

A SZENVEDÉSEK ORSZÁGÚTJÁN

HÁBORÚS FÖLJEGYZÉSEK

ÍRTA

GÖNDÖR FERENC

BUDAPEST
AZ ATHENAEUM IRODALMI ÉS NYOMDAI R. T.
KIADÁSA
1916.

A Nyugat nyomdája, Budapest, IX., Lónyay-utca 18.

Levél egy halott magyar katonához.

Bevezető levelemet a Kárpátokban elesett jó magyar katonának, Zubolynak, küldöm.

Keresem a Te puritán, szép magyar szavaidat, drága Zuboly, hogy azzal az egyszerűségében gazdag és tisztaságában szent hanggal hódoljak Tenéked, aki itt hagyta minket és lihegő sietséggel — ahogy sétálni szoktál — elmentél meghalni a Kárpátokba. Amikor rólad beszél az ember, szeretné kerülni az elkoptatott szólásformákat, el akarna fordulni minden közhelytől, a Te megható, nemes és robusztus alakodra nem illik semmi, ami másra is illik, minden szót terád kellene szabni. Azért keresem a Te puritán, szép magyar szavaidat, mert valaminthogy hozzád is olyan nagyon illett ez a sajátos és nehézkes magyar beszéd, reád is ezek a szavak illenének a legjobban. Méltó ugyan ez

a szólásforma sem igen volna hozzád, mert dehogyan is tudtál Te úgy beszélni, drága Zuboly, mint ahogy Terólad beszélni kellene . . .

*

Nem tudnék számot adni magamnak róla, hogy mi volt a Te nagy varázsodnak titka. De én ezt nem is kértem számon magamtól soha, nekem jól esett az, hogy mindig meghatódom, ha találkozom veled, boldog voltam, hogy lézeng valaki a pesti kávéházakban, akinek egészen biztosan mindig és mindenkivel szemben igaza van; egész Budapesten, sőt széles Magyarországon csak neki van igaza. Éltünk a pesti kávéházakban néhányan, akik úgy néztünk föl rád, drága, soha el nem felejthető Zubolyunk, mint egy szentre és én, nagy szomorúságok ha értek, gyakran éreztem a bánatom egyik szögletében rezegni valami bizonytalan enyhülést, valami öntudatlan vigasztalás-félét, olyasmit, hogy azért nincsen ám vége még mindennek, van valami, amiért érdemes tovább próbálkozni. Keresni kezdtem ezt az enyhületet, mentem a bizonytalan derengés után és ha a legtöbbször egy hú asszonyi szempár és egy

világító, gyönyörű gyermekfej sugarzták is felém a vigasztalást, sokszor meg tudtam pihenni ennél a gondolatnál is:

— Nem baj, hiszen Zubolynak azért mégis igaza van . . .

*

Háború van, tehát Te elestél a csatatéren, ennél valami természetesebb dolog nincsen a világon és Te, aki mindent, mindent megértettél, ezt hogyan értetted volna meg! Hogy voltunk néhányan, akiknek a szíve akart megszakadni, amikor megjött a híre, hogy Uzsok táján orosz golyók eltépték a Te drága életedet is, hogy ma sem tudunk belenyugodni abba, hogy a pesti kávéházból örökre eltűnt és soha, soha nem tér többé vissza közénk kedves alakod, az nem sokat változtat azon, hogy Te, mindnyájunknál különb és jobb testvérünk, drága Zuboly, elmentél örökre és nem jössz többet vissza. És szorongatja a torkomat az érzés, hogy miután Te elmentél, vájjon illik-e, szabad-e még elmenni nekünk pesti kávéházba és feketét hozatni a márványasztalra és a csillárok alatt a villamfényben, kéklő szivarfüstben elmélázgatni,

vájjon szabad-e még? Zuboly elment és nem szűnt meg az élet, nem szűnt meg legalább a pesti kávéház?

Köny harmatozza be a szememet, amikor vasalót régen látott ruhádban, félrecsúszott nyakkendőddel feltűnni látlak a kis Andrássy-uti vendéglőben, ama nevezetes „Három Holló”-ban, ahol melléd „szegődtek és soha sem mentek el többé mellőled néhányan, mint Reinitz Béla, Mikes Lajos, Révész Béla, Kunfi Zsigmond, Ady Endre, Krúdy Gyula, Somlay Arthur. Hirtelen ezeket látom robusztus alakod körül, akik mindig legközelebb állottak hozzád és mindannyi között tán a leghűbb és legjobban a tiéd Reinitz, akinek rekedt, kiabáló beszédje, bizony, meghalkult azóta, akinek álmodozó, fantasztá-életére örökös nehéz árnyék gyanánt borul a Te távozásod, akinek álmos, nagy szemében azóta mindig lesben áll és kibuggyanni kész egy nehéz, meleg könycsepp . . .

*

A „Három Holló” után a „Meteor-kávéház”, a „Newyork-kávéház” és a „Centrál-kávéház” voltak a Te magános karriered

útjelzői, mert — hiába csináltak a holttestedből tőled idegenek és messzeállók lobogót — más karriered neked nem volt, eredménytelen és sivár volt a te pályád és amíg éltél — nem tudom másként kifejezni — rosszul ment neked. Magános, pesti kószálásaidnak hát örökre vége van, nem fogsz többet káromkodni, lázadni, igazságért verekedni, elnémította a szádat örök időkre ez a háború, amelyről ugyan miket is gondolhattál Te, amíg agyvelődöt ki nem', robbantották a koponyádból Uzsok alatt és amelyről miket beszéltél volna nekünk hajnali termékeny lázrohamaidban, egy homályos kávéházi zugolyban, hörgésbe hanyatló kiabálással, reszketve és fogcsikorgatva, dühödten és ájuldozva. Miket tudtál volna Te erről a háborúról beszélni egynéhányunknak, ha — istenem, ha — hazajöhettél, ha visszajöhettél volna. De hiszen Te nem azért mentél el, hogy visszagyere, Zuboly, Te nem jöhettél vissza, nem lehetett az másként, mint hogy lefeküdtél a Kárpátokban, hiszen, Te voltál, Zuboly, ennek az országnak legtisztességesebb, legbecsületesebb férfija. Furcsa leírni, de Te igazi dzsentlmen voltál, utolsó itt felejtett lovagja egy soha sem léte-

zett kornak. Ami körülbelül annyit jelent, hogy nem igen voltál erre a világra való.

Hát elmentél innen.

*

Amit veled csináltak a Kárpátokban, azt már majdnem két esztendő óta csinálják Európában az emberekkel, más szóval, folyik a világháború, drága jó Zuboly és ahogy elvitt tégedet, elvitt még néhány embert és különösképen elvitt még néhány magyart. Mivelhogy Te a világon mindent megértettél, nyilván megérted azt is, hogy bizony elfogódottan rezeg és olykor sírásba is csuklik a hangom, amikor erről a dologról beszélek. Viszont hangosan szomorkodni mostanában se nem illik, se nem szabad, tehát minek akkor éppen a háborúról beszélni? De hiszen én nem is igen beszélek a háborúról: azt nyomban látja, aki ezt a háborús könyvet végiglapozza. Ezt a háborús könyvet, amelynek megrendült és szomorkodó vallomástétele olyasmi, hogy:

Addig is, amíg erről az irtózatos háborúról őszintén beszélgethetünk, beszéljünk valamiről. Valami másról . . .

Könyező kegyelettel írtam ennek a könyvnek legelső lapjára a Te drága és szent nevedet, Zuboly. Nincsen sok vonatkozásod az itt következő szavakkal, amelyek sápadtan születtek és visszafojtott lélekzettel élnek. Mintha belőlük is kifolyt volna a vér, mint azokból az emberekből, akikről szólanak, halkán, akadozva. Sok vonatkozásom, fájdalom, még nekem sem lehet az itt következő lapokkal. Segítségül szólítom hát a Te áldott emlékedet, drága Zuboly. Bocsáss meg, hogy még nem szoktam le arról, hogy ha valami baj van, tehozzád forduljak. Most baj van . . .

Budapest, 1916 május.

Göndör Ferenc.

A BESSZARÁBIAI FRONT FELÉ...

1916. január.

Ezen az utón jártam már, de ilyen egyetlen egy vonalban, folytonos és megszakítás nélkül kígyózó sínpáron robogva, nem igen lehetett megtenni. A sínek hosszan föl voltak itt is, ott is tépve, az útvonal nagy darabjai, az állomásokkal és az állomásokhoz tartozó városokkal, falvakkal együtt ellenséges kézen voltak, majdnem egész Galíciát elárasztotta és megfojtotta az orosz tenger és minden falut, minden várost, minden házat vérrel kellett visszavenni. Most egymásután robogunk be a nevezetes állomásokba: Tarnov, Bzezov, Przemysl, Grodek, Lemberg, Stanislau, Kolomea. Mi minden történet erre felé és most valamennyi állomáson békés pályaudvari élet kavarog. A borzalmas sebeket, persze, amiket a háború ütött, meggyógyítani még nem lehetett, a nyomokat, romokat eltüntetni, eltakarítani: nem volt még lehetséges. Még a romok eltakarítása sem történhetett meg teljesen, az elpusztított házak

helyére újakat építeni, az eltaposott élet helyére újat varázsolni, a veszendőbe ment értékeket újakkal pótolni: ez még a távoli jövőendő hosszú és nehéz föladata lesz. Hol vagyunk még ettől azokon a helyeken is, ahonnan pedig már régen kitakarodott az ellenség?

Brutálisan ütközik ki a régi és — mert aktuális — rezignált leszögezésre kívánczó igazság, hogy sokkal könnyebb valamit elpusztítani, mint újjáépíteni, az építés munkája sokkal tovább tart, mint a rombolásé. Gondolni kell ezekre a dolgokra, amíg a vonatom ablakából kinézek azokra a területekre, amelyeknek minden négyzetméterjét drága embervér öntözte. Gondolni kell az összemarcangolt galíciai utón arra, hogy bár, sajnos, nagyon sokáig tart a háború, sokkal tovább fog tartani az a munka, ami a háború pusztításait igyekszik jóvátenni.

A gyönyörű lemergi pályaudvart szótépték az oroszok, most egy kopár, sivár nagy teremben van a vasúti vendéglő, itt vacsorázom frontról jövő és frontra igyekvő katonák között; messzire fénylik az állomástól a város, amelynek lakói olyan sokáig voltak rabszolgák. Gyorsan búcsúzom a szomorú lemergi pályaudvartól és visz a vonat

tovább Kolomeába, ahová a reggeli szürkületben érkeztem meg. Először akkor jártam Kolomeában, amikor a város fölszabadult a félesztendő orosz uralom alól. Néhány órával előttem még oroszok jártak Kolomeában, egy nappal a fölszabadulás után érkeztem én a sokat szenvedett galíciai városba. Emlékszem még arra a napos, gyönyörű délelőtre, amikor a kolomeai Ringplatzra érve, sok-ezernyi ember boldog örömrivalgását hallottam, amikor egy egész város fölszabadult lakosságának boldog mámorára tobzódott körülöttem, amikor Kolomeában minden ember mosolygott, nevetett, amikor minden szem ragyogott, minden arc sugárzott, amikor Kolomeában minden, minden olyan szép volt. A szívem mélyéig meghatva mentem el akkor ebből az ujjongó, mámoros városból, ahol annyi boldog embert láttam és a kolomeai Ringplatz napsütéses mozgalmasságának melege, színe sokáig elkísért kóborgó útjaimon. Most, hogy ismét elvezetett az utam Kolomeába, — csalódnom kellett. Bizony, kiábrándultam Kolomeából, amely az én emlékeimben egészen másképen élt, mint amilyen. Kolomea a fölszabadulás mámorában nagyon megszépülhetett, mert akkor valahogyan egészen másnak látszott, mint amilyen. A kedves, meleg, ragyogó város helyén egy szürke, piszkos galíciai városkát találtam, hétköznapi

unalommal. A Ringplatzon nem zsong már az ünneplő és ujjongó tömeg, — egyszer volt Kolomeában fölszabadulás — a Ringplatzon, sárban, vízben dögvővason lévő gebék baktatnak, rissz-rossz parasztszekerek döcögnek, recsegnek, fonnyadt öreg kofák sápióznak, kaftános, borzas lengyelzsídók sűrögnek és fullasztó félhomály borul nappal is Kolomeára. A „Grand Hotel Bahr” nedves szobáiba rozoga falépcsők vezetnek, itt van talán a világ legszegényesebb „Bristol”-szállodája, a „City”-kávéházban olyan hideg van, hogy vacog az ember foga és a „Café Central”-ban benszülött öreg galíciaiak olyan elszántan kártyáznak, mintha sohasem lett volna itt orosz rémuralom, mintha a Ringplatzon valamikor — nem is olyan régen — nyilvános, véres megbotoztatások nem is történtek volna.

Az ünnepi festék lehámlott Kolomeáról, a város az igazi, a hétköznapi képét mutatja, ez a kép elálmosítóan szürke és sivár. Olyan ez a kép, mint az életben általában minden valóság. Kár volt nekem ama bizonyos emlékezetes ünnepi nap után megint idejőnni, kár volt megnézni a hétköznapot, a valóságot. Céltalan botorkálás után kijózanodva és egy illúzióval szegényebben bandukoltam ki a csatakos, sáros országúton a kolomeai állomásra.

Sebesültszállító vonat érkezett éppen, elhozta azokat a katonáinkat, akik a legutóbbi harcokban kaptak sebet. Megindító és komor kép volt, ahogy ezek az emberfölötti megpróbáltatásokon átment, borzalmas szenvedéseket átélt derék katonák még vérző sebeikkel, bekötözött fejjel, karral, lábbal, egymást támogatva hosszú sorban, némán és komolyan elvonultak a kolomeai pályaudvar esti homályában. Hősiesen, nagy önmegtartóztatással viselték szenvedéseiket és úgy mentek ott el a januári hideg estében, mint maga a szent és nemes önfeláldozás.

Este kilenc óra volt, amikor megérkeztem Cernovicba. Az oroszok mostani óriási erőfeszítéseinek legfőbb célja: Cernovic elfoglalása. Nemrégiben maga az orosz cár járt a besszarábiai fronton és ebből az alkalomból Ivanov orosz tábornok a besszarábiai orosz hadseregek főparancsnoka külön hívta föl az orosz csapatokat arra, hogy Cernovicot foglalják el, mert a harctéren tartózkodó orosz cár különös súlyt helyez Cernovic meghódítására és a minden oroszok legfőbb urának kedvéért minden áron el kell foglalni Bukovina szép fővárosát. A cár a csapatoknál már készenlétben állt arra, hogy — ha az orosz áttörés sikerül — csapataival maga is bevo-

nuljon az elfoglalt városba. Ivanov tábornoknak ezt a parancsát több elfogott orosz katonánál találták meg katonáink. Cernovicba minden nap hoznak orosz foglyokat, akik között nagyon sok az egészen fiatal és a teljesen öreg katona, ami mindenesetre arra vall, hogy az orosz emberanyag sem kimeríthetetlen. Az orosz foglyok — mintha csak hódítók volnának — énekelve vonulnak be Cernovicba és egyáltalán nem látszanak kétségbeesetteknek azért, hogy a biztos pusztulás helyett — a fogság aránylagos nyugodalomába jutottak.

Orosz repülő mostanában nem igen alkalmatlankodik Cernovic fölött, az utóbbi időben szinte állandóvá lett erős ágyúdörgés pedig már nem igen zavarja Cernovic viharedzett népét, megszokták ők már ezt, a város sok vihart látott lakossága szilárdan bízik a csapatokban, egyszerűen kizártnak tartják, hogy az oroszok valaha itt áttörjék a frontot, Egészen normális élet folyik Cernovicban, a kávéházak, vendéglők telve, az üzletek alig győzik lebonyolítani a forgalmat és a déli és esti korzón igen nagy embersokaság tolong. Arról pedig egyszerűen csak az álmélgodás hangján lehet beszélni, hogy itt az eszeveszetteken lövöldöző és rohamozó ellenség közelében, tehát a front szomszédságában milyen jól és milyen olcsón lehet élni. A világon

minden élelmiszer bőven kapható Cernovicban, az orosz pergőtűz árnyékában.

*

A vendéglőben, ahova a cernovici este sötétjéből betértem, a legtökéletesebb villanyfény világított és a falon német és magyar szövegű plakát hirdette, hogy a Habsburg-kávéházban minden este magyar cigányzenekar hangversenyez. Átmentem a Habsburg-kávéházba, ahol valóban magyar cigányok muzsikáltak méla magyar nótákat és a kávéházi márványasztalok körül magyar tiszték álmodoztak a magyar nóták hangjainál otthon való dolgokról, magyar örömekről, magyar bánatokról. A kávéház minden asztalánál magyar beszéd folyik, mintha Cernovic egy nagy magyar város volna, mintha nem is Bukovina fővárosában volnék, mintha valamelyik szegedi kávéház asztalai mellett üldögnének a magyar katonák. És — íme, idáig lüktet a front tüze, lávája — megtelik a levegő csudálatos harci történetekkel, hőstettekkel, legendákkal, arról, hogy mit csináltak a magyar katonák az egész besszarábiai fronton végesvégig.

Mit művelt közlegény Kovács, mit káplár Szabó, hogy pusztult el az őrmester úr, hogy vérzett el a tisztiszolga ... A cernovici kávéház villamos és villanyfényes levegőjében úsztak, suhantak a csillogó és gysz-

szegélyes történetek, nagy lendületekről és méla, tragikus végső akkordokról esett réveteg, kegyeletes, könnyező beszéd. Sok derék bajtársat elsirattak, mások — és egymás — szerencsés megmenekülésének örvendeztek és egészben az emberi erőfeszítés és önmegtartás végtelen nagyságának himnusza sóhajtozott, zsongott halk szemérmességgel a levegőben.

Ezek a katonák, akik itt körülöttem a mostani véres, szenvedéses és győzelmes napokról beszélgetni-fáradt és szinte suttozó hangon, tegnapig ott voltak és holnap is ott lesznek a gáton, amelyet el akar söpörni az orosz tenger. Ahogy nézem és halgatom őket, valahol a közelben — Höfer majd jelenti, hogy hol — megszólaltak az orosz ágyúk és irtózatossággal erővel bömböltek vagy másfél órán keresztül. Ez az a bizonyos orosz pergőtűz, melytől még itt, a cernovici kávéházban is megdermed az ember ereiben a vér.

MAGYAROK A BESSZARÁBIAI FRONTOK.

Cernovic, 1916 január.

Cernovicnak egészen békés képe van, ámbar hogy éjjel behallatszik a közeli ágyúdörgés, amely megzavarja azokat, akik odabent, az ablakok mögött a békéről álmodnak

virágos, szelíd álmokat. Milyen különös, milyen érthetetlen és rejtelmes dolog is az, hozamíg itt bent a város házaiban, utcáiban rendes, normális emberi élet folyik, amíg elfüggönyözött szobákban anyák altatgatják gyermekeiket, addig a város alatti véres mezőkön beleágyúznak egymásba az emberek, a „pergotűz” című raffinait borzalommal árasztják el egymás szegény, kálváriás életét, éjszakai „rajtaütések” vannak, szuronnyal és kézibombával rontanak egymásnak gyilkolják, pusztítják, égetik egymást, ahogy a káromkodásban hallottuk csak idáig: kitapossak egymásnak a belét . . .

A cernovici kávéház márványasztalán, amíg papírra vetem ezeket a sorokat, reszket a föld és reszket az ég a dühöngő orosz ágyúktól és körülöttem, ahová nézek, mindenütt azok akatonák ülnek, akikre tegnap még céloztak az orosz tűzokádók és akikre holnap — és ki tudja még meddig — újra célozni fognak. Itt bent a városban békés élet; minden más érzésen fölül egyetlen végtelen érzés melegíti át a tűzvonalon kívül álló ember egész remegő valóját: a forró hála érzése. Forró és mélységes hálával telik meg a szívünk, amíg aggódó és csodálkozó tekintetünk odatapad azokra, akik — ezernyi szenvedés, rengeteg gyötrődés, tömérdek kínhalál árán — megcsinálják Cernovic alatt azt, hogy

Cernovicban békében, rendesen tovább folyik az élet. Itt, a városban az öregek, az asszonyok és a gyerekek nyugodtan lefeküdhetnek az ágyba, mert ők tűzben, vészben, ott állnak, meghalnak, de vigyáznak, őrt állnak már majdnem két év óta.

*

Egész Cernovic legendákkal van tele arról, hogy miket csinálnak a magyar katonák odakint az árkokban. Az oroszok rettentő támadásai főképp a magyar honvédezredek csodálatos ellentállásán törtek meg idáig és fognak megtörni ezután is. Cernovicban nyugodtak az emberek.

Különösen a negyvenedik honvéddivízióknak jutott igen nagy szerep az orosz támadások visszaverésében. A budapesti honvédhadosztály, a legveszélyesebb frontokon verte vissza a legvéresebb és legborzasztóbb orosz támadásokat. A 29-es honvédeket a hadseregben „kulistyei hősök” néven ismerik. A budapestieknek ez a vitéz és sokat vérzett honvédezrede ugyanis annak idején Szerbiában, a Kulistye nevű magaslat megvívásával alapította meg hírnevét. A 29. honvédezred végigcsinálta az egész szerb hadjáratot 1914-ben és a nevezetes kárpáti csatákban Uzsoknál küzdött és vérzett. Most itt, a besszarábiai front legexponáltabb pontjain harcolnak a 29-es honvédek és a borzalmak-borzalmát

elszenvedve, sohasem látott szívóssággal teljesítik nehéz kötelességüket. Az igazságnak tartozunk annak a megállapításával, hogy a hős 29-es honvédek között igen sok budapesti szervezett munkás van.

*

Hátborzongató részletekben bővelkedők a mostani besszarábiai harcok. Az oroszok a legborzasztóbb tűzérési tüzet zúdítják a mi állásainkra. Az iszonyú tűzérési előkészítés után hatszor egymásután indult rohamra az orosz gyalogság. A honvédek rettentő veszteségekkel verték vissza őket mind a hatszor. A hetedik rohamnál állásaink egy kis vonalába benyomult az orosz túlerő. Alig másfél óráig maradhattak az állásokban az oroszok, a honvédeknek egy elképzelhetetlen lendülettel keresztülvitt ellentámadása kisöpörte és nagyrészt megsemmisítette őket. És végéig tovább tartják katonáink összes állásaikat. Az ellenséges lövészárkok, néhol egészen közel vannak egymáshoz. Éppen mert a két front ilyen közel van, a legfurcsább dolgok történnek. Megtörtént például, hogy az oroszok egyszerűen ellopták a mi „drótkamponkat” és egy katonánk másnap visszalopta. Vissza is lopta, sőt ellopta az orosz „drótkampót” is. Egy elgörbített végű hosszú rúd-dal vagy karóval néhol el tudnak nyúlni az ellenséges árokig és ilyen helyeken napiren-

den vannak a kellemetlen meglepetések. Éppen, mert az állások helyenkint annyira megközeleltik egymást, igen nagy szerepe van a kézi-bombáknak. Az ellenséges árkokból gyakran hajigálnak át egymáshoz kézi-bombákat, amelyek néha nagy pusztítást visznek végbe az emberanyagban. Az oroszok többször megtették azt is, hogy fölemelt kezekkel közeledtek csapatosan a mi árkaik felé megadást színlelve és amikor a mieink beszüntetve a tüzelést, közel engedték magukhoz őket, közvetlen közelből kézigráttokkal árasztották el a mi katonáinkat. Okulva ezen a rettenetes tapasztalaton, újabban a fölemelt kezekkel közeledő orosz sorokat is tűz alá veszik a katonák.

Az ellenséges állásoknak szinte példa nélkül való közelsége a hadviselésnek egészen szokatlan módjait fejlődztette ki. így megtörtént a napokban, hogy az egyik előretolt árokrészben egy közhonvéd azt hallja, hogy az ellenséges árokban oroszul beszélgetnek. A honvéd kézigránáttal a kezében kimászik az árokból, nesztelenül odacsúszik az orosz árokhoz, ahol gyanútlanul beszélget három orosz katona. A honvéd közéjük vágja a kézi-bombát és ő maga kissé visszahasalva pár pillanatig vár. A kézi-bomba fölrobbant az orosz árokban és darabokra tépte a szegény gyanútlanul beszélgetett három orosz katonát.

Amikor a robbanás megtörtént, a vakmerő honvéd talpraugrik és beleveti magát az orosz árokba. A mi árkunkban megdöbbenve és álmélkodva néznek az orosz árokba ugrott honvéd után. Senki sem érti a dolgot. Néhány izgatott és kínos másodperc telik el és egyszer csak kimászik az orosz árokból a honvéd és két kezében hozva valamit, fut vissza a mi lövészárkunk felé és rövid másodpercek múlva szerencsésen bele is ugrik a fedezékbe. Ott a csodálkozó tiszteknek jelenti, hogy a kézi-gránátja megölt három orosz, de mert az orosz lövészárokban valami csodálatos véletlen folytán nem robbant föl és ott hevert sértetlenül a három orosz három kézibombája, ő leugrott értük az árokba, fölszedte őket és — jelenti alássan — elhozta a három orosz kézibombát, tessék, itt van ni! És átadta a honvéd a „zsákmányt”.

Ilyen és ehhez hasonló hihetetlen események naponként történnek a besszarábiai fronton.

*

A 29. honvédezred több tisztje versenyezve és áradozva magasztalta előttem az ezred nagyszerű legénységét, csillogó szemekkel és valósággal megindult hangon beszéltek el történeteket a közkatonákról, akik panaszszó nélkül mennek neki minden nagy veszedelemnek, vállalnak minden bajt, minden rosszat,

minden fájdalmat, az ő számukra nincsen lehetetlenség. Minden nap és minden óra annyi történetet termel, hogy ennek a sok-sok történetnek soha sem lehet elegendő krónikása. Nem lehet azt mind följegyezni soha.

Különösen megható, ahol az apa meg a fiu egymás mellett fekszenek a lövészárokban, együtt állják az orosz pergőtüzet, együtt mennek rohamra és vigyáznak egymásra . . . Sok helyen küzd egymás mellett az apa a fiával. Hallani is az efajta kérést:

— Alázatosan kérem, kapitány uramat, az apám mellé szeretnék kerülni , . .

— Á fiam mellett óhajtanám szolgálni a hazámat. . .

A fiú és az apa egy lövészárokban: milyen megrendítő háborús kép ez! Zlinszky Sándor százados az öreg Ungvárynak, a 29. honvédezred egyik közvitézének azt az emberséges parancsot adja, hogy a svarmlénia legelső árkából vonuljon ki és menjen vissza, hátra a tűzvonal mögé, ahol elfogott oroszok csoportosításával és egyéb békés természetű dolgokkal bíbelődnek az ő korában levő, élte-sebb harcosok. Az öreg Ungváry, a jászkun-sági deresedő paraszt azonban könyörgőre jfögja a dolgot:

— Alázatosan megkérem, kapitány úr hogy ha lesz olyan jó és megengedi, én nem

megyek el a fiam mellől; nagyon szeretnék tovább vigyázni a fiamra . . .

Lehet-e az ilyen kérésnek ellentállni? A két Ungváry egymás mellett maradt, mivel-hogy az öreg Ungváry minden órára ezer halál veszedelmét vállalta, csakhogy együtt maradhasson a fiával, csakhogy vigyázhasson a gyerekekre. Vájjon jó vigyáz-e rá? Vájjon meddig maradnak együtt? És a front végtelen hosszúságú vonalán végesvégig akad ilyen családi idill: apa és fia egymás mellett, a lövészárookban. Előfordul, hogy a fiú káplár vagy freiter, az apa pedig csak közlegény és így a fiú följobbvalója az apjának, ami katonáéknál tudvalevően nem tréfadolog és a közlegény-apa bizony a reglama szerint szalutálni tartozik az ő freiter fiának. Zlinszky kapitánynak arra is volt gondja, hogy az Ungváry-családban ez a visszás helyzet elő ne forduljon.

— Kineveztetem az öreg Ungváryt — mondotta nevetve — örvezetőnek, hogy az öreg mint apa, parancsolhasson a fiának . . .

*

Ellentámadásra mentek a 29-es honvédek és roham közben elsüvített fölöttük egy orosz gránát. Ebben a pillanatban az egyik közhonvédet vagy 4 méternyi magasra felröpítette a gránát, azután a honvéd lezuhant a földre és pár pillanatig mozdulatlanul feküdt.

A megfigyelőből, ahonnan ezt végignézték, egyszerre csak azt látják, hogy a már halottnak hitt honvéd, akit úgylátszik, csak a gránát szele röpített föl, hirtelen föltápaszkodik, lerázza magáról a sarat, port és — mintha jni sem történt volna — futni kezd a svarm-lénia után, rohamra az oroszok ellen. Amikor a sikeresen véghezvitt ellentámadás után a századparancsnok megkérdezte a honvédet, hogy hát tulajdonképen mi is történt vele, az naivul felelte:

— Most már nem félek én többé a gránáttól, most már tudom legalább, hogy mi az a gránát. . .

A szegény, naiv magyar közvitéz most már a világért sem akarja elhinni, hogy akadnak gránátok, amelyekről még meg is sebesül az ember . . .

Az oroszok vesztesége ezekben a harcokban valóban minden képzületet fölülmúl. Nem túlzás, hanem ijesztő valóság az, hogy valószínűsége hegyek képződtek állásaink előtt az elesett orosz katonák hulláiból. Az orosz hadvezetőség január 20-án két órai fegyverszünetet kért a mi parancsnokságunktól halottai eltakarítására. A fegyverszünetet megkapták és vigasz nélkül való döbbenetes látvány volt, hogy az oroszok ki özönlöttek árkaikból és a mi állásaink előtt két órán keresztül

szakadatlanul hurcolták, takarították halott bajtársaikat. Rengeteg orosz katonát temettek el január 20-án. Két órán keresztül nem esett egyetlen lövés se. Amikor a határidő letelt, orosz részről kezdték meg a lövöldözést. Egy orosz gyalogos katona sütötte el legelsőnek a fegyverét.

A STRYPA-MENTÉK

Besszarábiai harctér, 1916 január vége felé.

A besszarábiai front véráztatta csataterain járok, arra vezet az utam, amerre mostanában a legborzasztóbb harcok dúltak és ahol még mindig nem csöndesedett el teljesen a csatazaj. Az oroszok rendkívüli módon erős és nehéz áldozatokkal teljes próbálkozásai a besszarábiai front áttörésére: a világháború legvéresebb és legizgalmasabb fejezetei közé fognak tartozni minden bizonnyal. Amit ezekkel az igen erős támadásokkal szemben a mi védő katonáink véghezvittek, olyan bámulatos teljesítmény ez, amiről e véres idők történetírói bizonyára ihletetten és tisztelettel fognak megemlékezni. Itt járok a besszarábiai front tépett-mart csataterain, futóárkok útvesztőiben és lövészárkok végtelenbe kígyózó megviselt testében bolyongok és napok óta együtt élek a katonákkal, akik a

besszarábiai véres tusát végigcsinálták. Itt tannak mind, azaz, hogy már nem mind, mert hát némelyeket, bizony, eltemettek a harcok hetekben. Mert hogy a mi részünkről is vannak, persze, áldozatai az öldöklő küzdelemnek, noha ezek az áldozatok, akármilyen fájdalmasak, mégis szinte hihetetlenül csekélyek a harc arányaihoz és az oroszok szörnyű veszteségeihez képest.

Akik meghaltak, elestek a harcokban, azoknak — lépten-nyomon itt van a kegyelettel őrzött sírjuk, akik megmaradtak, azok itt állanak tovább az árkaikban és hideggel, faggyal, pergőtűzzel, szuronyrohammal dacolva végzik a legnagyobb, a legnehezebb emberi — és gyakran már *nem* is emberi — föladatot: az erős ellenség minden előretörésének föltartóztatását, győzelmes visszaverését. A legutóbbi nagy tusák látás forróságától izzik még a lövészárkok hideg levegője, âz elviharzott véres és csudálatos történetek zsonganak még mindenütt, örökre lezárult bajtársi szemeknek hűséges, megtört tekintét idézgetik mély megindultsággal a tovább küzdő honvédek. Még minden olyan friss, még a kiontott piros vértől párolog a fagyos göröngy és — ahogy kinézek a lőréseken, az orosz árkok felé, látom, hogy — néhány méternyire innen, a drótakadályok mögött és között, a nagy véres mezőn orosz katonák

temetetlen holttesteik hevernek egymás mellett, egymás fölött, össze-vissza, szanaszéjjel, meredt mozdulatlanságban . . .

*

Cernovictól északkeletre, a Pruth mellett kezdődik mindjárt a haditerület, amelyet bejártam és folytatódik, elágazodik tovább a Strypa mentén. Galíciai, bukovinai és besszarábiai földet érint a szeszélyesen kígyózó harc vonal, amelynek legszélső árkaiban itt is, ott is megnéztem a katonákat. A jelentéktelen és utálatos kis folyónál, a Strypánál különösen sok időt töltök; oh, mennyi verejték szakadt és mennyi vér folyt ezen a sivár és csúf területen! Az utolsó néhány héten át is mi minden ment itt végbe! Orosz holttestek bukdácsolnak most is a Strypa vizében, a szürke, piszkos jégtáblák között és szegény orosz árvagyermeked édesapái, mint megfagyott és fölcsúzó hullák fekszenek csendesen, némán egymás mellett a Strypa partján.

Amíg itt járok a harc vonal hosszú kilométerein át, dekungokban, futóárkokban, lövőárkokban, romok között, falvak alá épített földalatti falvakban, házak alatt elvezető barlangokban, vadregényes alagutakban, omló, rémes üregekben, ritkán a föld fölött, majdnem mindig lent a mélyben, a fojtott, hűvös homályban, a föld alatt: érzem, hogy nem igen fogok tudni számot adni arról, hogy hol

jártam, mit láttam. Nagyon sokfelé jártam és nagyon sok mindent láttam, pedig az óriási frontnak csak egy egészen kicsi részét jártam be, hiszen most egész Európa egyetlen végtelen front! És ha a frontnak ezen a picike részén, ahol én most kóborgok, ennyi minden történik, mi történhetik most az egész nagy front széltében-hosszában, mi minden történhetik most egész Európában? Jobb erre nem gondolni, jobb nem föleszmélni, mert az eszméletre ébredés pillanatai olyan végtelenül terhesek, hogy nem bírja el az emberi erő. Ha mindent, ami most végbemegy, egyetlen nagy képben látni vagy elképzelni tudna az ember, akkor olyan mindegy volna minden, akkor olyan célját és értékét vesztett dolog volna az egész élet, annyira nem volna értelme semminek és olyan kicsinyesnek, olyan komikusnak, olyan frivolnak és olyan minden, minden értelem nélkül valónak érezné az ember, hogy ezekben az időkben tollat vesz a kezébe, tintába mártja és komoly képpel, sőt lihegő izgalommal fekete betűket vet a fehér papirosra. Akkor egy sort se lehetne ideírni. Holott mégis csak azért botorkálok nehéz, résztvevő érzésekkel és a csodálkozástól tágranyílt szemekkel ezeken a harcrázta földeken, hogy megpróbáljak valamit hazazüzenni abból, amit erre látok. Hát megpróbálok.

A keretet, amelyben a képek leperegnek előttem, nem bírom összeállítani, rendszer és összefüggés nem lesz a képeknek abban a sorozatában, amelyet az olvasó elé próbálok vetíteni. Aminthogy énelőttem is rendszer és összefüggés nélkül merültek föl és libegtek el a képek. A helyek nevei, ahol az utam elvezetett és ahol a rémségek végbementek, utóvégre mellékesek, a furcsanevű falvak és városkák, ahol végigmentem egészen a burkanovi erdő alatt elhúzódó völgyig, kis sáros helységek. Másirányban átmentem a különös nevezetességű Sadagorán, Rarance és Topouruc felé.

Legtöbb időt a frontnak azon a nagyon exponált területén töltöttem, ahol a harminckilencedik honvédhadosztály verekszik borzasztó orosz túlerő ellen legendás hősiességgel és kitartással. Ezt a területet mindenütt magyar honvédezredek vitéz legénysége védi és tartja itt a frontot sziklaszilárdan, áttörhetetlen biztossággal. Itt a magyar bakák a háború legvéresebb csatáit küzdötték végig. A legutóbbi borzalmas harcokban különösen a felsőmagyarországi honvédezredeknek volt döntő szerepük, ezek csinálták azt a csodát (a budapesti és a somogyi bajtársaik mellett, a másik és legjobban döngetett szárnyon), hogy az orosz előretörések véresen összeomlottak és a mi frontunk ma szilárdabban

ég biztosabban áll, mint valaha. Magyar bakák védelmezték a besszarábiai fronton nagy hírnök örvendő, nagyszerűen kiépített és majdnem várszerűen megerősített támaszpont-jellegű hadállást, az úgynevezett „For Baltin”-t. E támaszpont ellen különösen vehemens erővel támadtak az oroszok és ezen a fronton irtózatosaak voltak a veszteségeik. Hosszan elidőztem ezen a helyen. Egyik zászlóaljparancsnok végigvezetett az összes állásokban és őszinte csodálkozással töltött el, amiket itt láttam, hallottam, tapasztaltam. Az erődítés alatt elterülő völgyek még mind tele vannak orosz holttestekkel.

A harminckilencedik honvédhadosztályt egyébként „Előre hadosztály” néven ismerik a harctereken és ez a büszke név nemzeti színű szalagra hímezve ott ragyog a katonák sapkáján. Elhoztam magammal a hadosztály minden ezredének csodálatos és megható történetét, mint a világháború megörökítést igénylő izgalmas, véres fejezeteit.

*

A budapesti honvédhadosztállynál már csak rövid ideig maradhattam és alig volt időm másra, mint hogy a parancsnokkal, néhány tiszttel és néhány közkatonával beszélgettem. A legutóbbi nagy harcokban a budapesti honvédek mellett igen nagy és dicsőséges szerepük volt a somogyi honvédeknek

is, akik haláltmegvető elszántsággal és minden emberi képzeletet fölülmúló szívós önfeláldozással álltak ellent a hatalmas orosz támadásoknak. A somogyi honvéd megható alakját ugyanolyan legendás dicsfény övezi a harctéren, mint a híres-neves 44-es somogyi baka alakját. A 44-es somogyi baka az Ikvánál, a somogyi honvédbaka pedig a Strypánál küzködik, szenved és vérzik olyan hősies önmegtagadással és hűségességgel, hogy tábornokok, tisztok és mindenfajta közvitéztek elfogódottan és megindultságtól rezgő hangon beszélnek róla . . .

*

Járom a besszarábiai front vértől ázott csataterreit, járom azt a föld alá épített komor világot, ahol már majdnem húsz hónap óta élnek és halnak, szenvednek, véreznek és kitartanak a mi testvéreink. Amerre járok, ahová lépek, minden a mi katonáink győzelméről beszél és megszállja az embert a biztossági érzés: az ellenség nem fog tudni áttörni, nem fog tudni eredményt elérni itt, akárhogy is erőlködik. Milyen jó volna, milyen szép volna, ha nem erőlködne tovább, ha nem szaporítanak ott — jaj, milyen rémes odanézni! — a drótok mögött és között meredten fekvő szegény orosz családapák számát, ha nem szaporítanak a kis orosz árva gyermekek, a szegény árva orosz kisfiúk és

kislányok számát. Ha eltűnne és elmúlna végre ez a zord földalatti világ, ha az élet fölemelkedhetnék már egyszer a mélyből, a föld alól: a föld áldott, napsütötte színére.

A KASSAI HONVÉDEK ÁRKAIBAN,

Besszarábiai harctér, 1916 január vége felé.

I.

A kassai honvédezred parancsnokától, Jankovich Ferenc ezredestől elbúcsúztunk és mentünk kifelé az állásokba, oda, ahol a kassai honvédek állják útját minden orosz előretörésnek. Rommálőtt falvak és szinte végnélküli vonalban elhúzódó katonasírok között vezet az utam, amerre megyek sehol egy teremtettt élőlélek, a falvak mindenütt kihálva, egyenruha nélkül, katonai uniformis nélkül nem látni erre embert. Ahogy megyek, körülbelül Sapova és Lapajovka falvak között megható kép tárul elébem. A völgyben sok száz katona áll, ül és térdepel és ott fent egy kiemelkedő ponton kis hadi kápolna előtt egy pap áll és szívhez szóló hangon beszél a katonákhoz. Vasárnap reggel van és hamarosan megtudom, hogy itt a besztercebányai honvédek tartják vasárnapi istentiszteletüket. A besztercebányai honvédek is jelentős szerepe játszottak az orosz támadások visszaveré-

sében, most egy kicsit felváltották őket, tartalékban vannak, hogy a borzasztó megpróbáltatásokat és elképzelhetetlen fáradságokat kipihenhék. Ez az első vasárnapi istentiszteletük az öldöklő harcok után.

Teplán György tábori lelkész ott áll a kis kápolna előtt és megindító hangon beszél a katonákhoz arról, hogy otthon a kis gyerekek ártatlan kacsóikat összetéve imádkoznak az ő jó édes apjukért, hogy semmi bajuk ne történjen itt kint a harctéren. Viharvert öreg honvédek előveszik tarka zsebkendőiket és törölgetni kezdik a szemüket, melyet bizony befutott a könny, az otthon hagyott családi tűzhely említésére. Megrázó kép ez, amint azok a mindenre elszánt katonák, akik tegnap még a legnehezebb harcokban helyt álltak, akik tegnap még a legirtózatosabb orosz rohamokat verték véresen vissza, akik tegnap még golyóval, szuronnyal, puskatussal és fokossal irtották, pusztították az orosz katonákat, azok, ma ellágyúlva, megrendülve könyeiket törölgeti?; és a szívük egyetlen remegő érzésben dobog össze: az otthon való dolgok iránti emésztő vágyódásban, a feleségért, a gyermekért, a szülőért a testvérért való reszkető aggodásban. Teplán György tábori lelkész beszél és a besztecebányai vitéz honvédek könnyes szemmel, borongó homlokkal hallgatják a szavát. Az egész megható társa-

ság a szemét törülgeti, lassanként mindenféle előkerülnek a zsebkendők és valóban nem lehet meghatóbb vasárnapi istentisztelet elképzelni, mint itt a frontban, ágyúdőrgés közben, süvöltöző gránátok között. Mert bizony, amíg Teplán György táborig eljut, addig fordított szemekkel soha el nem múló szent érzésekről és lelki dolgokról beszél, addig szünet nélkül dörögnek az ágyúk, amelyek bizony, bizony, nem respektálják az istenfélő igéket. Itt, a Sapova és Lapajovka közötti völgyben a lelki vigasz malasztos szavai szólnak és néhány lépéssel odébb menydörög, őrzög és öldökölve pusztít a földi valóság.

*

Elmegyek a megható vasárnapi istentisztelet színhelyéről és a Strypa mellett megyek előre a kassai honvédek árkai felé. Kiérek a 308-as völgyből és tovább megyek előre hosszú utón, amíg elérek a tartalék állásokig. Azután ismét tovább menve, a futóárkok végtelen hosszú hálózatán át bejutok az úgynevezett „Száz méteres állásba”. Itt már vár rám Nyékhegyi őrnagy zászlóaljparancsnok. Nyékhegyi őrnagy hős honvédekkel együtt végig csinálta a legutóbbi véres harcokat is. Végig megyünk az összes állásokban és bevezetnek az úgynevezett „Róka lyukba”, amely a legbámulatosabb fedezék mindazok között, amit ez a háború produkált.

A „Rókalyuk” az egyetlen igazán gránátbiztos fedezék és mint ilyen, az orosz pergő tűznek a leghatásosabb ellenszere. A legborzasztóbb pergőtűz egész ideje alatt teljes biztonságban tartózkodnak a honvédek ebben a fedezékben, amelyről külön ismertetést lehetne írni, de ördögös szerkezetét, annak ezernyi titkát elárulni egyelőre tilos. Megyünk tovább az ide-oda kígyózó lövészárkokban és elérkezünk végül a legelső vonalba, ama bizonyos híres és a katonák között legendás névnek örvendő „Forbaltinba”. Most ott állunk, ahová a legtöbb orosz üteg irányította pusztító tűzét és ahová a leghevesebb orosz rohamok irányultak. Egyes pontokon, ahol elhaladunk húszsoros sorban támadtak az oroszok, de vérbe fült itt minden előretörésük.

Egyes helyeken nem látni túl az akadályainkon, itt próbálkoztak leginkább az oroszok. Máshol egész jó kilátás és kilövés is esik, itt a mező még mindig telve van orosz holttestekkel. Egymás mellett, egymás hátán hevernek szanaszét az orosz hullák, pedig már sokat, nagyon sokat eltakarítottak halottaikból az oroszok. De az egész besszarábiai offenzíva legvéresebb fejezetei itt játszódtak le, nem csoda, ha a halottakat még nem lehetett mind eltakarítani. Egyik éjszakai őrjáratunk az elmúlt éjjel az akadályok elé merészkedvén, az orosz lövészárkok közvetlen köze-

lében egy orosz halottat lábra állított és egy rúdnak nekitámasztva, álló helyzetben ott hagyott, elrettentő például szánván a szegényt az orosz katonáknak, hogy így járnak mind, ha ismét rohamra hajszojják őket. Az egyik lőrésen kinézve, ott látom a szegény halott orosz katonát álló helyzetben, kissé hanyatt dülve, a hátához támasztott rúdra. Ki tudja honnan jött, ki tudja ki volt szegény, mielőtt a cár egyenruháját ráhúzták és halálba hajszojták, ki tudja kik imádkoznak érte, messzi orosz földön, valamelyik kis faluban, ki tudja kik várják haza, ki tudja hány kis gyerek várja, várja otthon és szegény, nem fog soha hazamenni, ott áll Galícia vérrel-kínnal és szenvedéssel teli földjén, holtan, meredten, üveges szemekkel, egy hideg és szúrós végű rúdra támaszkodva . . .

*

Tovább botorkálunk az árkokban és egy helyen ott találjuk Pogány főhadnagyot, aki annak idején Brestlitovsknál legelsőnek úszta át a Búgot, amely köröskörül égett még akkor. Megkérem, hogy beszéljen valamit erről a kalandjáról, de Pogány főhadnagy legyint egyet a kezével és azt mondja, hogy nem érdemes arról beszélni, nem volt az olyan nagy dolog, mint amilyen nagy ügyet az újságok csináltak belőle. És hiába minden kapacitálás, Pogány főhadnagy nem hajlandó

szerény tartózkodásából kilépni és semmit sem akar elbeszélni abból, hogy, hogy is volt az, amikor ő Brestlitovsknál a legelsőnek úszta át a Búgot. Odébb a frontnak egy másik szakaszát teljesen az igazságszolgáltatás szervei védik. Ott áll honvédei élén Novara dr. főhadnagy, a polgári életben budapesti bíró. Közvetlenül mellette egy másik főhadnagy honvédszakasza őrökdi a frontnak ezen a részén. Ez a másik főhadnagy szintén törvényszéki bíró és pedig Varannóban. A pesti és a varannói birok abban a meggyőződésben vannak, hogy most is polgári foglalkozásuknak megfelelő mesterséget űznek, amit Novara dr. így fejez ki:

— Itt a magyar királyi bíróság védi a hazát. Azért megy itt minden olyan igazságsan. Azért nem tudnak az oroszok itt betörni, mert az igazságszolgáltatás őrei állnak az útjukba. Az igazság nevében . . .

A lövészárók egyik részében díszes tiszt lakás áll, rajta a büszke felírás: „Hindenburg villa”. Itt a közelben egy Lehrner nevű pesti könyvnyomdász elvtársat talállok, aki szakaszvezetői rangban védi a hazát. Egy Ribár Ferenc nevű zászlós csatlakozik hozzánk, aki arról nevezetes, hogy éjnek idején kimegy az orosz lövészárók elé és ott elkezd csengetni a magával vitt csengettyűvel, amivel nagy ijedelmet okoz az oroszok között. Mire

lövöldözni kezdenek rá, akkorára Ribár Ferenc már útban van visszafelé. Ki tudja meddig csöngethet még, szegény? A gépfegyverek állásánál haladunk el, majd egy különös gyilkoló szerszám tűnik fel előttem. Egy szecska-vágó kerékre erősítve gépfegyver áll, amely repülőgépekre vadászik. Gránát puskák, bombavető és egyéb ölőszerszámok egész ijesztő tára ötlük szembe a hosszú-hosszú lövészárak sorban. Az egyik helyen megállunk és érdekes, izgalmas, történeteket beszélnek el azok, akik ezekben a történetekben részt vettek.

A nagy harcok résztvevői beszélnek el, a nagy harcok részleteit. Amint ott állunk Nyékhegyi őrnagygyal, aki éppen egyik közhonvédjáról beszél a magasztalás hangján, egyszerre pukkanást, koppanás! hallunk és valami belevágódik a fejünk fölött levő homokzsákba, oly módon, hogy homok, por és száraz sár fröccsen Nyékhegyi őrnagy kabátjára és az én kabátomra. Megkérdezem, hogy mi történt tulajdonképen?

— Semmi különös. Idetévedt egy orosz gyalogsági golyó és bevágódott a homokzsákba.

Mondta Nyékhegyi őrnagy a világ legtermészetesebb és legnyugodtabb hangján, meg sem mozdult, arébb sem húzódott, csak letörölte a kabátjáról a rálőtt homokot és — mintha mi sem történt volna — tovább beszólt

magasztaló, lelkes hangon az ő hős honvédjéről.

II.

Nyékhegyi őrnagygyal egy előretolt árokrószben állunk meg. Itt szintén valami nagyon nevezetes dolog történt. A múlt évi december 31-én, tehát éppen Sylvester napján a Vorbaltinnak ezt a részét déli 12 órától kezdve állandóan lötték az orosz ágyúk. Rettenetes gránát- és srapel eső zúdult ide és minden jel arra vallott, hogy ezután az iszonyú tüzérségi előkészítés után itt támadni fog az orosz gyalogság. Délután 3 óra tájban jelentették megfigyelőink, hogy egyes orosz csapatrészek már a drótakadályainknál vannak. A mi gyalogságunk jobbról előre rohant a balszárny felé és kézi gránátokkal és gyalogsági fegyvertűzzel árasztották el a drótakadályokig előre hatolt oroszokat. Körülbelül fél óra hosszat tartott az ütközet és az oroszokat nagy veszteségekkel visszaverték. Rövid szünet állott be. Azután megismétlődött az orosz támadás: ismét a drótakadályoknál voltak új orosz csapatok és a kassai honvédek megint végeztek velük fél óra alatt.

Vagy 15 percig ismét csönd lett. Ekkor azonban minden eddiginél erősebb orosz roham következett. Olyan erővel nyomultak előre a jelentékeny számú orosz csapatok a

frontnak ezen kis része ellen, hogy tartani lehetett az áttöréstől. Ebben a kritikus pillanatban azonban Thern József tiszthelyettes vezetése mellett a kassai honvédek kirohantak árkaikból, a mellvéden át előre nyomultak az oroszok közvetlen közelébe és lövöldöztek rájuk, és kézibombákat dobáltak feléjük. Heves ütközet fejlődött ki, amelyben a kassai honvédek hősiezen helyt állottak és látható volt, hogy ez az orosz roham is vérbe fullad. Különösen a gépfegyvereink öntötték tömegesen a halált az oroszok felé. Közben mintegy kétszáz főnyi orosz fölemelt kézzel közeledett katonáink felé, hogy megadják magukat. Nyomban kiadta a századparancsnok telefonon a gépfegyvernek a parancsot, hogy:

— Tüzet szüntess!

Közben azonban egy orosz gránát szétvágta a telefonhuzalt és így a tüzet szüntető parancs nem érkezett el gépfegyvereinkhez. A gépfegyverek tehát tovább kattogtak és halomra lövöldözték a szerencsétlen orosz katonákat, akik erre megpróbáltak visszamenekülni saját csapataikhoz, de vesztükre. Odaát az oroszoknál ugyanis észrevették, hogy az előrehajszolt katonák kezüket föl emelve meg akarják adni magukat, tehát a visszavonulni akarókat zárótűz alá vették. A szerencsétlen orosz katonák így módon két

tűz közé kerültek. Az orosz tűz és a mi gépfegyvertűzünk pusztító vonalai között ideoda futkostak, rimánkodva kóvályogtak, jajveszékelve szerettek volna bemenekülni a mi állásainkba, de hiába próbált a parancsnok telefonálni, sőt torkaszakadtából kiabálva akarta elhallgattatni a gépfegyvereinket, de ez az ütközet hevében az összelőtt telefonvezeték mellett szinte lehetetlen volt. Végül ellenséges tűzben rohant néhány emberünk a gépfegyverekhez, amelyeket azután elhallgattattak, miután a harc már úgy is eldőlt és az orosz hullák között már csak olyan eleven katonák bukdácsoltak és könyörögtek, akik meg akarták magukat adni.

Vagy ötven eleven oroszot fogtak el itt a kassai honvédek és néhány száz orosz holtan maradt a vérben fürdő csatatéren. Ezzel végződött az oroszok háromszoros szilvesteri rohama a Vorbaltinnak ezen az előretolt pontján. Szilvester éjszakáján itt senkisémm zavarta katonáinkat. Megérdemelték ezt a kis pihe-nést . . .

*

Amerre megyek, ahová lépek, minden árokdarabnak megvan a maga véres háborús története. Ki tudná mindazt sorra elbeszélni, ami besszarábiai fronton ebben az időben végbement. Visszafelé indulunk Nyékhegyi őrnagygyal és bemegyünk az ő harctéri ott-

hónába, egy szinte művészinak nevezhető tábori lakásba, amelyet Münnich Ede fővárosi mérnök, a pesti Népszálló építője épített a katonáiért élő-haló Nyékhegyi őrnagynak. Azután elbúcsúzom Nyékhegyitől és megindulok visszafelé. Elmegyek azelőtt a kápolna előtt, ahol a besztercebányai honvédek megható vasárnapi istentiszteletét láttam. Az istentisztelet már régen elmúlt, a katonák eltűntek innen, már nem állják, ülik és reszketik körül a kápolnát, tehát odamehetek a közelébe és közletről szemügyre vehetem. A kis harctéri kápolnának szalmából van a fedele, belül a fából levő falakat fenyő ágak díszítik, úgy, hogy a kis kápolna belső világa teljesen zöld. A kápolna homlokzatán kereszt áll és alatta szép színes Mária kép. Milyen valószerűtlen, milyen különös itt, a frontban, az emberpusztításnak ebben a sivár és iszonyatos világában a szelíd szemérmes és álmodozó tekintetű Mária kép . . .

*

Ebédre Jankovich ezredes hajlékába térünk be. Közben az oroszok heves ágyúzásba kezdtek, úgy, hogy rezegtek az ezredes kis házának falai, kocogott az ablaküveg és mintha a tányérok is a szokottnál jobban csörömpöltek volna. Itt Jankovich ezredes házában fültnúja voltam bizonyos jelentéstelekeknek, parancskiadásoknak, telefonálgatá-

soknak és közben mintha a modern háború egész egyszerű és mégis annyira szövevényes technikája bontakozott volna ki előttem. Nem teszek egyebet, mint, hogy lehetőleg szöszerinti hűségességgel ideírom, hogy miket hallottam Jankovich ezredes irodájában ebéd közben.

Jelentik az ezredesnek.

— Az oroszok erősen lövik akadályainkat. Minden fél percben egy gránát.

Az ezredes kiadja Schreiber ezred segéd-tisztnek a parancsot, amely telefonon megy tovább a mi ütegparancsnokságunkhoz:

— Lőni kell az orosz ágyúkat!

— Adjanak le néhány lövést a Zagrobelki-Zarwanicki-re!

Itt sejtik nevezetesen az orosz nehéz tüzérséget és alig ment ki telefonon az ezredes parancsa, bömbölve szólalnak meg a mi ágyúink, és mintha a föld is megremegne, olyan erővel dörögnek az ellenség felé. Az orosz ágyúk is lőnek, saját ágyúink is dolgoznak, úgynevezett ágyúpárbaj folyik perccen át megszakítás nélkül, fülsiketítő pokoli koncert ez. Az ezredirodában bizonyos izgalom érezhető, folytonos telefonálás, az orosz ágyúk nem szűnnek meg feleselni a mieinkkel, minden jel arra vall, hogy az oroszok új támadásra készülnek a frontnak ezen része ellen. A nagy sürgés-forgásban és izgatott

telefonálás közepette Jankovich ezredes imponáló nyugalommal ül a helyén és adja ki a parancsokat:

— Megfigyelni mindent! Készenlétben lenni minden eshetőségre!

Közben új jelentések érkeznek arról, hogy új ellenséges üteget fedeztek fel, az orosz ágyúk úgylátszik megsokasodott erővel kívánják bevezetni a várható támadást. Telefonálások a szomszédcsárnyakhoz, a legközelebbi ezredre és kölcsönös jelentéstételek arról, hogy mit figyeltek meg.

Báró Ernő századparancsnok jelentéstétele érkezik telefonon:

— Egy hosszú orosz oszlop megy Dobropoló-ról Chmielovka felé.

Az ezredes kiadja a parancsot az ezredsegédtisztnek, melyet az nyomban tovább ad telefonon:

— Figyeljék meg a megfigyelők, hol lehet az oszlop éle!

Gyorsan megy utána másik parancs:

— Nehéz tüzérség készenlétben!

Rövid néhány perc múlva már jelentik a megfigyelők, hogy hol van a hosszú orosz oszlop éle és néhány perccel később már nehéz tüzérségünk munkája nyomán, nehéz gránátjaink süvöltve száguldanak az orosz oszlop élébe. Ami azt jelenti, hogy ott emberek százai szétszakgatva, összeroncsolva, felpör-

kölve, megégve maradnak az úttestén. Azt jelenti, hogy eleven emberek, családapák megcsonkított hullákká, véres és fekete széntömbökké válnak. Igaz, hogy ők most a mi ellenségeink, ők orosz katonák, de azért, istenem, hiszen mégis csak emberek . . .

HA A DOMBÓVÁRI TANÁR KIÁLL A MELLVÉDRE.

Besszarábiai harctér, január vége.

A kassai honvédgyalozezred története csodálatos haditettekkel van tele. íme, az egyik kis história, amelyben sok jó honvéd élén a főhős szerepét Schneider András tartalékos honvédhadnagy játssza, aki a polgári életben békés és jámbor dombóvári tanár.

December 31-én egy védőpontot őrző erővel támadtak az oroszok. Az erődítés jobbszárnya ellen négy ellenséges zászlóalj nyomult előre. Ottani hadállásaink előtt teknőszerű terület van, amelyet — éppen mert lejtősen, mélyen fekszik — a mi állásainkból nem lehet betekinteni, kilátás és kilövés nem előnyös, közvetlenül azután teknőszerű völgybe szökik a terep. A kedvező terepviszonyokat használta föl négy orosz zászlóalj arra, hogy ott lent a mélyedésben támadásra gyülekezett és onnan óvatosan előre-

nyomult akadályainkig. Az erődítés jobbszárnyának legexponáltabb pontján álló második honvédszázad egyszerre csak azt vette észre, hogy közvetlenül az ő állásuk előtt az előnyomuló oroszok már a drótkadályainkat vágják, sőt az első dróthálózat legalsó sorait már sikerült annyira megritkítani, hogy egymásután átbukdácsolnak az első drótsövényen és így átjutva a legelső mezőn, a második sor dróthálózat előtt fűgén kezdik beásni magukat. Vagy hatvan orosz került így hirtelen két sor drót közé, a megritkított első sor és a szilárdan álló második sor közé (a mi állásainktól kezdve a számítást: az utolsó és utolsó előtti sor közé). A két drótsor között végződött a mi állásainkból kivezető úgynevezett megfigyelő árok, ahol a megfigyelőink szoktak kockázatos újtukra kimenni. Az oroszok a megfigyelő árunkba nyomultak be és így meglehetősen földött helyzetbe jutván, jobbra és balra állandóbb jellegű állásokat kezdtek maguknak és óvatosan utánuk szivárgó társaiknak ásni.

A helyzet valóban kritikus volt és nem látszott lehetetlennek, hogy a nagy erővel fölvonuló oroszok a frontnak ezt a részét benyomják, esetleg áttörik. És most jön a dombóvári tanár. Schneider András, tartalékos honvédhadnagy, látván a közeledő veszedelmet, merész elhatározással kiugrott a lövész-

árokból a mellvédre. Schneider hadnagygyal együtt megjelentek a mellvéden Nagy József tizedes és a hadnagy hűséges tisztiszolgája, Kiss Gergely György. A mellvéden megjelenni és magasan, kiegyenesedve megállani, amikor az ellenség húsz-harminc, sőt helyenkint már tíz-tizenöt lépésre van, körülbelül biztos halált jelent és a jámbor dombóvári tanár a közhonvéddal meg a honvédtizedessel mégis megjelent a mellvéden, a lövészárók fölött. Hogy Schneider hadnagy miért vitte ki magával a veszedelembé éppen Nagy József tizedest, az kitűnt a most mindjárt lejátszódott csodálatos és meseszerű jelenetnél. Halálos izgalom közepette egyszerűen ez történt:

Az oroszokat valósággal frappírozta a magyar tisztnek a mellvéden történt — harmadmagával való — bátor megjelenése. Meglepetésükben elfelejtettek lőni. A következő pillanatban pedig Schneider hadnagy megszólalt és magyarul fölszólította a két drótsor között lábukat megvető oroszokat, hogy adják meg magukat, a megfigyelőárkon keresztül szépen jöjjenek be egyenként az állásainkba, itt nem lesz semmi bántódásuk és jó dolguk lesz. Nagy József honvédtizedes — aki tud oroszul és ezért kellett éppen neki kiállani Schneider hadnagy mellé — szóról-szóra tolmácsolta oroszul, amit a tiszt mon-

dott. Hirtelen barátságosra fordult az oroszok képe, meglátszott rajtuk, hogy az ajánlat tetszik nekik. Pár pillanatig haboztak, tanácskoztak, azután azt felelték, hogy meggondolták a dolgot, ők nem jöhetnek át, de jöjjön át hozzájuk a tiszt úr a katonáival, önáluk se lesz rossz dolguk. Nagy József tolmácsolta az oroszok feleletét Schneider hadnagynak, aki tovább igyekezett rábeszélni és kapacitálni az oroszokat a megadásra. Nem hiába a magyar irodalom professzora Schneider hadnagy úr, nem hiába ő tanítja a retorikát a dombóvári tanítóintézetben, olyan ékesszólással próbált hatni az oroszokra, hogy voltak pillanatok, amikor már azok majdnem megindultak megadni magukat. Az utolsó pillanatban azonban mindig győzött jobb — vagy talán rosszabb — belátásuk és még sem adták meg magukat és egyre megismételték vendégszerető meghívásukat: jöjjön át hozzájuk a tiszt úr és a magyar katonák, ők nagyon meg fogják becsülni őket.

Nagy József tizedes hűségesen lefordított mindent és az ő tolmácsolásával hosszas alkudozás és tanácskozás indult meg. Idegőrlő, izgatott percek voltak ezek. Közben — Schneider hadnagy sasszeme a szónoki lendület hevében is jól és aggódva látta — az oroszok egyre nőttek, növekedtek, az első és a második drótsövény közé már körülbelül ötszáz

orosz sereglett össze és hátulról mindig új és új tömegek nyomultak előre. Schneider hadnagy látva, hogy a békealkudozásnak rossz vége lesz, a mellvédről halkán leszólt a lövészárokból az ő parancsát váró Kusiba György szakaszvezetőnek:

— A kézigránátokat készenlétbe helyezni! Mindenki kézibombával és fegyverrel álljon készenlétben! Nekem is készítsenek ide kézigránátokat!

Mondta a dombóvári tanár elszántan és a következő pillanatban már ismét az oroszoknak beszélt, minden szónoki képességét összeszedve, utolsó föllobbanó lendületével, a halálos izgatottságtól fojtott hangon. Nagy József tizedes azonban hasztalan tolmácsolta, ha lehet még szebben, amit Schneider hadnagy elmondott, az oroszok, akik közben észrevettkék, hogy igen nagy túlerőben vannak, már hallani sem akartak a megadásról és egyre agresszívebben sürgették, hogy a magyarok adják meg magukat. Az izgatottság a tetőpontjára hágott, a jelenet lassanként teljesen elvesztette minden kedélyes színezetét, nincs az a frissen köszörült beretva, amely ennek a példátlan helyzetnek az élességével rendelkezhetnék. És a dombóvári tanár rendületlenül ott állott tovább a mellvéden és ott állt mellette hűségese tisztiszolgája, Kiss Gergely György közhonvéd és tizedes úr, Nagy

József, a tolmács. Egy pillanatra csönd lett és ebben a kínos csöndben kitört a krízis.

Az egyre növekvő orosz tömegben az egyik orosz katona fölemelte a fegyverét, célba vette a mellvéden álló Schneider hadnagyot és rálőtt. Füttyülve érkezett az orosz golyó, amely célt tévesztett és a hadnagy helyett a hűséges tisztiszolgát találta el: Kiss Gergely György közhonvéd vérző fejével, holtan fordult le a mellvédről. A dombóvári tanár pillanatig megrendülve nézett a hűséges szívű magyar honvéd veszendő alakja után, ám a következő másodpercben ismét Schneider hadnagygyá változott: lehajolt, fölkapta a keze ügyébe készített két kézigránátot és keserű haraggal röpítette őket egymásután az orosz tömegbe. Mindkét gránát pusztítva robbant föl, néhány orosz hanyatvágódott és mielőtt az állva maradottak első rémületükből magukhoz tértek volna, Schneider hadnagy dörgő hangon tüzet vezényelt. Az ezred második századának honvédéi egyszerre valamennyien fölugráltak a mellvédre és a kézigránátok záporával árasztották el az oroszokat és nyomban utána gyalogsági sortüzeket zúdítottak a halálrémült tömegre. Rettentetes pánik tört ki az oroszok között. A kézigránátoknak borzasztó hatásuk volt, a gyalogsági fegyverek is rémes eredménnyel dolgoztak a néhány lépésnyi távolságból: az orosz

katonák tömegesen rogytak össze vérző tagokkal, irtózatos sebekkel, holtan, jellemző a szörnyű pánikra, hogy meg sem kísérelték használni fegyvereiket, az egész tömegből egyetlen lövés nem dördült többé el a mi katonáink felé, egy kétségbeesetten jajgató és ordító véres embergomolyag vergődött ott, a két sor drót közötti területen.

Futva próbált volna valamennyi szerencsétlen menekülni, de a két drótsövény közé szorultak és mert az első drótháló is csak alul volt kissé megritkítva és a nyugodt, óvatos átbúvársra se idejük, se lélek jelenlétük — érthető módon — már nem volt: vak rohanásukban fönnakadtak a drótsövényeken, ott vergődtek a drótok között, amíg el nem véreztek vagy egy megváltó golyó nem végzett velük. Különösen a kézigránátoknak olyan szörnyű fizikai és erkölcsi hatása volt, hogy nagyon sokan eltévesztették az irányt és ahelyett, hogy a megritkított első dróthálón át próbáltak volna menekülni, a mi állásaink felé rohantak, neki a teljesen intakt második drótsövénynek, ahol persze mind fönnakadtak: a két szembenálló drótkerítés a roskadásig telve volt vérző, vergődő, haldokló orosz katonákkal. Harcban edzett katonáknak is hátborzongató látvány volt. Ott pusztult a két drótkerítés közé szorult egész orosz tömeg: jó néhány száz ember. Mene-

külni csak azok tudtak, akik még nem jutot-
tak át az első dróthálón, akik ott álltak a
drótsövény előtt: ezek megfutamodtak. Még
legjobban jártak azok, akik idejekorán be
tudtak húzódni a mi megfigyelő árknunkba
és akik valahogyan beásták magukat. Ezek
természetesen a véres leszámolás végén meg-
adták magukat: összesen kilencvenegyen vol-
tak. Tehát vagy 400 orosz halottja, néhány
súlyos sebesültje volt ennek az összeütközés-
nek és azonkívül kilencvenegy orosz foglyot
is ejtettek a mi katonáink.

Ezt csinálták december 81-én a kas-
sai honvédegyalozred második századának
katonái Schneider András tartalékos hon-
védhadnagy vezetésével. Schneider Andrásé-
val, aki háború előtt békés és jámbor tanár
volt Dombóváron és aki mostanában ahelyett,
hogy Petőfi Sándor költészetének jelentősé-
géről tartana magyarázatot a diákjainak:
kiugrik a lövészárokból a mellvédre, el akar
fogni 500 fegyveres oroszot és amikor lelövik
mellőle szegény hűséges tisztiszolgáját, Kiss
Gergely György közhonvédet, kézigránátokat
dobál az oroszokra. Ugyanazzal a kezével,
amellyel máskor az osztályzatokat jegyzi rá a
növendékei írásbeli dolgozatára . . .

A MUNKÁCSI HONVÉDEK KÖZÖTT.

Besszarábiai harctér, 1916 január vége.

A munkácsi honvédek ezrede is nagyon sok vihart látott és a legutóbbi nagy orosz támadásokból szintén ugyancsak kijutott nekik. Nikolics Radivoj alezredes, ezredparancsnok módfölött büszke az ő vitéz ezredére és azt mondta, hogy ő nem akar semmit beszólni róluk, nézzem meg őket ott kint az állásokban, majd meghallom, hogy mi mindent műveltek ezekben a nehéz napokban az ő honvédjei. Kimentem a munkácsi ezred állásaiba, ott Horváth alezredes, zászlóaljparancsnok végig vezetett a lövészárkok hosszú során, ahol ott álltak szemben az orosz katonákkal a munkácsi honvédek, akik végigverekedték a legutóbbi nagy harcokat. Vörös szakállas öreg népfölkelő áll az egyik lőrésnél és kidülledt szemekkel figyeli az orosz állásokat. A szakállas hosszú, sovány hős otthon Szabolcsban békés suszter és itt most szorongatja csontos kezével a manlichert és szinte mérgesen lesi, hogy nem dugja e ki a fejét a szemközti árokból egy halálraszánt orosz. Az összes foglalkozási ágak képviselve vannak itt a lövészárokban, a cipész mellett szabó, a szabó mellett könyvkötő, a könyvkötő mellett asztalos, az asztalos mellett

kereskedő, a kereskedő mellett magánhivatalnok: itt van mindenki a lövészárkokban, aki békében otthon Munkács vidékén a polgári élet zavartalan menetéről gondoskodott. A gyalogsági fegyverek minduntalan megszólalnak, mihelyt az oroszok valamilyes mozgást észlelnek az árkunkban, rögtön lövöldözni kezdenek, ha pedig valaki megdöglötlenül kidugja egy pillanatra a fejét, a következő pillanatban már eldördül és röpíti ide a golyót az orosz gyalogsági fegyver. Közben az orosz ágyúk is megszólalnak: lövik Zarvaniczát és Wisniovczikot. Még kint az állásokban értesülünk, hogy a zarvaniczai templom mellett levő legénységi konyhába bevágott egy orosz gránát és halálra sújtotta Homáda Ferenc szakácsot, ungmegyei derék tót legényt, aki őrzetói rangban főzött a legénységnek és éppen az üstöt kavarta szegény, amikor darabokra tépte a bevágódó gránát. Homáda Ferenc ismert és népszerű szakács volt itt a frontban, mindenki szerette és nagy sajnálkozással beszéltek tragikus elmúltáról. Ugyancsak a lövészárkokban értesültünk arról, hogy egy orosz gránát éppen most csapott be Wisniovczik község egyik istállójába és két lovat agyonvágott. Horváth alezredessel végig megyünk minden állásban, azután elindulunk visszafelé a még mindig ágyútüzben álló Zarvaniczára. Közben kicsit

enyhült az ágyúszó és minden nagyobb baj nélkül jutottunk át Zarvaniczán. Onnan tovább haladva ismét Nikolics Radivoj alezredest kerestük föl és az ezredirodában megpihentünk.

Hirtelen megint dörögni kezdenek az orosz ágyúk. Az ezredes kiadja a parancsot, hogy érdeklődjenek a megfigyelőknél, hová lő az orosz. Hamarosan jelenti az ezredsegédtiszt:

— Minket nem lőnek.

Telefonon megkérdezik a szomszéd csoportokat, hogy mi az újság. Sorra ezt a választ adják:

— Nálunk semmi.

Végül kiderül, hogy az orosz nehéz tüzérség az ezred körletétől messze eső pozíciókra lő, meglehetősen kevés eredménnyel. Hirtelen a mi ágyúink is megszólalnak. Telefonálás és nyomban utána szól a jelentős:

— Saját tüzérségünk lövi Dobropole községet.

Majd másik jelentés érkezik:

— Háromszázötvenhat irányában ellenséges figyelő léggömb szállt fel.

Az alezredes parancsol az ezredsegédtisztnek:

— Kérdezze meg hová lő most saját tüzérségünk!

Hamarosan megérkezik a válasz:
— A Rezsek üteg lő egy aknavetőre.

Egyszerre a szószoros értelmében reszketni kezeli az ezrediroda minden fala, a szék meginog az ember alatt, az ablakok mintha idegroliamot kaptak volna, csörömpölve rázkódnak és repedeznek. Nem történt más, mint, hogy a mi saját nehéz tüzérségünk kezdett dolgozni. Borzasztó menydörgések közepette lövöldöztek innen a közvetlen tőszomszédságunkból nehéz gránátokat az oroszok felé. Kimegyünk az ezredirodából és rövid barangolás után kis magaslatra érünk, ahonnan már látjuk ama bizonyos ellenséges figyelő léggömböt, amelyet az imént jelentettek. Ott lebeg a messzi felhők alatt, kéklő testén megtörnek a nap arany sugarai, olyan békés, olyan szelíd és olyan szemkápráztatóan szép jelenség és ki tudja, hogy milyen veszedelmek lebegnek benne a katonákra? Ki tudja, mit fog megfigyelni, ki tudja mit fog jelenteni és ki tudja mi fog a jelentés-tétel nyomában következni. Pedig milyen békésen, milyen gyönyörűen csillog most az a gömb a nap-sugaras levegőben, a könnyű, finom bárányszerű felhők alatt.

Egyszerű mindennapos történet a munkácsi honvédezred egyik közhonvédjáról. A december 31-én lefolyt harcokban történt.

Viczián Imre közhonvéd a többiekkel egy sorban lövöldözött az ellenséges orosz rohamoszlopok felé. Új és új orosz tömegek törtek előre és Viczián Imre valahogy elvesztette a türelmét. Hirtelen egymagában kiugrott a fedezékből előre futott a drótakadályig és onnan kezdett lövöldözni az oroszokra. Vakmerő tette fölgyújtotta az egész századot és a többiek sorra kiugráltak az ő példája után a fedezékből és odarohantak a drótakadályokig és valamennyien onnan lövöldöztek. Néhányan persze elestek közben, de ez a példátlan vakmerőség a rohamozó oroszok között nagy zavart idézett elő, azok hirtelen megfordultak és futva menekültek vissza. A drótakadályok előtt lövöldöző század harsogó éljenzésbe tört ki és az éljen-riadal terjedt és végig harsant az egész rajvonalba. Viczián Imre közhonvéd megkapta az elsőosztályú vitézségi érmet. A munkácsi ezred soraiban sok ilyen Viczián Imre akad.

A FÖLD FELETT, A FÖLD ALATT.

Besszarábiai harctér, 1916 január végén.

A munkácsi honvédek állanak őrt keményen és elszántan ezekben az állásokban is. Soha fantasztikusabb és különlegesebb harc vonalat. Kis galíciai városka, olyan, amilyen

tucatszámra akad, a háborúnak ebben a megviselt országrészében. Napos januárvégi délutánban érkeztem be a galíciai helységbe, amelyet össze-vissza tépett, mart a harc. Dél előtt az ezredparancsnokságon jelentették, hogy a kis várost állandóan nehéz gránáttal lövik az oroszok és amikor a délutáni enyhe napsütésben beérek a városba, még mindenütt ott tátong a délelőtti orosz gránátok mély és sötétlő nyoma, friss földtúrások, gödrök, árkok, mélyedések tarkállanak a vérző testű utak mentén. Olykor süvöltve átröpül még most is egy-egy nehéz orosz gránát és levágódik ide a város különböző pontjaiba, elsöpörvén mindent, ami az útjába akad.

Ép ház csak igen kevés van a városban, mindenféle kormos épületromok feketéllenek, ilyen, éppen ilyen lehet egy város, amelyik a tűzvonalba esik, amelyik maga is egyik darabja a svarmléniának. Itt fent a városkában semmi sem látszik abból, hogy a frontnak egyik részén járunk, itt csak az látszik, hogy az orosz gránátok állandóan idetalálnak, tehát itt csak pusztulás látszik, szétlőtt házak, épületromok, téglahalmok, csonka kémények. Katonákat itt a viharvert házak között nem látni, a katonák odalent vannak a föld alatt és ahogy a futóárok útján leérek a galíciai frontnak ezekbe az ekszponált állásaiba, csudálkozva látom, hogy a kis város alatt, lent a

föld mélyében egy másik város épült ki. A földalatti város természetesen teljesen láthatatlan az ellenség számára, a házak és a házromok alatt elvezető utakról, a házak és a házromok alá épült házakról, a pincék alatt áthúzódó barlangszerű odúkról, erről az egész vadregényes lövészárk-hálózatról, amihez foghatót én még sehol és sohasem láttam, természetesen fogalma sem lehet az ellenségnek, amely hasztalan lövöldözi halomra az értelmetlen épületeket, amikor odalent a mélyben láthatatlanul és szinte megtámadhatatlanul szerte-ágaznak a mi nagyszerűen kiépített védelmi vonalaink. Városias, nagy épület falának irányába hatolunk előre, a fal alatt eltűnünk a mélyben és odalent a ház alatt a legszabályosabb lövészárk sorozat fogad bennünket, megyünk, bolyongunk a lövészárkok során, közben a városnak egy másik utcáját szeljük át és a harmadik utcában érünk ki ismét a föld színére. Kicsit megyünk a nap-sütésben, azután ismét eltűnünk egy épület alatt és a föld alatt folytatjuk tovább kanyargós és a legszeszélyesebb vonalat leíró utunkat és így bejárjuk az egész kis várost a föld felett, a föld alatt, amíg elérkezünk a Strypához.

A föld felett és a föld alatt párhuzamosan elterjedő ez a háborús panoráma, olyan megragadó kép, amelyet keveset produkál ez

a csataképekben oly igen gazdag európai térkép. Megállok a város egyik kiemelkedő pontján és ott terül el a szemem előtt a híres 341-es völgy, amelyben a nagy orosz offenzíva idején a legtöbb orosz pusztult el. A 341-es völgyben halomra lövöldöztek az előretörő orosz rohamoszlopokat és a halálnak egy igen tekintélyes hányada innen, ebből a galíciai kis városból zúdult az oroszok felé. Akkor még az elsősorban emelkedő házak nagy része ép volt és a katonák földalatti fedezékeikből kiugrálva fent a háztetőkre és a falakra kúsztak fel és onnan lövöldöztek az oroszokra. Később a falak egy részét a mi katonáink maguk döntötték le, hogy az orosz gránátok hatását némileg enyhítsék, hogy az elsöpört téglá, fal vakolat ne okozzon még külön sebeket az amúgy is sok veszélynek, viharoknak kitett katonáknak. Járok a nagyrészben rommá lőtt város utcáin, ahol egyetlen élő lelket nem lehet látni — élet csak odalent van a föld alatt — és közben füttyülve és ordítózva érkezik át egy-egy elkésett orosz gránát.

Most a romokban heverő csendőrlaktanya előtt visz el az utam, majd a római katolikus elegáns paplak maradványai elé érkezem és egyszerre ott emelkedik előttem két karcsú tornyú templom: a római katolikus

és a görög katolikus templom, mind a kettő meglehetősen összelőve. A két templom körül különböző szentek szobrai álldogálnak, meglehetősen háborúviselt állapotban. A szentek iránt sem volt kíméletes az orosz fegyver, egyiknek a fejét, másiknak a nyakát, harmadiknak a félderekeit lötték el az oroszok. Istenfélő ember számára lesújtó kép lehet, amint páduai Szent Antal, Szent Benedek és a többi szentek fej nélkül, nyak nélkül, kéz nélkül, láb nélkül, néznek bele merengőn, mélabúsan ebbe az istentelen, megcsúnyult világba. A háború, bizony, nem ismer kegyeletet, istenfélelmet és a szentek ezen a vidéken bizony nem vigyáztak a katonákra, a templomra, nem vigyáztak a hívekre, nem vigyáztak még a saját fejükre sem, mert íme, csonkán, bénán, fejetlenül, sebesülten, igazi háborús rokkantakként állanak itt, a galíciai városka főterén, a szomorú, üres és megsiratni valóan sivár házsorok között.

Bolyongok tovább és elérkezem a város nevezetes vízimalmához, amely, persze, dehogy is van üzemben, hiszen ezt a malmot a leggyakrabban tartják tűz alatt az orosz ágyúk és valóban olyan ez a malom itt a nagy csöndességben, amelyet csak elvétele tör meg egy-egy orosz ágyú- vagy puskalövés, mint egy elátkozott középkori várrom. Ott állok a vízimalom romjai között, alattam, előttem a

gtrypa vize hömpölyög, oldalt Hajvaronka falu ütött-kopott házai bólogatnak és a Strypán túl magánosan ott áll egy kápolna és mellette egy kis ház. Valamivel odébb' egy egész házcsoport tűnik fel, érdekes, hogy a magánosan álló kápolna és az a kis házcsoport odaát, még szintén ehhez a városhoz tartozik, de a városnak ez a S trypan tuli kicsi része már orosz kézen van, míg a Strypán inneni nagy terület a mi katonáinké. Odaát, azokban a házakban orosz katonák tanyáznak és lövöldöznek ide, míg a mieink innen oda célozgatnak. Innen a vízimalom romjai közül, ahogy átnézek a Strypa túlsó ellenséges partjára, a keskeny házcsoport mögött ott látom elhúzódni a burkanovi erdőt, ahol az oroszok az első nagy rohamra gyülekeztek és ahonnan előretörve, eljutottak a 340-es völgybe és innen előrerohantak egészen a Strypa hídjáig, amely egyenesen idevezet a romokban heverő vízimalomhoz. Ideát azonban már nem tudtak jönni, mert közben vagy elvéreztek vagy visszamenekültek.

Hirtelen fegyverropogás hangzik és egy orosz golyó itt füttyül el a közelben. A túlsó partról idelöttek. Fedezékbe megyünk, oda, ahol a gépfegyver áll. A gépfegyver parancsnoka vezényel és először is a kápolnát veszik célba. Több lövés dördül el. Semmi hatás. Most a magánosan álló házra irányul a gép-

fegyver tűz. Alig hogy eldördül az első lövés, föltárul a ház ajtaja és két orosz katona ugrik ki rajta. Futni kezdenek, majd hason csúsztatva igyekeznek menekülni gépfegyvereink tüzeből a kápolna felé. A mozgás csak néhány pillanatig tart, mert hamarosan elnyúlva ott marad a ház és a kápolna között mind a két orosz. Hogy mi történt a szerencsétlenekkel, azt innen nehéz megállapítani, de a valószínűség az, hogy a gépfegyvergolyók eltalálták szegényeket és most kinyúlva, mozdulatlanul, mint két homályos árnyékdarab ott hevernek a Strypa túlsó partján. Pillanatnyi csend áll be. Egyszerre ismét ropognak az orosz gyalogsági fegyverek: egymásután több golyó süvölt el a fejünk felett. A következő másodpercben még egy orosz ugrik ki a magános házból és futni kezd a házcsoport felé. Egyszerre két gépfegyverünk is célba veszi. Gépfegyvereink tüze nem éri el azonban az orosz, az lélekszakadva menekül, bukdácsol, hol hason csúszik, hol négykézláb mászik, majd kiegyenesedve rohan tovább a házcsoport felé és végre, izgalmas üldözés után eléri a házcsoportot és eltűnik a házak között. Megmenekült. Gépfegyvereink most a házcsoportot árasztják el golyókkal és úglátszik, hogy azok a házak ott mind telve vannak orosz katonákkal, mert tüzelésünkre sűrűn válaszolnak, a házakból füttyülve érkezik sok-sok

orosz golyó. Percekig tart ez a kölcsönös lövöldözés és azután ismét elcsöndesül minden. Én ismét ott állok a malom romjai között és nézem az ellenséges szigetet, ott, túl a Strypán. Azután szűk futóárkokon át eljutok az állásoknak egy lépcsőzetesen emelkedő szakaszához, ahonnan fölérek egy bástyaszerű pompásan megerősített lövészárkba. A katonák „Citadellának” nevezik ezt az állást és valóban ez a bástyaszerű, lépcsőzetesen emelkedő árok részlet feltűnően hasonlít Budapest híres Citadellájához, noha a kilátás nem is olyan festői és nem is olyan békés, mint a pesti Citadelláról. Innen a galíciai Citadelláról az orosz állásokra nyílik a barátságtalan kilátás. Elhagyom a Citadellát és ismét kilépek a város utcáiba. Itt a rommá lőtt járásbirósági épület, ott a gránátépte zsidótemplom, az utcákon szétcibált ágyneműk, tarka és fehér ágyhuzatok, bútorroncsok, mind-mind az elmúlt élet nyomai. Valamikor egészen csinos városka lehetett ez itt, hiszen egymásik utcája ki is van kövezve, a romok között is fölfedezhető sok erkélyes terraszos szép városi épület, úgynevezett úri házak. Vannak persze szalmafüdeles ütött-kopott viskók, mint Galiciában úgyszólván mindenütt, de igen csinos úrinegyede is van a városnak és ezeken a rendes kikövezett utcákon, amelyik ház nem hever romokban — persze

ilyen kevés van — az igen szemrevaló, rendes városi épület. Egészen, mondhatatlanul megható kép ez a felemás galíciai városka, az ő szalmafödeles parasztházaival, csinos, rendes városi épületeivel, elpusztult házsorai-
val, istállóival, tépett rollóival, kopár üres erkélyeivel és a maga halálos csöndjével, a lakatlanság ijesztő mozdulatlanságával. A fegyverek zaját minduntalan nyomon követi a félelmetes csönd. Egyetlen teremtett lélek sincs az egész városban. Csak odalent a föld alatt.

Esteledik. Az égen gyönyörű piros folt ragyog föl, milyen szép ezen a halott helyen is a naplemente. Repülőgép száll föl valahonnan, néhány percig kering a halálos némaságba burkolózott város fölött és azután elszáll, eltűnik, mielőtt megtudnám, hogy az oroszoké-e, vagy pedig a mi repülőgépjünk közül való-e. Az égen az a ragyogó piros folt veszíteni kezd fényéből, színéből, halványulva, erőtllenül, mint egy katona, akinek a szivét lőtték keresztül, bukik le a burkanovi erdő mögött a nap. Lassanként szürkülni kezd. Ahogy kiérek a városból, hosszú sorban menetelő katonákkal találkozom. Mennek a front egyik részéből a front másik részébe. Mennek, menetelnek a hideg, szomorú alkonyban. Hátukon egy köteg szalma. Az ágyúk,

a házuk, mindenük. A galíciai országút fájdalmas sara, szúrós röge, roskadozó lábuk alatt és hátukon az ágyúk, mindenük. Arcukon a hazavágyás, az otthon hagyott dolgok után való reszkető rajongás. És mennek, menetelnek a januárvégi hideg szomorú alkonyatban, a galíciai országút szúrós rögében, fájdalmas sarában . . .

A MEGHÓDÍTOTT BELGRÁDBAN.

Belgrád, 1915 október hó.

A zimonyi parton állok és nézem a földült Dunát. Pontonok, faalkatrészek, szétlőtt hajódarabok úszkálnak a Duna vizén, vasdorongok lógnak le egy kettétört szállítóhajó roskadt árbocáról, hídkarfák és tutajrészletek himbálóznak ide-oda és amott egy álmonitor leskelődik a szerb partokhoz közel. Itt, a lábam előtt, drótsövény húzódik el, kilőtt lövedékek száza hevernek, a part megviselve, összetörve, hogyne: hiszen innen indultak el a mi katonáink a szerb partok felé. Innen, át ezen a mély, nagy vizén, át a Dunán, át a Száván, ismeretlen, biztos nagy veszedelmek felé. Odaátról halált okádtak a szerb ágyúk és a magyar, német és osztrák katonák csak mentek, hajóztak, bukdácsoltak a Dunán, a Száván, elmerültek, újak jöttek, vergődtek, úsztak a vízben, egymás mellett úsztak elő és halott katonák, egyszerre kellett harcolni a gránát ellen és a víz ellen és ők mégis mentek a másik part felé, át is értek, ott már

várta őket a puszkagolyó és a szurony hegye és ők bátran harcba mentek, helytállottak és a miénk lett Belgrád.

Most itt már csönd van, nem dörögnek az ágyúk, a katonák, akik a vízben gázolnak és úszkálnak most, azok hidat építenek, hajót foldoznak, aknát halásznak és ma már a Duna és a Száva a mi szövetségeseink, pedig néhány nappal ezelőtt még milyen halálos, milyen gyilkos, milyen megölő ellenségünk volt ez a két folyó ezen a vidéken.

Átnézek a túlsó partra: Belgrád város szilhetje bontakozik ki előttem. Innen a távolból is látom, hogy nagyon sok épület romokban hever, de a szétlőtt házak között teljesen sértetlen és ép palotasorok emelkednek és amott egy hatalmas gyárkémény ontja a füstöt. Tehát a város nem lehet egészen halott, ott, a roppant gyárkémény öblös torján, az élet füstölög. A Dunán tépett hajóroncsok mellett kotrógépek dolgoznak és a belgrádi utcákról letépett háztetők feketéiének ide. Fölszállok a „Torontál” nevű gőzös fődélzetére és megindul velem a hajó a szerb partok felé. Megyek Belgrádba!

*

A hajó partot ért és ki lehet szállni Belgrád földjére, minden akadály nélkül lehet behatolni a városba. A belgrádi parton is Magyar és német katonák foglalatostkodnak,

lázás frontmögötti munka folyik az egész vonalon és itt áll előttem Belgrád, a szerbek hősiezen védelmezett és végül mégis elesett fővárosa. Itt, a Duna partján majdnem minden ház összelöve, épületromok, téglahalmok, kéménydarabok, pusztulás mindenfelé. Közvetlenül a part mentén jól kiépített és még ma is erős szerb gyalogsági állások, innen kellett kiverni a város védőseregét és csak azután lehetett behatolni Belgrádba, ahol tovább tombolt a harc, ahol az utcákon katonák és polgárok holttesteit hevertek, ahol asszonyokat és gyermekeket tépett szét darabokra a gránát és ahol francia katona holttestét találták szerb bajtársa mellett.

Ahogy befelé indulok a városba, mindjárt föltűnik, hogy a templomok tornyát megkímélték az ágyúk, azok karcsún és sértetlenül emelkednek ma is a felhők felé. Ott emelkedik a Kalimegdán összelövdözött, szétrombolt falaival, odébb a Dunánál a Cigánysziget nyúlik el, itt félelmetes erővel dühöngött a harc. Ott áll a citadella, amelyet szintén csak vérrel lehetett elfoglalni. A parton és az itt veszteglő hajókon magyar zászlók lengenek, a piros-fehér-zöld színeket lobogtatja a szél a szerb oldalon és Belgrádban magyar beszéd hangzik mindenfelé. A „Hotel Kragujevac” épülete emelkedik itt, körülötte bezárt üzletek, néma házak, kihalt utcák,

gyászos hangulat fekszik rá a meghódított Belgrádra. A Száva-utcán igyekszünk előre, innen a Balkán-ulicára érünk és elvisz az utam a „Hotel Bristol” gyönyörű épülete előtt, a Bristol-kávéház ablaküvegjei mögött, a márványasztalok körül magyar és német katonák isznak párolgó teát, amit maguk főztek maguknak. Ott sárgállik a „Hotel Szaloniki” mélabús épülete és mindenütt, amerre megyünk, szétlőtt házak után kis, utcákat, sértetlen házsorokat találunk. A Sándor herceg-téren zöldlombos, árnyas park, érdekes műemlékek, azután a Terásien, a Milán király-utca, ahol a belgrádi élet egész erejével szokott lüktetni, ahol békeidőben színes és nagyszerű korzó, óriási embersokaság hullámszik; most alig néhányan lézengenek, törődött aggastyánok, asszonyok és gyermekek, akik — mi tagadás — nem szeretik a hódítókat, a szemükből a gyűlölet tüze lobog. Ezek nem hazudnak, nem hízelegnek, nem félnek, ezek ellenségek, ezek szerbek. Az asszonyok, szinte valamenynyien gyászruhában, mindegyiknek van már halottja, ami nem csoda, hiszen Szerbia már negyedik éve visel állandóan háborút. Elérek a konak elé, a régi királyi palotába is becsapott egy gránát. Magyar baka áll őrt a konak kapujában. Bemegyek a konakba, az udvar árnyas parkján át elérkezem Péter király nevezetes otthonába. A szerb királyi kastély-

ból lehetőleg mindent elvittek, csak rendetlenséget, zűr-zavart és a királyi könyvtárt hagyták itt, a drága könyvek ott hevernek a pizsokban, porban, a trónteremben ott az emelvény, ahol a király ülni szokott, egyébként kopárak és üresek a tágas, szép termek, a falakról leszedve a képek és néhány oda-támasztva a falakhoz. A királyné szobáját hagyták a legnagyobb rendben, mert ott még megmaradtak a koronás, rézveretes bútor-darabok, néhány ruhadarab is hever a szekrényben és a földön könyvek, képek minden szobában, néhány aranyhímzéses vánkos, egy csomó porcellánedény: mindez a legnagyobb rendetlenségben és össze-visszaságban, szinte érthetetlen, de a konak olyan benyomást tesz az emberre, mintha innen menekülni kellett volna és hirtelen pakkolták volna össze a holmikat. A trónörökös szobájában néhány kard és tör függ a falon, a földön Sándor herceg névjegyei hevernek, néhány dísz tárgy is akad még, egyébként azonban az egész királyi lak, a maga díszes kupoláival, monumentális előcsarnokával és az utcára, szinte szomorkodva néző, elhagyott erkélyével, nagyon sivár és lesújtó látvány. Ilyenek, éppen ilyenek lehetnek csak azok a királyi kastélyok, ahol kezdik széttépni az országot és elveszik a fővárost, ahonnan menekülni kell az uralkodónak. Nem kell éppen Péter

király tisztelőjének lenni az embernek ahhoz, hogy bizonyos elfogódottsággal jöjjön el a szomorúvá vált belgrádi konakból.

*

Bolyongok Belgrád meglehetősen néptelen utcáin, nézem az üzletek lehúzott vasredőit és az egyik boltajtón német és magyar nyelven a következő föliratot olvasom:

*Kérem ezt az üzletet
ne tessék kinyitni,
Én internálva vagyok.*

Egy másik vasrollón ez a fölírás:

*Ne bántsanak,
én magyar vagyok.*

Persze, ezeket az üzleteket nem nyitotta ki senki, de a fölnyitott boltok ajtaját egyébként is mindenütt katona őrzi. Elérkezem bolyongás közben a „Hotel Moszkva” díszes, nagy épülete elé, a hatalmas szálló néhány ablaka bezúzva, gránát vágott a tetejébe, de az épületben nem tett sok kárt, a legfelsőbb emeletet sebezte meg csupán kissé a lövedék. Mint a többi belgrádi szálló, zárva van természetesen a Hotel „Moszkva” is és itt, ahol az előkelő Belgrád szokott találkozni egymással, most csöndes és néma minden, csak néhány honvédhuszár lovagol az utcán, ahol most magyar fiúk teljesítenek csendőrszolgálatot.

Egyedül a Hotel Balkán maradt üzemben, ez állandóan telve van magyar és német katonákkal, ez az egyetlen hely Belgrádban, ahol késő estig, pislogó gyertyafénynél, étkezni lehet. Az orosz követség épülete teljesen ép és sértetlenül áll ott, mellette a híres volt orosz nagykövetnek, Hartwignak egykori lakása. A szerb miniszteri épületekben sem esett semmi kár és a Kronsztka-ulica 23. szám alatt levő osztrák-magyar követség kopott, sárga háza is majdnem teljesen ép, mindössze két ablaka van bezúzva. A követség udvarán ott a kápolna, ahol annak idején rekviemet tartottak Ferenc Ferdinánd lelkiüdvéért és ahol ezen a nevezetes istentiszteleten a szerb királyi udvar is megjelent. Itt, az osztrák-magyar követség épülete előtt állott meg azon a végzetes délutánon néhány perccel 6 óra előtt Pasics miniszterelnök kocsija, ezen a kis kapun — amelynek a kilincsét fogom — vitte be Pasics a nevezetes szerb jegyzéket, amelyben Szerbia elutasítja a monarchia követeléseit és ezzel megindult a véres színjáték. A követségi épület a Korona-utca 23. számától egészen a 27. számáig terjed, itt van a konzulátusi hivatal is, az egész épületben szinte nyomasztó csönd, az udvaron a park gondozatlan, elhanyagolt, a lugas dudvával tele, a kis fapadok sárosak, ez az egykori ellenséges sziget a szerb fővárosban elhagya-

tottan úgy maradt itt, ahogy Giessl bezárta volt az ajtókat.

Az utcákon, amerre megyek, kevesen lézengenek és az új uralom írott rendelkezései függenek mindenfelé a falakon és kerítéseken. Magyar, német és szerb nyelven olvasható mindenütt:

Vigyázz!
A táviró- és távbeszélő vezetékek
megrongálása
halállal büntetetik!

Német, magyar és osztrák katonák és tisztok hemzsegnek Belgrád utcáin, de egyre nagyobb tömegben jelentkeznek lassankint a belgrádiak is, akik napokig nem igen mertek előbújni. Ahogy a földült házak és lerombolt épületek között járkálok, arra kell gondolnom, hogy néhány nappal ezelőtt még milyen borzalmas csaták dúltak itt, ezek fölött a házak fölött gránátok röpdöstek, ezeknek a házaknak az ablakaiból lövöldöztek, itt az aszfalton katonák rogytak össze vérükben, itt egész családokat pusztított el a házakkal együtt egy-egy úgynevezett „teli találat”. Elérkezem ahhoz a kis kávéházhoz, ahol valamikor Princip és társai gyűltek össze naponként, hogy összeesküvést szőjjenek Ferenc Ferdinánd trónörökös ellen. A kis kávéház ajtaja lezárva, ablakain a függöny leeresztve,

egészen sötét, szinte zord jelenség ez a bezárt és homályos belgrádi lokál. Itt tanyázott valamikor Princip és a többi összeesküvő, itt terveztek ki mindent, itt határozottatott el Ferenc Ferdinánd tragikus sorsa, innen, ebből a piszkos kis belgrádi kávéházból indult el világot marcangoló útjára ez a szörnyű háború, amely közel másfél esztendeje emészti már az emberi életet és értéket és amelynek izgalmas új étappját úgy nevezik, hogy Belgrád meghódítása, Szerbia legyűrése. Hosszan állok a Princip kávéháza előtt, olyan különös és szinte félelmetes érzés az, ott állani, ahonnan kiindult a véres zivatar.

*

Késő délutánba hajlik az idő, elmegyek a belgrádi városházára, amely most, minthogy a régi városházát szétrombolta egy gránát, egy belgrádi népiskolában funkcionál.

Kimentem a városháza udvarába és ott megrendítő látvány tárult elém. Vagy ötszáz rongyos szegény asszony és gyermek tolongott a városháza udvarában, valamennyien kétségbeesve és reménytelenül törekedtek a hivatalba nyíló ajtó felé, ahol minden két hétben 15 dinár segélyt szoktak kapni. Az új városi vezetőség az utolsó fillérig kiosztotta már az itt maradt tízezer dinárt és két nap óta már nem tudják segélyezni a jelentkezőket. Ezért van rettenetes kétségbeesés a belgrádi

szegények között, ott a városháza udvarán könyörögnek és jajveszékelnék gyászruhás asszonyok és árva gyermekek, akiknek már az utolsó falat kenyérük is elfogyott és mint-hogy két nap óta hiába jelentkeznek segélyért, a legborzasztóbb éhínségben élnek. Végtelenül szomorú látvány az a kétségbeesett szegénysereg ott a belgrádi városháza udvarán. Kimegyek ismét az utcára és az esti szürkületben sebesült katonákat látok jönni. Egymás mellett haladnak a Belgrádon túli harcok legújabb sebesültjei, egyenesen a harctérről érkeztek ide Belgrádba. Akiknek súlyosabb a sérülésük, azokat kis szekerek vonszolják. Mély megilletődéssel kell nézni a belgrádi estében elvánszorgó még vérző sebesültcsapatot. Amíg elvonul a sebesültmenet, lassankint egészen besötétedik. Megindulok a hajóállomás felé. Princip kis kávéháza sötétebb, mint valaha, a konak előtt feszesen ott áll most is az aradi magyar baka, a házak romjain éhes, nyávogó macskák kuporognak és a belgrádi utcákra az eddiginél is nyomasztóbb csönd borul. A Balkán-kávéházban pislogó gyertyák mellett ülnek magyar, osztrák és német tisztek. Egy kis korcsma mellett vezet el az utam, amelynek fapadjai egyetlen mécses pislog és néhány közkatoná iszik a homályos kocsmasztalnál. Egyik-másik kapu alól ellenséges bombavetőtekintettel nézegetnek felém szerb

asszonyok; ezek látták, hogy mi ment itt végbe néhány nappal ezelőtt, a halálosan csöndes belgrádi utcákon. Messzire sötétlik már mögöttem Princip és Cabrinovics kávéháza, a belgrádi köveken egyhangúan döcögnek a trénszekerek, azután — amikor a trén elvonul — halálos csönd lesz ismét. Soha ilyen sivár, ilyen szomorú, ilyen gyászos estét! Az ágyútepte part felé igyekszem, a Dunához, amelyen kigyulladtak a hajólámpák, a barnán hullámozó vizén sápadt lángok himbálódznak. Lebotorkálok a hajómhoz. Mögöttem koromsötétbe süppedve elmarad a meghódított Belgrád, amely a legszomorúbb város mindazok között, amelyeket valaha a háborulepte országrészekben láttam. Pedig a város jórésze egyáltalán nem szenvedett az ostromtól, a legszebb belgrádi utcák majdnem teljesen sértetlenek. És mégis úgy marad el mögöttem az este sötétjétől belebegett Belgrád, mint maga a fájdalom. Szinte jó elmenni innen. Leérek a Dunához és fölszállok a hajóra.

A zimonyi partról fényszórók hintik Belgrád felé a fényt, odaát az élet lángja, tüze és festői színjátéka hívogat. Zimony teljes villamfényben fürdik, szemközt a koromsötét Belgráddal. Megindul a hajónk a hullámozó Dunán Zimony felé. Az élet felé indul a hajónk.

A SZERB SZOCIALISTÁK FELDÚLT OTTHONÁBAN.

Belgrád, 1915 október . . .

Mint az összes hadviselő államokban általában, Szerbiában is a legnehezebb helyzete a szociáldemokrata pártnak van. A szerb szociáldemokrata párt megindító hűséggel tartott ki mindvégig a párt programja és a béke eszméje mellett. Nagyszerű és az egész országban csodált harcot folytatott a békéért és a háborús uszítók ellen. A munkásság sajtója bátor hangon követelte, hogy Szerbia rázza le magáról a zsarnok Oroszországgal kötött szövetség fojtó bilincseit és kössön különbékét a monarchiával. Természetes, hogy Pasic miniszterelnök, az egész kormányhatalom és a katonai rémuralom üldözőbe vették a munkássajtót és minden lehető és lehetetlen dolgot elkövettek az elhallgattatására, ami azonban máig sem sikerült még. A munkássajtó e pillanatban is hangos szóval követeli Szerbiában a békét. A munkásság képviselői a skupstinában küzdöttek a békéért, fölzúdíva maguk ellen a polgári pártok és a kormány elvakult haragját. Még népgyűléseket is próbáltak tartani a katonai rémuralom tobzódásának közepette a szerb szocialisták, de ezeket az elszánt kísérleteket már elfojtotta a hata-

lom. És közben, a háború során, egyre hullottak a harcmezőkön a szerb elvtársak, egyre estek el a legjobb szocialisták, fogyott a bátor és lelkes tábor és ma már majdnem teljesen elfogyott Szerbiában a szociáldemokrata párt, fölemésztette a szerb szociáldemokrata munkásságot az, ami ellen ez a munkásság utolsó lehelletéig a tiszta meggyőződés nemes elszántságával küzdött: fölemésztette a háború.

A belgrádi köveken járva, sok megható történetet hallottam. Megható dolgokat beszéltek mindenfelé Péter királyról. Beszéltek, hogy amikor a múlt év november végén a szerbeket Valjevón túlra verték vissza, az öreg király megjelent katonái között és megölelve őket, ezeket a nevezetes szavakat mondta:

— Hallottam, hogy minden szerb meg akar halni a hazájáért. Eljöttem közétek, hogy ön is veletek haljak meg.

Beszélik, hogy Belgrádban még tegnap is fogtak egy házban egy szerb katonát. A katona mindkét lábát ellőtték volt, a szerencsétlen csonkán és véresen feküdt az ágyban, egy 80 esztendőes öreg szerb asszony kötözgette, ápolgatta, etette, de el nem árulta volna és a szerb katona még ebben a borzasztó állapotában sem akart fogságba esni. Elvitték persze a kórházba. És beszélnek még ezer megrázó emberi történetet, mindet érde-

mes volna ideírni, de ki győzné szóval? És minden kicsi és nagy történet között is a legmeghatóbb, a legmeggrázóbb a szerb szociáldemokrata párt története, annak az önfeláldozó harcnak a története, amelyet a szerb szocialisták egyik oldalon a harctereken, mint Péter király katonái, a másik oldalon maga ellen a háború ellen, mint az eszme, a gondolat katonái vívtak meg. Mind a két harctéren becsülettel teljesítették nehéz kötelességüket a szerb szocialisták.

Belgrád szomorú utcáin járok és keresem a szocialistákat. A szocialistákat nehéz megtalálni, mert azok a harctéren vannak, sőt legtöbbször már tömegsírokban nyugsznak. Megkeresem a belgrádi pártházat, ahol a munkásotthon, a pártlap szerkesztősége, könyvkereskedése van. A Makenzeva-utca 1. szám alatt van a szocialisták pártháza. Nézem a komoly, nagy épületet, a kapu lakattal lezárva, a függönyök, rollók lehúzva, nincsen odabent élet, halálos csöndesség borul itt mindenre. Az épület falán kis, fekete tábla, rajta szerbül és németül a fölírás:

Bauarbeiterverband in Serbien.

Itt nincs semmi, megyek tovább és valahogy megtudom, hogy aki szocialista Belgrádban még él, az a városházán van és próbál segíteni a szegényeken. A városházán

valóban megtalálom a szociáldemokrata párt titkárát, Luka Pavicievics elvtársat. Pavicievics elvtárs még néhány szocialistával együtt a belgrádi szegényügyet kezeli a városházán, ami nagyon nehéz föladat most. Tizenötezer éhező maradt Belgrádban, akik félhavonként tizenöt dinárt szoktak kapni a várostól. Á város régi polgármestere mindössze tízezer dinárt hagyott vissza a szegények segélyezésére, ezt pár nap alatt kiosztották és most a legborzasztóbb nyomor van Belgrádban, ezen próbálnak segíteni a Belgrádban maradt szocialisták. Belgrádban hat szocialista városatya van, ezek — Luka Pavicievics elvtárssal az élükön — mindent elkövetnek a nyomor enyhítésére és szakadatlanul a munka rengeteg tömegét végzik. A városházán találtam Milán Dragovics elvtársat is, aki szintén tagja Belgrád város törvényhatósági bizottságának és a szerb szociáldemokrata pártnak egyik legbuzgóbb, leglelkesebb és legnépszerűbb tagja. Milán Dragovics elvtárssal, Pavicievics elvtárssal és még vagy tíz szerb szocialistával hosszan elbeszélgettem és nagyon sok érdekes dolgot tudtam meg tőlük. A szerb szocialisták is jó szerbek természetesen, de nem látják be, hogy miért kell elvéreznie Szerbiának az orosz cárizmusért, amelynek a szerb szocialisták esküdt ellenségei. Semmit sem gyűlölnék a szerb szocialisták jobban, mint

az orosz cári rémuralmat és fájó szívvel, igaz szerb érzéssel és kétségbeeséssel látják hazájukat a cárizmus szolgálatában elvérezni.

— Nagyon, nagyon szeretjük és gyászoljuk ezt a mi szerencsétlen országunkat — beszéltek könnyek között a szerb elvtársak — hiszen sehol az egész világon nincs olyan igazi demokrácia és annyi szabadság, mint nálunk, Szerbiában. Nálunk a népgyűléseket be sem kell jelenteni a hatóságoknak, egyszerűen csak kiplakatirohatjuk és megtartjuk a gyűlést, mert Szerbiában igazi gyülekezési jog és igazi szólásszabadság van.

— Azaz, hogy csak volt — mondták tovább rezignáltan a szerb elvtársak, — volt, amikor béke volt, hej, de szép is volt. De már régen-régen nincsen béke és azóta szólásszabadság sincs, sajtószabadság sincs, gyülekezési jog sincs, semmi sincs, csak háború van. És ma-holnap már szerb szocialista párt se lesz, hiszen minden elvtársunk meghal és — borzasztó elgondolni is! — nemsokára már Szerbia sem lesz.

Mély megilletődéssel néztem ezeket a könnyes szemű, kemény szerb munkásokat, akik igaz szívvel siratták a hazájukat és elbeszélték, hogy a szervezett szerb munkás-ság — amellet, hogy hűségesen védelmezi utolsó lehelletéig a veszélyben lévő szerb hazát — mindent elkövetett, hogy a háborút

megakadályozza és azóta is, amióta pusztít a háborús rémség, a szerb szocialisták mindent elkövettek, hogy a kormányt békekötésre kényszerítsék. A sajtóban és a parlamentben egyaránt követelték a szocialisták a békét és megjósolták, hogy ha Szerbia hamarosan tisztességes bókét nem köt, Belgium sorsára fog jutni. Az ország sorsának intézői azonban ahelyett, hogy hallgattak volna a szocialisták bókét sürgető követelődzéseire, katonai eszközökkel nyomtak el minden békehangot, a szocialistákat kíméletlenül üldözték, közben a munkásság egyre pusztult a harcmezőn, egyre fogyott a bókét követelők száma, a kormány folyton erőszakosabb lett és ma már Nisből is menekülni akar a lakosság.

Izgalmas, érdekes történet az, amely a szerb szocialistáknak a békéért viselt háborújáról szól. Megpróbálom ezt elbeszélni, úgy, ahogy szerb elvtársaim reszkető hangon, fátyolos tekintettel nekem elmondották.

*

Milán Dragovics elvtárs és még vagy három szerb szocialista elvezettek a városházáról a Makenzeva-utca 1. szám alatt lévő pártépületbe, ahova előbb nem tudtam bemenni. Dragovics elvtárs kulccsal kinyitotta a párt ház nagy vaskapuját és beléptünk az udvarba.

— Látja, milyen csönd van most itt? — mondotta Dragovics elvtárs. — Látja ezt a

halálos némaságot? Valamikor — már nagyon régen — itt a pártélet meleg zaja töltött be minden zugot, itt írták, nyomták a pártlapot, itt adták ki és árusították a pártkiadványokat, itt tartottuk az előadásokat, itt gyűléseztünk, itt, ezen a halott helyen verekedett valamikor a szerb szociáldemokrácia a fönnálló társadalmi renddel. Ez volt valamikor a belgrádi szocialisták meleg otthona, ide szeretettel, bizalommal özönlöttek valamikor az elvtársak. Valamikor, réges-régen. Ki tudja, hogy visszatér-e ide még valaha a régi, harcosszép élet? . . .

A megindultságtól remegő hangon beszólt Dragovics elvtárs és bevezetett a volt belgrádi szocialista napilapnak, a „Munkás Lap”-nak szerkesztőségi helyiségébe. A zöldposztos íróasztalok üresek, egy-két rozsdás olló, néhány füzet és pár szelet kéziratpapiros. A székek is üresek, persze, vastagon belepte őket a por, egy-két papírkosár félig még megtelve és a falon ott függ egymás mellett Marx, Bebel és Jaurès képe. Meglátszik a poros, fülledt szobákon, hogy vagy másfél év óta itt senki sem írt, itt régen nem szerkesztenek már, olyan szomorú, olyan sivár az egykori belgrádi pártsajtó szerkesztősége, mint amilyen csak egy megszűnt újság redakciós helyisége lehet.

Átvezetnek az elvtársak a kiadóhivatalba:

ugyanez a sivár kép, ha lehet, itt még nyomasztóbb az elhagyatottságnak a hangulata. Azután bemegyünk a könyvkereskedésbe. Ez volt talán még a legszomorúbb. A könyves-állványok, a pult, a szekrények, a föld: mind roskadásig telve szocialista könyvekkel, folyóiratokkal, újságokkal, agitációs füzetekkel. A szocialista tudománynak megannyi szó-Szólói, a szocialista igazságok megannyi harcosai hevernek itt némán, bebörtönözve, nem mehetnek ki a levegőre, nem harsoghatják bele a véres zűrzavarba az igazság, a gondolat, az emberi méltóság szavát. Be vannak zárva börtönükbe a színes borítékú szocialista füzetek, a komoly, vaskos könyvek, a háború kitörésének napján be kellett zárni a belgrádi szocialista könyvkereskedést. A legutolsó pártkiadvány, Kautskynak egy tanulmánya, az utolsó pirosfődelű füzet egész tömegében ott hever a könyvkereskedésben, ez már nem is került forgalomba és akik olvasták volna, azok elmentek a háborúba és azok, szegények, meghaltak mind már. És a könyvek ott szomorkodnak immár tizenöt hónap óta belgrádi börtönükben és hosszú némaságra van most kárhoztatva minden száj . . .

A SZERB SZOCIÁLISTÁK HŐSIES BÉKEHARCA.

Belgrád, 1915 október . . .

Milán Dragovics elvtársam egészen el volt érzékenyülve, amikor bevezetett engem a munkásotthon nagy gyűléstermébe. Szép, tágas, nagy helyiség a belgrádi munkásotthon díszterme, itt szokták tartani a nagyobb összejöveteleket, gyűléseket, bizalmiférfitanácskozásokat, előadásokat, munkásműkedvelői ünnepeket. Ott áll a pódium, a szónoki emelvény, ott a kis színpad, gyászos némasággal ereszkedik le rá a színpadi függöny, a kárpit, ott sorakoznak a háttérben a székek, ott áll előttem a szerb proletariátus egész kihűlt otthona. Több, mint egy és egynegyed éve, hogy nem történt ebben a teremben semmi. Meghalt itt az élet, nyomasztó csönd, minden csak a múltról beszél, a néma pódiumról, a színpadról, a terem minden homályos sarkából csak az emlékek áradnak ki, a múlt beszédes, meleg emlékei, mert a jelen az vigasztalan, reménytelen, a halál dermedt csöndje ül rajta. A terem Mai üresek, kopárak, csak egyetlen fiatal, szép férfi festett mellképe függ a pódium fölött. Merengő, komor tekintettel borong a messzeségbe a fiatal férfiú szép feje. Dragovics elvtársam tompa, reszkető hangon mondja nekem;

— Látja, ez a mi felejthetetlen Dimitrijej Tucovics elvtársunk, őt is elvitte tőlünk ez a gonosz háború. Őt is, mint annyi, annyi derék, jó elvtársunkat.

Az elvtársak szeme könybe lábbad, amíg hosszan elnézik Dimitrijej Tucovics elvtárs képét. Dimitrijej Tucovics a szerb munkásmozgalomnak egyik legkiválóbb és legismertebb vezető alakja volt és 1914 november 7-én, alig 38 esztendőskorában, mint szerb tartalékos tiszt, elesett a csatáéren. Elesett egy olyan ügy szolgálatában, amelytől lelke mélyén mindig távol állott, mert hiszen Tucovics elvtárs egyike volt a háború leghevesebb ellenzőinek. És mégis hősi halált kellett halnia a háborúban.

Érdekes, hogy a környékbeli elvtársak között valahogyan híre ment, hogy a régóta zárva tartott pártház ajtaját kinyitották és öreg szerb elvtársak egymásután osontak be utánunk a munkásotthonba, ahol olyan régen nem lehettek és ahova pedig olyan nagyon szerettek valamikor menni. Lassankint összegyűlt vagy nyolc-kilenc belgrádi szociáldemokrata, csupa öreg harcos valamennyi és álmatagon, ábrándozva, múltba révedő tekintettel szédelegtek a munkásotthon halott szobáiban. És megindult közöttünk a beszélgetés, a szerb elvtársak hol könnyezve, hol a harci tűztől csillogó tekintettel kezdtek beszélni arról,

hogy a szerb szocialista munkásság mi mindent tett, hogy ezt a rémes háborút megakadályozza, hogy a szerb szociáldemokrata párt egy katonai rémuralom alatt nyögő országban mi mindent merészelt, milyen elszántan, milyen bátran küzdött a békéért. Erről nem igen tud semmit a világ, tehát kötelesség a szerb szocialistáknak a háború ellen folytatott hősie harcából néhány mozzanatot — a szerb elvtársak elbeszélése alapján — itt megörökíteni, amint következik:

A szerb szocialisták természetesen kezdettől fogva a leghevesebben tiltakoztak Szerbia háborús kalandja ellen. Amikor azonban Szerbia — minden tiltakozás ellenére — háborúba keveredett a monarchiával, a szerb kormány, élén az akkor még nagyon népszerű és a szerb Bismarck-ként emlegetett Pasiccsal, rendkívüli intézkedéseket léptetett életbe és vaskezekkel nyomott el minden hangot, amely a háború ellen szólt. Katonai rémuralom lépett életbe Szerbiában a háború legelső napján és sehol sem volt ez olyan fájdalmas, mint épen Szerbiában, ahol teljes és ideális szabadsághoz szoktak hozzá az emberek. A mindenható Pasics egyik szemével állandóan Oroszország felé kacsintott és — orosz mintára — elkobzott a háborús Szerbiában minden szabadságot. Szerbia ebben az időben még lángolt a harci kedvtől, a

monarchia elleni háború nagyon népszerű volt és ilyen körülmények között a háború ellen küzdő szocialista párt a legnehezebb helyzetbe került. A mesterségesen táplált háborús közhangulat ellen és a vérrel írott rendelkezések ellen kellett küzdeniök szerb elvtársainknak, akik mégsem adták föl a harcot és becsülettel, önfeláldozással állottak meg a szocialista elvek sziklaszilárd alapján. A mozgósítás legelején harctéri szolgálatokra szólították be a párt tagjainak nagy részét és minthogy az előző háborúban is rettenetes vérveszteség érte a szerb szociáldemokrata pártot, hihetetlenül elgyöngült állapotba u próbált a párt szembenézni az országban tobzódó vérszomjas örülettel. Akik Szerbiában odahaza maradtak — és bizony nagyon kevesen maradhattak otthon, — azok egytől-egyig megtették kötelességüket és megpróbálták a bókéért küzdeni, azok helyett is, akiket a háború elragadott soraikból. Az első hónapokban elképzelhetetlenül nehéz volt a helyzet. Akkoriban még háborús lázban égett az egész ország, a tagadhatatlanul nagyképességű Pasicsnak és az ő személyes szolgálatában álló polgári sajtónak sikerült fölheccelni éri megvadítani az embereket és a szerb szocialisták minden békekövetelő akcióját egyszerűen eltiporták. A munkások tüntető fölvonulásait, tervbe vett és megkísérelt népgyűléseit

rendőri és katonai erővel vérbefojtották, a háború ellen „izgató” röpiratokat elkobozták, a munkássajtót agyoncenzúrázták, a munkásvezéreket — ha még nem lettek volna a fronton — gyorsan kiküldték a frontra, az „izgatókat” bebörtönözték és nagyon sok szerb szociálistarói máig sem tudják, hogy mi történt velük. Szóval, a demokrata és szabadságtisztelő Szerbiában körülbelül úgy bántak a szocialistákkal, mint Oroszországban szokás. Történt pedig mindez az első, ópiumos időkben, a közvélemény tüntető helyeslése közben. A hangulat és a helyzet azonban hamarosan megváltozott.

Néhány keserves háborús hónap után Szerbiában is megindult a kijózanodás processzusa, egyre gyűlt a gyászruhás özvegyek és az apátlan árvák száma, a háború kezdett népszerűtlen lenni és a legvadabb őrjöngők is kezdtek lehiggadni, kezdtek kiábrándulni és titokban már reménykedve néztek a szocialisták felé: hátha csinálnak valamit, hátha közelebb tudják hozni az áhított békét? Hanem ekkor már a fronton volt, sőt jórészt el is esett a fronton a szerb szociáldemokrata munkásság legnagyobb része és komoly, hatásos akciókra már nagyon gyöngye volt a párt. A harcot azonban nem adta föl a párt. A szkupstinában a szocialista párt két képviselője: Dragisa Lapcsevics és Trisa Kacle-

rovics elvtársak követelték folyton, hogy a kormány ne törődjék többé Oroszország érdekeivel, hanem kizárólag Szerbia érdekeit tartván szem előtt, kezdjen béketárgyalásokat a monarchiával, addig, amíg tisztességes békét köthet. A szocialista képviselők békét sürgető felszólalása a parlamentben viharos tiltakozást váltott ki és nem egyszer hangos botrány tört ki Lapcsevics és Kacslerovics elvtársak körül, akik azonban nem engedték magukat terrorizálni.

A szerb szocialista napilap a Eadnicke Novine (Munkás-Újság), amely bókében Belgrádban jelenik meg, a háború kitörésekor Nisbe tette tette át szerkesztőségét és azóta Lapcsevics elvtárs felelős szerkesztésében ott jelent meg naponkint. A cenzúra állandóan üldözte és gyötörte a szerb pártújságot, amely állandóan fehér foltokkal volt kénytelen megjelenni. Akárhányszor olyan sokat törölt a cenzúra a lapból, hogy több volt benne a fehér folt, kirt a szöveg. A nisi Munkás-Újság azonban nem sokat törődve a cenzúra okvetetlenkedésével — továbbra is rendületlenül folytatta békeakcióját, hevesen támadta Pasics miniszterelnököt és azokat, akik a szerb népet vágóhídra hajtják és követelte a békét. Belgrádban és egész Szerbiában most már sóváran várták és mohón olvasták a nisi szocialista újság kemény igazságait és békét

sürgető cikkeit nemcsak az elvtársak, hanem a polgári közönség is. Mint oázis a nagy sivatagban, olyan volt a szocialista sajtó szerepe Szerbiában, ahol, a háborúra uszító, tűzokádó polgári sajtó immár hatástalan frázisai után, jól esett megnyhülni, megpihenni az igazság és a józanság írott szavainál; hiszen titokban, a lelke mélyén Szerbiában mindenki azt kívánta már, amit a szocialista lap hangos szóval mert követelni: a bókét.

Pasics kezdte észrevenni, hogy a cenzúra minden ébersége és szigorúsága mellett is megtalálja a szocialista sajtó a módját annak, hogy megírja az igazságnak legalább egy csekély hányadát és a Munkás-Újságnak sokkal nagyobb hatása van az ország közönségére, semmint az kívánatos volna. Ezt az egyre erősödő hatást úgy próbálta Pacics sajtója ellensúlyozni, hogy komoly képpel és főlháborodott hangon megírták a Munkás-Újságról azt, amit maguk is tudtak, hogy hazugság, hogy tudniillik a szocialista lap hazaáruló politikát űz, mert német, magyar és osztrák pénzen megvásárolták. Az egész szerb polgári sajtó tele szájjal üvöltötte ezt a rágalmat és követelte, hogy a kormány teljes szigorral járjon el a „hazaáruló” újsággal szemben. A szerb Munkás-Újság természetesen nem maradt adós a válasszal, erélyes hangon utasította vissza a valóban lefizetett kormány-

lapok szemtelen hazudozását, egyúttal figyelmeztette az ország közönségét arra, hogy a polgári sajtó kormányparancsra indította meg az egyetlen igazmondó újság ellen a hajsztát és az egész rágalmi hadjárat csak elő akarja készíteni a szerb közvéleményt arra, hogy egy szép napon a szocialista napilapot beszüntessék.

A szerb szocialista lapnak nem kellett sokáig várakoznia a beszüntetésre. Amikor ugyanis megkezdődtek a nagy orosz vereségek, a szerb közhangulat fokozott mértékben kezdte elárulni békehajlamait. Ezt a hangulatot a szocialisták arra használták föl, hogy még az eddiginél is nagyobb hevességgel követeljék a kékét. Ezekben az időkben történt az, hogy Lapcsevics elvtárs fölállt a szkupstinában és hatalmas beszédben támadta a Pasics-kormányt, amely lelkiismeretlen és bűnös módon idegen érdekekért kiirtatja az egész vitéz szerb népet, tönkreteszi és előbb-utóbb Belgium sorsára juttatja egész Szerbiát. Menydörgő hangon követelte Lapcsevics elvtárs, hogy a szerb kormány sürgősen és haladók nélkül indítsa meg a béketárgyalásokat Ausztria-Magyarországgal, még mielőtt késő volna, még mielőtt mindennek vége volna. Pasics pártja, persze, tombolt dühében és válogatott sértésekkel árasztotta el Lapcsevics elvtársat, de a beszéd mégis elhangzott és a szerb kép-

viselőknek egy nagyon jelentékeny részére mély hatást tett.

A polgári sajtó, természetesen, elsikkasztotta Lapcsevics elvtárs szenzációs beszédét, de a nisi Munkás-Újság egész terjedelmében közölte azt és a lap maga is élehangú vezércikkben követelte a rögtöni békekötést, mert különben elpusztul az egész szerb nép és elvész Szerbia. Pasics ökölbesorított keze ekkor lesújtott a szerb munkásság egyetlen újságjára. A kormány betiltotta a Munkás-Újság megjelenését azzal az indokolással — amit lapjai csaholtak volt, — hogy hazaáruló politikát űz és eladta magát a németeknek, magyaroknak és osztrákoknak. Ez vagy két és fél hónappal ezelőtt történt. A kormány nem elégedett meg azzal, hogy a munkásság egyetlen napilapját beszüntette, hanem még a lap felelős szerkesztőjét, Lapcsevics elvtársat be is akarták börtönözni. És itt érte az első nagy kudarc Pasics miniszterelnököt és az egész szerb kormányt, ami mindenesetre arra vall, hogy a háború már még a szerb skupstinában sem lehet valami túlságosan népszerű. Az történt nevezetesen, hogy a parlament ülésén Ljuba Jovanovics szerb igazságügyminiszter a Munkás-Újság megszüntetésének bejelentése kapcsán nagy beszéd keretében arra kérte a skupstinát, hogy a betiltott újság felelős szerkesztőjének, Lapcsevics

képviselőnek mentelmi jogát függessze föl a Ház, mert Lapcsevicsset a kormány hazaárulás büntette miatt bíróság elé akarja állítani. Azt nem árulta el a szerb igazságügyminiszter, hogy Lapcsevics elvtársnak börtönt vagy bitófát szánt-e a szerb kormány, mindössze csak azt kérte, hogy adja ki a skupstina a „hazaáruló” Lapcsevicsset, hogy bíróság elé hurcolhassák.

Nagy és szenvedélyes vita keletkezett erre, amelynek során maga Pasics is fölszólalt és a kormány nevében hangsúlyozottan és hevesen kérte, hogy a Ház függessze föl Lapcsevics mentelmi jogát, adják ki a szocialista képviselőt a megtorló bíróságnak, ahol a legnagyobb bűnért, a hazaárulásért kell majd bűnhődnie. A szociáldemokrata párt nevében Kacslerovics elvtárs szólalt föl, igen nagy hatást keltve. Kifejtette, hogy ebben az esetben Lapcsevics képviseli az igazi szerb érdekeket, ő áll az igazi hazafias állásponton és nem azok, akik a fejét akarják venni. Lapcsevics nem akar mást, mint a szerb népet megmenteni a további pusztulástól és Szerbiát ki akarja ragadni a biztos katasztrófából. Ez csak nem hazaárulás? Aki azt állítja, hogy Lapcsevics meg van fizetve, az rosszhiszemű rágalmozó. Nagy és botrányos vita volt, heves, izgalmas jelenetek, amelynek végén a skupstina nagy többséggel leszavazta Pasicsot, az

igazságügy-minisztert, az egész szerb kormányt, amennyiben Lapcsevicset nem adták ki.

Ez a nem várt eredmény lesújtó hatással volt Pasicsra. A skupstina legközelebbi ülésén Lapcsevics és Kacslerovics elvtársak külön-külön meginterpellálták a kormányt a Munkás-Ujság beszüntetése miatt. Az interpellációkra nem kaptak választ és a Munkás-Ujság többé nem jelenhetett meg, a szerb munkásság teljesen sajtó nélkül maradt.

Egy hosszú hónapig nem volt Szerbiában lapjuk a szocialistáknak és ez a hónap nagyon keserves volt. Az utolsó időben már az újság volt az egyetlen összekötő kapocs a szerb proletárok között és amíg nem volt lap — egy hosszú-hosszú hónapig, — nagyon elhagyatottak, nagyon magukra maradtak és egymástól messze, messze levők voltak a szerb munkások, nem volt, aki biztassa, bátorítsa, vigasztalja őket, nem volt, aki a lelket tartsa bennük a véres sivatagban. Hanem Lapcsevics elvtárs nem nyugodott és Kaderovics elvtárssal karöltve, állandó, éles támadásokat intézett a parlamentben Pasics ellen és követelte, hogy a szocialista napilap megjelenését ismét engedélyezzék. Pasics makacskodott és Lapcsevics végül is hivatalában személyesen kereste föl a szerb miniszterelnököt, akit nagyon komolyan fölszólított, hogy ha nem akarja a még élő szerb munkásokat végső

eszközök igénybevételére kényszeríteni, akkor engedélyezze végre a Munkás Újság megjelenését. Pasics kijelentette Lapcsevics elvtársnak, hogy a korona és a kormány megingathatatlan elhatározása az, hogy a Munkás Újság többé nem jelenhetik meg. Legföljebb arról lehet szó, hogy új címen jelenjék meg a lap és ne írjon a régi éles hangon a szerb kormány ellen, illetőleg ne izgasson a háború ellen.

Még azt is kikötötte Pasics, hogy Lapcsevics nem lehet többé a lap felelős szerkesztője, mert őt védi a képviselői immunitás és minthogy a skupstina — egy emlékezetes precedens szerint — nem hajlandó őt kiadni, ha bíróság elé akarják állítani, olyan embernek kell felelnie a lap szerkesztéséért, akit nem kell előbb kikérni a skupstinától, ha a kormány bíróság elé akarja állítani, szóval, akivel könnyebben el lehet bánni, aki nem képviselő. Lapcsevics kijelentette, hogy a lap címének megváltoztatásába belemegy, a szerkesztésről is lemond, mivelhogy igazán nem fontos az, hogy kinek a neve szerepel a lapon, ellenben az újság hangjára és irányára nézve nem tesz semmi ígéretet, mert hiszen az új lap is a szociáldemokrata párt lapja lesz és — ha új címen és más szerkesztő felelőssége mellett is — a szocialista igazságoknak és a becsületes szocialista törekvéseknek lesz a

szószólója. Pasics és Lapcsevics tárgyalása végre is eredményre vezetett. Egyhónapi szünetelés után újra megjelent Nisben a szocialisták napilapja, de most már nem Munkás Újság, hanem „Jövendő” volt a címe és nem Lapcsevics, hanem egy másik elvtárs a lap felelős szerkesztője.

Egyébként azonban a Jövendő tökéletes folytatása a Munkás Újságnak és másfél hónap óta, amióta megjelenik a leghevesebben sürgeti a békekötést. A cenzúra természetesen éppen úgy üldözi és gyötri az új szerb szocialista napilapot, mint a régit és az elvtársak Szerbiában el vannak rá készülve, hogy a Jövendőt is hamarosan be fogja tiltani a kormány. Egyelőre él a lap és félelmet nem ismerő elszántsággal harcol a háborús örület ellen és követeli a békét.

*

Ez is körülbelül két és fél hónappal ezelőtt történt, pár nappal előbb, hogy a „Munkás Újság”-ot betiltotta a kormány. Szerbia és Bulgária között ekkor már nagyon kiélesedett a helyzet és minden jel arra vallott, hogy a két ország között hamarosan háborúra kerül a sor. A szerb szocialisták nemcsak a monarchiával akartak békét kötni, hanem békében akartak élni — nagyon természetesen — Bulgáriával is. Az is egészen magától értetődik, hogy a bolgár szocialisták

is ellenezték a Szerbiával — vagy bárkivel — való háborúba keveredést és a két ország szocialistái között testvéri közeledés történt. És jellemző és érdemes a leszögezésre az a körülmény is, hogy amíg a bolgár kormány a legliberálisabb módon módot és teret engedett ennek a történelmi közeledésnek, addig a szerb kormány a legbrutálisabb módon állott útjába a bolgár-szerb szocialista barátkozásnak. Ami annál kevésbé érthető, mert hiszen ekkor már régen Szerbia volt bajban és minden emberi józanság szerint örömmel kellett volna üdvözölni és forszírozni bolgár oldalról jövő bárminemű közeledést. Ámde Pasicot, úgylátszik, teljesen elhagyta a józansága,

A szerb és bolgár szociáldemokrata pártok ugyanis egy közös napra bóke-népgyűlést hirdettek Nisben és Szófiában. A népgyűléseken kölcsönösen képviseltették magukat a szerb és bolgár szocialista pártok szónokokkal és küldöttekkel. A gyűléseken — Nisben és Szófiában egyidőben — azt akarták kimondani és közös proklamációba foglalni, hogy a szerb és bolgár szocialisták testvéreknek érzik magukat és tiltakoznak az egymás ellen indítani szándékolt háború és általában minden háború ellen. Pasic azonban ekkor már háborús kalandba akarhatott keveredni Bulgáriával is, legalább erre vall az, ami a neve-

zetes népgyűlés napján Nisben történt. Nisben az történt, hogy az „Európa” szállóban a gyűlés színhelyén igen nagy tömeg munkásság jelent meg Szerbia minden részéből, még sebesült szocialista katonák is voltak a nagy teremben. Megjelent a bolgár szociáldemokrata párt többtagú küldöttsége, élükön Géorgie Dimitrov elvtárs bolgár képviselővel, a bolgár szakszervezeti tanács titkárával, aki a népgyűlés főszónoka lett volna. Azonban a testvéri közeledésnek durván útjába állt a szerb kormány, a békegyűlést nem lehetett megtartani, mert éppen a népgyűlés megnyitásának pillanatában megjelentek a nisi „Európa” szállóban Pasics rendőrei és zásnárai és a gyűlést föloszlatták, szétverték, a testvéri békejobbot nyújtó bolgár küldötteket kikergették, visszakergették Szófiába. Géorgie Dimitrov elvtárs nem mondhatta el békeszózatát, a közös békeproklamációt nem olvashatta föl és nem emelheték határozattá. Ez történt Nisben.

Ezzel szemben mi történt ugyanebben az időben Szófiában? Szófiában — a bolgár kormány okos előzékenysége folytán — megtarthatták nagyszámú résztvevőkkel, hatalmas érdeklődés mellett a népgyűlést, amelyen igen sok szerb küldött jelent meg Lapcsevics elvtárs vezetésével. Lapcsevics elvtárs gyönyörű beszédben kelt síkra a két ország szocialistái-

nak testvéries együttérzése és együttműködése mellett és lángoló szavakkal tiltakozott az ellen, hogy Szerbiát a politikai kalandorok még Bulgáriával is háborúba sodorják. Az egész világ boldogságát és üdvét meghozó békéért esengett Lapcsevics elvtárs szívhez szóló, lángoló szavakkal. A népgyűlés közönsége mámoros lelkesedéssel fogadta el és emelte határozattá a közös békemanifestumot, amelyet közösen irt alá a szerb és a bolgár szocialista párt és amely azután megjelent a szerb és bolgár szocialista lapokban. Egy ilyen felejthetetlen, történelmi nevezetességű közösgyűlésük volt Szófiában a szerb és bolgár szocialistáknak a testvériség nevében. Szerbiában nem így akarhatták ezt a hatalom véreskezű bitorlói, hiszen Nisben még a békegyűlést is széjjelkergették. Szófiában legalább ezt megengedték . . .

*

Körülbelül ez a lényege annak, amit a szerb elvtársak ott, a belgrádi Munkásotthon kihűlt és sivár nagytermében elbeszéltek, nekem. Lassanként egészen besötétedett és a harctéren elesett Tucovics elvtárs képe borongó tekintettel nézett le ránk a falról. Percekig nem szóltunk semmit, nyomasztó csönd nehezült fojtogatóan a torkomra, a mellemre, valami egészen tragikus, fájdalmas csönd mélyült ki körülöttünk; a szobára boruló sűrű esthomály-

ban úgy tetszett nekem, mintha minden elvtárs szemében könny csillanna meg. Csöndesen megszólalt azután tompa, elfogódott hangon Milan Dragovics elvtárs:

— Láthatja, elvtárs, hogy ezeknek a falaknak nincsen okuk a szégyenkezésre. Mink megtettük, amit lehetett, mink mindent megpróbáltunk. Mink nem vagyunk az oka semminek, csak hát nem volt elég erőnk . . .

Azután — nagyot sóhajtva — ezt mondotta Dragovics elvtársam:

— Ki tudja, mikor tér vissza ebbe a házba a régi szép élet? Ki tudja, visszatér-e valaha?

— Ki tudja? — mondtam én is valami soha sem érzett meghiátsággal.

Azután elbúcsúztam Milan Dragovicstól és a többi szerb elvtárstól. És elindultam az ő tragikus otthonukból. A lelkem mélyéig megrendülve . . .

INFANTERIST.

Infanteristnek lenni:
Csak menni, menni, menni,
Előre, meg nem állva,
Ezer halálra várva,
Esőben, sárban, jégben,
Sötét, kietlen éjben,
Reszketve, ázva-fázva,
Forró-hideg nagy lázba
Csak menni, menni, menni,
Infanteristnek lenni.

Görnyedten, roskadozva,
A sziklacsúcsra kúszni,
Vérezve, megsebezve,
Égő folyókban úszni,
Fehérlő hómezőkben
Gázolni fuldokolva,
Vánszorgó árva pontként
Eltűnni, mint a polyva.
Kitárt karral sietni
Az elmúlás elébe,
Virrasztani az éjben,
Amelynek soh' sincs vége . . .
Nem tudni hová, merre,
Mindig csak menni, menni,
Éhezve, ázva, fázva,
Infanteristnek lenni.

Mindig csak szótfogadni,
Minden parancsot tenni.
Ha szomjas vagy, nem inni,
Ha éhes vagy nem enni.
Szívedbe asszony, gyermek
Drága képét bezárva,
Mindig messzibbre menni
Magadban, oh te árva!
Mint menyasszonyhoz, sietsz
A legrosszabb elébe,
Mint hogyha nem is volna
Mindjárt mindennek vége . . .
Az árokban feküdni,
A napot soh' sem látva,
Nyakig a vízben állni
Belefangyni a sárba,
Meredt, fáradt szemekkel
Nézni ezer veszélybe,
Panaszt, fohászt, könyörgést
Sóhajtozni a szélbe . . .
Egyedül összerogyni
Az erdő sűrűjében,
Idegen országúton
Elesni észrevétlen.
Megtépve, szétszakítva,
Örökre megpihenni
Jeltelen, messzi sírban:
Infanteristnek lenni.,.

AMIKOR MÉG A KÁRPÁTOKBAN ÁLLT AZ OROSZ.

Sajtóhadiszállás, 1915 február végén.

Máramarosszigetről elindult velünk a vonat: érdekes, furcsa, háborús utazás volt. Éjszaka volt, amikor elindultunk, a vonat méltóságteljes lassúsággal döcögött előre és reggel már a Kárpátok havas hegyei öveztek bennünket, mindenfelől, fehéren. Téli utazás a háborús Kárpátokban: nem utolsó filmsorozat az ámuló szemnek. Szeszélyes völgyekben, hegyoldalba fúrt kígyózó alagutakon visz át a vonat és körülöttünk mindenütt a fehér téli tájék. A hegyek között rendszer nélkül épült kis házak: széthintett kis kárpáti falvak ezek. Beérkezünk Rahó község állomására. A rahói állomáson katonavonatokat találunk: huszárok néznek ki az ablakokon és huszárok állanak a vagonok körül, a sínek mentén. Megkérdezem az egyik huszár csapatot, hogy hová mennek.

Az egyik ráfeleli:

— Oroszgaliciába.

A másik megtoldja:

— Muszkát ölni.

Benézek a vagonokba, a huszárok mindenfelé magyar újságokat olvasnak nagy mohósággal. A lapok nem éppen frissek már,

távrolról sem a maiak, de a huszároknak újság minden szavuk, olyan lázas érdeklődéssel olvassák őket, mint Pest legnaivabb balekjei szokták olvasni az ordítva kínált „rendkívüli külön kiadások”-at.

Február tizenhetedikének reggele volt, itt a rahói állomáson értesültem a vonaton, hogy a Kolomea előtt harcoló osztrák-magyar csapatok nagy győzelmet arattak és kétezer orosz elfogtak. Az állomásfőnök közölte velünk a jó hírt, amelyet még aznap magának Kolomeának bevétele követett.

Megindul a vonatunk: csöndesen tovább dőcögünk. A kárpáti tájék egész festői szépségében bontakozik ki. Habzó, zuhogó víz-esések között, folyókon és hidakon át visz az utunk, kis erdők mellett, hegyoldalba épített csöndes falvak között vonul el türelmes lassúsággal a vonatunk, minden oldalról sziklák meredeznek felénk, mintha a hegygerincről minden pillanatban ránk akarnának zuhanni. A sokmázsás óriási sziklák az egész kárpáti utón fenyegették a hosszú vonatot, amely vonszolt, vitt bennünket beljebb, mindig beljebb. Fenyőerdők mentén kis magános házak, majd vizek összefolyása között elterülő kis sziget-falvak, egészen békés volna a kép, ha itt is, ott is föl nem tűnne őrhelyén a szuronyos baka alakja.

Erre már mindenütt harcok dúltak. Ezeket a hegyhátaikat már katonák vére öntözte. Sok kis házat söpört el erre a gránát, romok mellett, kormos, düledező csonka kémények mellett, omladozó falrészek mellett visz el az utunk. És látva itt a háború beszédes nyomait, nagyon lehet csudálkozni azon, hogy lehet a Kárpátokban hadat viselni? Hogy lehet ezt az irtózatosan nehéz terepet harctérre avatni, hogy lehet a Kárpátokat támadni és hogy lehet megvédelmezni? Ahogy a behavazott kárpáti hegyek és szakadékok között megyünk előre, fölmerülnek ezek a csudálkozó kérdések és résztvevő bámulattal kell gondolni az itt harcoló katonákra: mennyit szenvedhetnek, mennyit kínlódhatnak ezek és mégis, mégis állják a helyüket. Téli háború a Kárpátokban: bizonyára ez az emberi szenvedések teteje.

Hosszú útvonalon át, ismét nem látni semmit a háborús pusztításból, a békés Kárpátok téli szépségei ragyognak felém, kis barna lugasok sorakoznak ott lent a völgyben a fehér havon. A Fekete Tisza kanyarog körülöttünk és Tiszaborkút község mellett elérkezünk a folyó nagy vashídjára. A Fekete Tisza hídját már ugyancsak megtépdeste a háborús vihar, kis híjja, hogy egészen le nem döntötte a folyó hátáról. A gránát erősen röpködhetett itt, a hídból nagy darabokat

szaggatott le. A folyó partján, a híd alatt vasdarabok, letépett hídrészek, rudak, roncsok hevernek nagyon nagy tömegben. A vashíd oldalrészeit és talapzatának egy részét sodorta le a gránát, de azért a Fekete Tisza hídja, csonkán bár, de áll most is: a vonat csön-desen áthalad rajta.

Tiszaborkút községen túl a legszebb tájképsorozat vonult föl előttem. Hóval borított, fehér hegycsúcsok, örvénylő szakadékok, szelíden elsimuló völgyek, magános kicsi kunyhókkal. Szurdok község mellett új vashíd köti össze a folyó két partját, ennek a hídnak vastestét is megtépdeste a gránát, a leszaggatott vasdaraboknak egész kis dombja emelkedik alatt. A hóborította tájon, a víz partján végesvégig muníciós szekerek tábo-roznak. Az előttünk föltűnő kép egyre válto-zik. Egyik oldalon fehér szőnyegként omlik el a hegyoldalon a hó, szemközt sötét szőnyeg gyanánt takarja a hegyoldalt a fenyőerdő.

A falvakat erre már mindenhol katonaság szállotta meg. A házak udvarán katonák állnak, a házak ablakaiból katonák néznek ki. Úton-útfélen katonákkal zsúfolt vonatokkal találkozunk. Katonavilág van erre, harcok folytak és harcok folynak itt. Mindenfelé marhacsoportokat látunk: a katonák élelmezésére halmozták itt föl őket. Csöndesen dőcög velünk a vonat és közeledünk a nagy

kárpáti harcok egyik ütköző pontjához, Körösmezőhöz. Körösmező határának közelében munkások és munkásnők százai álldogálnak. Katonai automobilon robognak a fehér országúton és a város határában trénszekerek álldogálnak, ökrök vannak a szekerekbe befogva. A képek ütemesen, csöndesen peregnek le, néha hófehérbe olvad föl minden.

*

Beérkezünk lassan Körösmező állomására. Itt minden csupa rom. A körösmezői állomásépület tetejét leszakította a gránát, kitépte az ajtókat, az ablakokat. Az állomásépület körül új faház épült, raktárépület tele zsákokkal. Az egykori árupénztár megrongált épületében szénakazlak, köröskörül, kint, bent katonák, munkások, munkásnők. A mozgalmas, eleven pályaudvaron vonatok és hatalmas vagonok állnak, automobilon indulnak és érkeznek, nagyobb forgalom van a körösmezői állomáson, mint valaha. Az állomáson foglalatoskodó magyar bakák között két mosolygóképű orosz fogoly van.

Elhagytuk Körösmezőt is és csöndesen döcögünk tovább. A magyar határ felé járunk és közeledünk a galíciai hegyekhez. A galíciai határ mentén a hóban végtelen hosszú vonalban húz el mellettünk a trén. Mennek, csak mennek a trénszekerek, egymásután döcög a sok, sok szekér, mintha soha sem

volna vége. Havas erdők vékony fáí, majd fenyegető, hatalmas sziklák között megyünk, összelótt házak romjai alattunk. Tartarov község állomásépülete előtt megáll a vonatunk: ezt az épületet is szétrobbantották.

Tovább megyünk. A kárpáti terep itt még zordabb és vadregényesebb lesz. Egymásután maradnak el mögöttünk a kis hegybe épült galíciai falvak. A hegyek magasodnak erre és a hó vastagabb és fehérebb, mint bárhol. Sziklák óriásai merednek elő a hegyoldalakból, egész hatalmas hegydarabok látszanak lógni felénk, fenyegetődzve, igazán úgy látszik, hogy minden pillanatban rázuhanhatnak a vonatra és egy másodperc alatt maguk alá temethetnek mindent. Tátongó mélységek, szeszélyes vonalban kígyózó szakadékok fölött úszik a vonatunk, alattunk a mély völgyben kis patakok csörgedeznek. Olyan terep ez, ahol úgyszólván minden mozdulat életveszedelmes lehet. És itt harcok dübörögtek és dübörögnek, itt rohamra mennek a katonák, itt beássák magukat a földbe, itt hóborította, meredek magaslatokat ostromolnak meg, itt hónapokon keresztül a szabad ég alatt élnek a katonák, itt élelmeznek harcban álló hadseregeket.

A legnehezebb és legborzasztóbb föladatak ezek, amelyeket emberek valaha teljesítettek. Sok magyar katona vérzett el a hóborította kárpáti hegyeken. És ott maradt,

persze, a sziklák között sok, sok orosz katona, akik soha sem értették meg azt, hogy miért kellett nekik messzi Szibériából, a hómezőkről és az orosz síkról eljönni háborút viselni olyan területen, ahol — még békében is — minden lépésnél ezer veszedelem és száz halál leselkedik az emberre. És hiába isszák a Kárpátok soha sem látott mohósággal a kiontott embervért, mindig új és új katonák jönnek a határon túlról és mindig új és új katonák állnak elébük. Mikor lesz ennek vége? Mikor fognak el már Oroszországban azok a katonák, akik vérfolyókon és hulladombokon át újra és újra fölkapaszkodnak a Kárpátok emberirtó magaslataira?

*

Döcög, csak döcög velünk a vonat. A kárpáti panoráma minden festői változata elvonul a szemem előtt. Itt mintha könnyű és finom csipkével futtatták volna be a fehér tájat, amelyet itt-ott művészi hímzéssel díszített föl egy láthatatlan, ihletett kéz. Égbenyúló hegycsúcs tövében egyedülálló kicsi viskó: vájjon ki lakik benne? Ronggyá lőtt házak, fölrobbantott vagonok, megrongált hidak, alattuk szelíden hömpölygő folyó csillogó vize, trónszekerek, katonák, sziklák alatt, mélyedések fölött, a messzeségbe robogó autobilok, mindez a hó fehér szivárványában tündökölvé . . .

EMLÉKEZÉS J. KLUTSCHINSZKYRE, LODZI HIRLAPIRÓTÁRSAMRA.

Sajtóhadiszállás, 1915 április 14.

És dühöng tovább ez a pusztító háború, vérben forgó szemekkel újra és újra egymásnak rohan az egész világ, tépik, marják, cibálják egymást az emberek. A képzelet úgynevezett szárnyán elröpülök a csatamezőkre, mindenhova, ahol lihegő emberek fordulnak le a porba, a sárba, a hóba, a fagyos rögbe. Nézem a rettenetes, véres színjátékot és egyszerre csak megjelenik előttem a — J. Klutschinszky ijedt, gyűrött alakja. J. Klutschinszky szomorú kis feje tűnik föl előttem hirtelen, pedig ezt a fejet nem valamelyik lövészárók homályában láttam, Klutschinszky úr sovány, eres kezei nem szorongattak fegyvert a háború alatt, semmi vonatkozása nincs Klutschinszkynek a csatával. És most mégis órá gondolok, az ő rémült sárga szemeit látom pislogni, úgy, ahogy a lodzi „Grand Hotel”-kávéházban láttam.

Vagy három hónappal ezelőtt találkoztam életemben először — és alighanem utoljára — J. Klutschinszkyvel. Lodzban, Oroszlengyelországnak ebben a lármás, különös nagy városában barangoltam akkor és a keskeny, piszkos mellékutcák után a várost hosszában átszelő széles Fő-útra értem, itt

emelkedik a „Grand Hotel” monumentális palotája, melynek kedves, finom kávéházába roskadtam be, az impressziók súlya valósággal lenyomott, fáradt szemeim előtt képek kergegődtek és nyílott a kávéházi üvegajtó és belépett rajta álmosan, kopottan, szinte ván-szorogva J. Klutschinszky. Én kábultan könyököltem a kávéházi márványasztalon, amikor odalépett hozzám Klutschinszky, bemutatkozott, elmondotta, hogy ő a lodzi lengyel könyvnyomatos újságnak és az egyik lodzi napilapnak a munkatársa. Szóval, hírlapíró Klutschinszky úr, riporter, ő a lodzi Szamosi Armand, aki naponként megjelenik Lodz város rendőri sajtóirodájában, kirohan a szerelmi drámák színhelyére, lohol a városházára, végigkilincsel a hivatalokban, mindenütt megkérdezi, hogy mi az újság és megírja a lodzi élet napi krónikáját a könyvnyomatosnak és a napilapnak, amelynek szerkesztőségi tagja. J. Klutschinszky kötelességéhez képest meghallotta, hogy külföldi haditudósítók jelentek meg a németektől meghódított Lodzban, szaladt tehát, keresett és megtalált bennünket a „Grand Hotel”-kávéházban. Klutschinszky kollega odaült a mellettem lévő székre, mellemkönyökölt az asztalra és néhány percig zavar-tan hallgatott.

Oroszlengyel hírlapíró társam lehetett vagy negyvenöt esztendő, kis fejét őszülő, bozon-

tos haj földte, sovány, betegesen sárga arcán a hajszoltság és az elnyomottság keserű monogramja, sárga szemeiből valami félenk szomorúság pislog ki. Az volt az érzésem Klutschinszky kartársról, hogy ifjú korában ő is bizonyára költőnek készült, bizonyára egy kötet szerelmes versét ki is adta, ma azonban nagyon rosszul mehet neki, gyöngén fizetett hírlapíró ő, aki már régen lemondott a költői pályáról, aki öreg fejjel riportok után szaladgál és akinek kétszobás lakásában elégedetlen hitves és négy-öt gyermek él. Nagyon tudtam sajnálni Klutschinszky hírlapírotársamat, akit sohasem láttam azelőtt és akivel összesodort néhány órára a világháború messzi Oroszlengyelország ragyogó és szennyes nagy városában, Lodzban.

Pár percig hallgatott Klutschinszky, azután megszólalt. Eleinte óvatosan, félenken, azután leplezhetetlen mohósággal kezdett érdeklődni a háború iránt. Vértelen ajkáról izgatottan ömlött a kérdések árja: hol állanak most a németek, mi van Varsónál, nem fog-e elesni, meddig nyomultak be az oroszok Galíciába, milyen mélyen vannak bent az oroszok Magyarországon, kik fognak győzni, mikor lesz már egyszer vége ennek a borzasztó háborúnak, egyáltalán vége lesz-e valaha? Pergett, egyre pergett a sok kérdés az oroszlengyel riporter szájából és az egész

beszélgetés alatt olyan sóváran, annyi keserves vágyakozással beszélt a békéről, a régi csöndes, szép életről, hogy néha-néha könny futotta be szomorú szemeit. Klutschinszky a régi szabad életért esengett szívszaggató őszinteséggel. És nem mondta, nem mert szegény mondani, de ki lehetett érezni izgatott, bánatos szavaiból, hogy Klutschinszky — Németország aligha fogja ezt túlságosan a szivére venni — lelke mélyén az oroszok győzelmét kívánja és halálosan szeretné, ha Lodzban nem a németek parancsolnának. Mert bizony ott a németek parancsoltak akkor és parancsolnak azóta is.

Rezignáltan beszólt Klutschinszky a lodzi sajtóéletről. Hódított területeken tudvalevően nem igen szokott grasszálni a sajtószabadság és persze, hogy a németeknek is volt gondjuk rá, hogy a lodzi sajtó megfelelő ellenőrzés alá kerüljön. Klutschinszky elbeszélte, hogy valamennyi lodzi újság szerkesztőségét egy nagy házban helyezték el a németek, akik a legszigorúbb cenzúrárt gyakorolják az újságok fölött. A lodzi lapok — orosz, lengyel, héber újságok — a német legfelsőbb hadvezetőség hivatalos jelentését és Höfer híradását kénytelenek nap-nap után közölni, orosz, francia és angol híradások — az éber német cenzúrán keresztül — nem kerülhetnek bele a lodzi napilapokba. A közös nagy lodzi szerkesztő-

ségben állandóan ott tartózkodnak a német cenzorok, akik speciális német alapossággal végzik a dolgukat, lelkiismeretesen elolvasnak minden sort, a vezércikket és a legkisebb napihírt egyenlő gondossággal; semmi sem kerüli el a figyelmüket, nem, nem lehet semmi ellenséges tendenciát becsempészni a lodzi újságokba. J. Klutschinszky fájdalmas arccal beszélt ezekről a dolgokról, amit voltaképpen nehéz megérteni, mert hiszen a háborús német sajtószabadság is ér annyit, mint az orosz sajtószabadság — békében. Igaz viszont, hogy ez most megszűnt elvi kérdés lenni, ez most érzelmi dolog. És szegény Klutschinszky a régi békés jó időkben boldogan nyomorgóit, szívesen tűrte a személyes és munkaszabadságát akadályozó, már megszokott korlátokat, ő — bár költőnek indult — arra született, hogy az élete végéig rabszolga legyen, loholjon a rendőri sajtóirodába, kinyargaljon a szerelmi drámák színhelyére, bekopogtasson a hivatalszobákba. Hagyjanak hát neki békét ezzel a szörnyű világháborúval, ő nem kérte, nem kívánta ezt, ő nem akar „fölszabadulni”, őt ne szabadítsa föl senki, ő semmit sem akar, ő csak egyszerűen élni akar, minden elsején meg akarja kapni a fizetését, hogy odaadhassa elégedetlen feleségének, mást semmit, a világon semmit nem akar: legyen hát már vége a háborúnak, legyen már béke.

J. Klutschinszky nem haragudott soha, ma sem haragszik a németekre, de mégis — titokban — az oroszok győzelmét kívánja, hogy minden a régiben maradjon.

Maghatottan néztem a lodzi „Grand Café” márványasztalára könyökölő Klutschinszkyt, olyan végtelenül szomorú volt szegény és olyan sóváran, annyi reszkető vágyakozással beszélt a békéről, a régi áldott jó időkről. El kellett érzékenyülni, sajnálni kellett a könnyes szemű, didergő lodzi riportert. . .

*

Már elmúlt három hónapja annak, hogy Klutschinszky hírlapírótársammal egy kávéházba sodort a háborús vihar. A lodzi orosz-lengyel újságíróra gondolok most, aki azóta is hiába várja minden sóvár vágyakozásával a békét. Klutschinszky szomorú bozontos feje jelent ma meg előttem, amikor az egész világon dühöngő véres csatákra gondolok, amikor kimeredt szemekkel látom egymásra rohanni, egymást marcangolni az embereket. Szegény, öreg Klutschinszky messzi Oroszlengyelországban várja, vágyja reszketve a békét. Hány ilyen szegény Klutschinszky van ma a világon, a hódított városokban, hány boldogtalan kártársam robotol most az ellenséges cenzúra igájában, sírva és — halkán — jajveszékelve. Hogy lehet sajnálni ezeket a kétségbeesett és elnyomott Klutschinszkykat, akár „ellenségek”,

akár szövetségesek, akár Lodzban, akár Lilleben, akár Brüsszelben, akár Antwerpenben, akár Lembergben, akár Tarnopolban, akár Petrikauban nyögnek az ellenséges uralom mindennél elviselhetetlenebb, mindennél nehezebb nyomása alatt. Egyformán kell sajnálni a hódított városok ártatlan és gyötört lakosságát, mert azok — ha barátok, ha ellenségek — sokat szenvednek és ők a régi állapotért, a békéért zokognak és imádkoznak. Most sokat gondolok J. Klutschinszkyre, akivel néhány órán át együtt ültem a lodzi kávéházban. Akkor még havas, zord tél volt, most már tavaszba hajlik az idő. Lodzban nagyon szép lehet a tavasz, a fénylő, színes sugarak betűznek a „Grand Hotel”-kávéház tükreibe, amelyek alatt a márványasztalra könyökölve tán most is ott ül J. Klutschinszky. Most, ebben az illatos, ragyogó tavaszi fölbredésben, hogy sírhat a békéért! . . .

TÁBORI KÁRTYA BILEKBŐL.

Bilek, 1915 november hó.

Mint az opál, száz színben csillogtak a hideg, kemény montenegrói kövek az őszi napsütésben. Kő, kő, csupa hideg és kemény kő az egész montenegrói határ, gyötrelem a fényes, hegyes köveken élni, hát még meg-

halni milyen keserves lehet erre. Háborút viselni ezeken a borzasztó sziklákon akkor is, ha a napsugár megszínesíti őket, akkor is, ha a köd fojtogatóan körülgomolyogja hideg testüket, akkor is, ha szakad rájuk a reménytelenül hosszú és bő, monoton montenegrói eső: háborút viselni mindig, nappal és éjszaka, világosságban és sötétben, háborút viselni immár tizenhat hónapja ezen a sivár, kietlen terepen, az emberi teljesítőképességnek olyan teljesítménye ez, amiről csak megilletődve lehet beszélni.

Ott jártam most ezek között a katonák között, napokon keresztül figyelhettem, csudálhattam az ő megható és minden háládatos érdeklődésünket megérdemlő életüket. Annyi állomása volt ennek az útnak, hogy alig tudok mindegyikre emlékezni. A képek kuszáltan sorakoznak a szemem előtt, összefolyik előttem minden. Kutatgatok a stációkat jelző nevek között és megjelenik az emlékezetemben — Bilek.

Bilek! Mindenki tudja, hogy van, mindenki ismeri ezt a nevet, hogy Bilek, hiszen bileki halálmars is volt, hiszen még a béke idejében is áldoztunk magyar katonák életével Bileknek. A bileki porban egy rettenetes mars rohanó örületében holtan rogyott le néhány szegény, agyonhajszolt közkatonánk. Ez még a bókében volt. Azokban a boldog

időkben, amikor még nem öntötte el egy irtózatos vértenger az egész világot, amikor még nem gondoltunk arra, hogy valamikor egész Európa embertömege két táborba oszolva, gyilkolni, irtani fogja egymást.

A világháború nagy zivatarában a híres, sőt hírhedt Bileknek komoly szerepe van: a montenegrói határ egy jelentős részét tartja szemmel és védi az ország egy részének biztonságát a montenegrói bandák betörésétől. Bilek tizenhat hosszú hónap óta híven és becsülettel áll őrt délen és arra járva, meglátogattam azokat a katonákat, akik a bileki garnizonban és a bileki fronton teljesítik másfél év óta nehéz kötelességüket.

Sötét este volt, amikor beérkeztünk Bilekbe. Az új kaszányavárosból átbetorkáltunk a régi Bilekbe. Koromsötétben bandukoltunk végig a csatakos, sáros országúton, amelyen csak katonai személyek ténferegtek, katonai szekerek döcögtek, minden pillanatban összeütköztünk a szembejövőkkel, kitérni nem igen lehetett, mert nem láttuk egymást. A bileki országút sarában végimentünk a régi városon, amelynek törökös házaiban békében családok élnek, most csöndes, kihalt és sötét az utca, koromsötétek a házak ablakai; egy ostromlott várban ilyen az élet, még ha tisztos távolba van is tartva az ellenség a vártól.

Egy helyen gyér világosság szűrődik ki az ablakon. Ez a bileki kávéház, aajtaján „Ausztria-Hungária” fölirat; afféle tipikus török kávéház ez, az egyetlen hely, ahol a bileki katonák összejönnek, üldögélnek és a török-kávé jószagú párája mellett hazagondolnak, elbeszélgetnek otthonvaló dolgokról, otthon hagyott kedves emberekről, az asszonyról, a gyerekről, mindenről, ami már másfél éve, hogy elmúlt és ami, úgylátszik, mintha sohasem térne többé vissza.

Benyitunk a szűk és füstös török kávéházba. A hűvös, felhős, barátságtalan őszi estében összebújva, sóhajtozva, elmélázva találok a bileki magyarokat. A kis faasztalok körül sűrűn egymás mellett álló székeken gubbasztanak a magyar katonák, a kis szoba a szorongásig telve, akiknek nem jutott szék, azok a falhoz támaszkodva, az asztalra hajolva állnak és a kis helyiséget gyéren világítja meg néhány pislákoló gyertya. Lent, a szoba egyik sarkában, afféle török tűzhely, nagy hasáb fa ég lobogó fénnel rajta, a parazsak piroslanak ki a tűzhely nyitott száján és az öreg török kávé főzi, forralja és szűri a párolgó török kávé és mindjárt kis csészékben, poharakban föl is szolgálja a vendégeinek, a bileki front sok megpróbáltatást látott katonáinak. A tűzhelyen pattogva ég a hasábfa, kipiroslik a szoba félhomályába a sok izzó

parázs és folyik a duruzsoló, csöndes, rezignált beszélgetés.

Valami egészen különös, szomorú és megható hangulata van ennek a bileki kávéházi estének. Úgy szeretném ennek a felejthetetlen estének vibráló, szomorkás hangulatát, annak minden fájdalmas melegét, mélységes rezdüléseit, sötétbe hajló színeit, méla hangját, ennek a hangulatnak minden borongó szépségét, egész drága és megkönnyezni való lelkét megszólaltatni és hazaküldeni azoknak, akikről a bileki magyarok ezen az estén is és másfél esztendő óta minden estén elbeszélgettek, elmélázgattak, elsóhajtoztak. Olyan jó volna mindazt a hűséget, jóságot, szeretetet hazaüzenni, ami a bileki magyarok lelkét, szivét átmelegíti, ha az otthoni dolgokról van szó. A hazasóvárgásnak olyan viharosan erős és olyan szívszaggatóan mély érzése reszkett a bileki kávéház füstös levegőjében ezen az estén, hogy könnyes szemmel lehet csak azokra gondolni, akik olyan régen el vannak zárva mindentől, ami kedves nekik, ami az életük, ami a levegőjük, ami az egész, ezer-szer megsiratott, a nap minden órájában visszakívánt világuk nekik. Hogy is lehetne hazaküldeni mindazt a sok vágyakozó, rajongó szerelmes üzenetet, amit a bileki magyarok ezen az estén a tűzhely pattogó, lobogó lángja körül, a messzi török házikó homá-

lyos kis szobájában, párolgó feketekávé mellett elsóhajtoztak.

Hogyan is tudnám elmondani mindazt a sok aggódást, féltést, remegést, odaadást, amivel a bileki magyarok beszéltek az ő régen látott otthonukról, ahova de jó volna, be szép volna, istenem de gyönyörű dolog volna hazanózni, az otthoni tűzhely mellett fölmelegedni: ha már egyszer eljönne a hazamenés napja. Vannak, akik tizenhat hónappal ezelőtt elszakadtak hazulról és azóta nem voltak otthon. Emberek tizenhat hónap óta nem látták a feleségüket, a gyerekeiket, az édes szüleiket. Vőlegények tizenhat hónap óta nem látták a menyasszonyukat, apák még sohasem látták azóta született gyermeküket, emberek tizenhat hónap óta nem voltak a saját lakásukban és ennyi idő óta nem látták mindazt, ami azelőtt a mindennapi életük volt, ami nélkül el sem tudták képzelni az életet. Nem tudja azt más, hogy mi az, ilyen sokáig elszakítva lenni mindentől, csak az tudja, aki végig csinálja ezt, aki végig szenvedti ezt a legnagyobb emberi szenvedést.

A háború legnagyobb áldozatai, a legnagyobb lelki kínjai közé tartozik önmagában az az állapot: távol lenni az otthontól. Ez a hangulat valami sohasem érzett megrendítő erővel kelt életre ott a bileki kávéház homályában összebújó magyarok között, ez a han-

gulat ott sóhajtozott, ott könnyezett a bileki kávéház reménytelenül szürke levegőjében. Kérdősködtek, panaszkodtak, csöndes megadással szomorkodtak, reménykedtek és sokat, mélyet sóhajtottak a bileki magyarok. Ott ültem köztük ezen a nehéz borulatokkal terhes őszi estén, elhallgattam a csöndes, halk, mólázó, megindult beszédeiket és olyan fojtogató és megrikató erővel feküdt rám ennek az estének megnevezhetetlen, borongó hangulata. Úgy szeretném ezt a sohasem érzett hangulatot a maga igazi könnyező képében hazaküldeni, de érzem, hogy nem tudom.

Egymásután kiszállingóztunk a bileki kávéházból, amelyben most már alig egy-két gyertyavég pislákol. A tűzhelyen is széné barnult a parázs és hamuvá szürkült az ellobogott hasábfa. Esti fél nyolc óra lehetett és a bileki kihülő kis kávéházra temetői csöndesség terült rá. Elhallgatott mindenki és a bileki országút sarában megindultunk visszafelé a kaszárnya-városba. A sötét és nyirkos őszi este csöndességét egyszerre csak harangszó veri föl. Ezüst hangon, zengőn szól a bileki este sötétjében a harangszó. Behunyt szemmel imbolyogva olyan jó most elálmódozni. Mintha valami alföldi faluban járnánk. Harangoznak Bilekben . . .

LENGYEL TÁJKÉP.

Tulajdonképen nincsen semmi ok arra, hogy ezt elmondjam. Nincs mit elmondani rajta, az egész egy halvány, bizonytalan, alig megfogható hangulat, olyan valami, ami láthatatlanul, hangtalanul él, a szagát, ízét érzi az ember, de nincsen neve, nem lehet hozzányúlni, mert ha érinteni akarjuk, kicsúszik a kezünk közül, elfut, szétfoszlik. Nem is szabadna az ilyen emlékeinket másnak megmondani, mert úgy sem tudjuk megmondani. És én mégis meg próbálom festeni azt a finom levegőjű lengyel tájképet, amelynek halavány, szendergő színei több mint egy esztendő óta vibrálnak a szemeim előtt. . .

*

Az orosz-lengyel mezők reménytelen, süppedő sara akkor kemény rögökké fagyott és fehéren simult el rajtuk a hó. Széles, elúszó hómezőkön át vitt az utam. Már napok óta jártam a végtelen orosz-lengyel hó-sivatagban, amely még csak néhány nappal azelőtt is az orosz cár birodalmához tartozott, de ahol most már halott és eleven magyar bakák vigyáztak hosszú sorban a véres földre. Magyar baka posztolt már akkor a föld felett és a föld alatt a végtelen lengyel mezők egész hosszában-széltében; akik a hó ropogós, fehér hátán sorakoztak még, azoknak vállát a man-

licher nyomta, akik a hó alatt nyújtózkodtak, azokból már csak egy-egy primitív, kopott fakereszt látszott. . .

Katonasírok — a testvéreim idegen, fagyos csúnya földben nyugosznak a drágák, a szegények — és földönfutó emberek között vitt, vitt az utam, elhagyott csataterek felmárt testén vánszorogtam előre naphosszat, a házakat erre gránátvihar söpörte el, csonka kémények emelkednek ki a hómezőből: a nagy csöndesség olyan fájó erre, mintha jajgatna a föld vérző teste, mintha a kereszték alól, a hó alól felsírnának a néma apák és fiuk. Mentünk, autón, gyalog, lóháton, parasztszekéren, ahogy lehetett, egyre mélyebben hatoltunk be Oroszlengyelország vérző testébe és egyszerre csak magános kastélyhoz értünk. Régi lengyel kastély állott előttünk, szinte kísérteties elhagyatottságban, mintha eleven csuda volna. A harc pusztítva dühöngött erre, a házakat széttépte és szinte rejtélyes, hogy a véres, nagy mezőben sértetlenül és épen áll itt az öreg lengyel kastély. Mintha egy roppant temető közepén ott örködne a temetőőr háza, úgy emelkedett itt ki a hóból az ócska lengyel kastély. Vájjon élnek-e benne emberek, vájjon van-e odabenn valaki, aki látta és túlélte a tegnapi rettentő tusákat, amelyek megöltek és elhantoltak itt minden életet.

Benyitunk a nagy szárnyas kapun és a hóborította udvaron át, széles kőlépcsőhöz érkezünk, ahonnan a kastély belsejébe nyílik az ajtó. Megelőzően tájékozódunk a térképről és megállapítjuk, hogy Belhatin nevű lengyel faluban járunk.

Délután két óra lehetett, amikor a széles kőlépcsőn fölkecogva, benyitottunk a belhatini magános kastélyba. Homályos előszobán át, nyomasztó csöndben mentünk tovább a szobák hosszú során végig: sehol egy teremtett lélek, mintha valami mesebeli elátkozott várban járnánk. Azután végre beérkezünk egy egészen különös, régies szobába, ahol a kereveten egy nő hevert és egy finom francia regényt olvasott. Odább az egyik fotelben egy másik — szemüveges — hölgy mélyedt valami orosz regény olvasásába és a szoba félhomályba boruló alkovszerű sarkában egy fotelbe roskadva hófehér szakállú, százévesnek látszó aggastyán mereng ki az ablakon a hóba . . .

Nem lehet soha elfelejteni ezt a bizar képet: a háború pusztító dúlásának kellős közepén, a magányos lengyel kastélyban, mintha a kívül tomboló pokolról, vészről nem is tudnának: puha kereveten álmodozva olvas egy finom francia regényt egy törékeny testű kedves lengyel dáma, körülötte az egyik fotelben orosz költő lelkébe mélyed szem-

üvegjén át a másik hölgy és szinte földig érő szakálla felett kirévedez a hóba a vén lengyel nemes . . .

*

Amikor beléptünk a szobába, a két nő fölrezzent, a könyvet mindegyik lecsúsztatta a vastag perzsa szőnyegre, csak az öreg nem mozdult, a tekintete tovább ott borongott az ablak alatt elterülő fehér hómezőn. A fiatalabbik hölgy fölugorva a pamlagról, nehezen palástolható nyugtalankodással sietett elénk: finom, sápadt arcán a félelem kifejezése. Mint akit szép és könnyű álomból durva kezek vertek föl, olyan riadtan és remegve állott elénk; hogyne, hiszen pillanattal előbb még beletemetkezett egy szép könyv finom életének csipkéjébe, selymébe, álmodozván, elfelejtette a borzalmak óceánját, amely házuk szigetje körül tegnap még őrjöngőn viharzott, elfelejtette, hogy háború van, nem nézett ki a világba, a kastély ünnepélyes csöndjébe süppedt és most egyszerre bejött hozzá, itt állott előtte a háború: katonák és komitácsik.

Azután voltaképen semmi sem történt. A kastély szobájának illatos melege átjárta dermedt tagjainkat, a hölgyek lassanként megnyugodtak, sőt sajátságosan vékony, szinte sikoltásba lágyuló hangján beszélgetni is kezdett az egyik. A férje Varsóban harcol a németek ellen. A másik hölgy ura Brestlitovsk

alatt áll. Régen nem írtak. Ki tudja, mi van velük? És mikor lesz vége? Azután sokáig csönd volt. Azután meleg, sikoltásba fúló hangján újra megszólalt a nő, úgy csilingelt és vinnyogott a finom hajszálvékony hangja, mint egy régi, régi hangszer, amelyet sohasem hallottunk, amely talán nem is volt, amelynek hangjáról azonban álmodtunk egyszer. Majd a másik hölgy is megszólalt olykor, csak az öreg lengyel nemes nem látszott észrevenni semmit abból, ami ideben történik, ő mozdulatlanul ült a helyén és mereven nézett ki folyton a hóba.

A széles, fehér porcellánkályhában csöndesen duruzsolt a tűz, a hasábfák lobogva hamvadtak el egymásután és komoly nagy leanderek és egyéb délszaki növények bólogtattak a régies, gyönyörű szalonban. Kis üvegtóban úszkáló aranyhalak, gyöngyös zöld ernyőjű impozáns, nagy lámpa, a nehéz, sötétlő színektől tarkáló falakon mozgalmas csataképek mellett öreg urak és hölgyek festett, méla portréi, a szoba közepén hosszú, nagy asztal, a szögletekben kis asztalkák, mindenütt öreg fotelek, falba épített szekrény, csillogó nagy zenélő óra és az egyik pamlagon lustán elfekvő foltos, nagy fehér kutya...

*

Néhány órát töltöttünk az ócska, régi belhatini lengyel kastélyban. Amikor szürkülni

kezdett, zongorához ült az egyik dáma és egy igen szomorú, nyomott lelkű orosz dalt játszott és énekelt azon a felejthetetlenül csilingelő, sikoltozó, vékony asszonyi hangon. Az öreg lengyel pedig ott ült tovább az ablaknál és révedezve nézett ki a hóba. Várta a fiait és az unokáit, akik különböző hadseregekben, ellenségekként harcolnak egymás ellen. Amint az olyan számos lengyel családban történik mostanában. Amikor elbúcsúztunk és elhagytuk a kastélyt, a vén lengyel akkor is az ablaknál ült és nézett merően és várt. Talán még ma is ott ül és nézi az azóta már másodszor is lehullott és elolvadt hót és várja, várja a gyerekeket. Mikor jönnek? Hová lettek? Hová lett a tavalyi hó?

KARDEVÁN TANÁR ÚR.

Mostanában nem igen van idő arra, hogy az ember hátra nézzen, meg-megálljon, elmélázzon a tűnő idők nyomán. Most nem lehet a múltba visszatérni, elmúlt idők gyöngyvirágszagú, orgonás emlékeit idézgetni, most nem a szentimentális ellágyulások idejét éljük. Most a rohanó, zord idők árján kell előre-lendülni, most előre kell nézni mereven, most keményen nekiszegett fejjel előre kell menni. És ha százszor szebbek is voltak azok az idők,

amikor még révedezve hátra nézni, mélázgatni, egy régi dalt egész halkán fütyürészni lehetett, most rohanni kell a mindent elsöprő, véres áradattal, előre — ki tudja, hová?

Az egész megvadult világ rohan, rohanok én is, ájult összevisszaság, nincs itt föleszmélés, nincs percnyi öntudat, nehéz álomrontó lidérce nehezedik mindenkire. És egy különösen zord téli estén, amikor szédülten támoltyogtam a véres embergomolyag felé, csöndesen kilépett a múltból és elébem állt — Kardeván tanár úr. Egy pillanat alatt lefoszlott rólam a rám nehezülő részeg kábulat, föllélegzettem, megkönnyebbültem, mintha nehéz álomból ébredtem volna: néhány nagyon boldog és szép percet éltem át. Ugy[^] éreztem, mintha a világ nem is csunyult volna úgy el, mintha minden a régiben volna és hátra néztem Kardeván tanár úrral és a diákélet színes és illatos romantikája lengett körül. . .

*

Kardeván tanár úr volt az én legkedvesebb professzorom. Abban az időben szerepelt az életemben, amikor még többnyire azt hiszi az ember magáról, hogy okvetlenül lírai költő lesz. A nagyváradi főreáliskolában tanította a magyar irodalmat az én időmben Kardeván tanár úr. Fiatal ember volt, ideális,

őszintén tiszteltem, ő volt az egyetlen tanárom, akit nagyon tehetséges embernek tartottam, olyannak, akitől az iskolán kívül is várni lehet valamit. Ő volt az önképzőkör tanárelnöke, ő ült csöndes és finom mosolyal az elnöki székben, amikor én saját szerzeményű, hallatlanul szubjektív költeményemet igen vegyes hatással fölolvastam. A költeményeimet, amelyeket az egyik bíráló diszkönyvbe írás a, a másik pedig elvetésre ajánlott. Én nem hittem egyik bírálónak sem, én arra gondoltam, hogy az egész társaságban egy ember van, aki tudja, hogy érnek-e valamit ezek a versek és ez az ember Kardeván tanár úr, aki csöndes és finom mosolyával ott ült az elnöki székben és a legnehezebb problémákat olyan kristálytisza világossággal tudta megoldani. Ha ő magyarázott: szájtátva hallgattuk valamennyien. Nagyon szerettük, nagyon imponált nekünk és nagyon bíztunk benne.

Egyszer azonban konfliktusba keveredtem Kardeván tanár úrral, fölfogásbeli, — hogy ne mondjam, elvi nézeteltérés támadt közöttünk. Én a reáliskola hatodik osztályába jártam akkor. Egy úgynevezett modern naturalista volt akkoriban az író, akire esküdtem, akinek minden szavát mohón faltam, akitől egy költői hajlamokkal terhelt fiatalember minden komikus ifjúi szenvedélyével tanulni

akartam. Mint teljesen vagyontalan diákember, előfizetője voltam az író akkori hetilapjának, nagyon büszke voltam rá, hogy a lap nyomdájában az én nevemet is rányomatták egy címszalagra, amely minden héten elhozta nekem kedvenc íróm lapját, amelyet elejétől végig többször elolvastam. Kedvenc íróm miatt támadt nekem összeütközésem Kardeván tanár úrral.

Egy magyar írásbeli dolgozat kapcsán tört ki a konfliktus. A dolgozataim rendszerint tetszettek Kardeván tanár úrnak és én ambíciónáltam is, hogy neki tessenek. Az egyik művemre azonban hosszú és lesújtó megjegyzést irt arról, hogy a stílusom épp olyan ellenszenves, mint az író, akitől tanultam. Valóban: gyermekesen affektált soraimon erősen megéreztem a mesterem hatása. És Kardeván tanár úr nem elégedett meg az írásos megjegyzéssel, hanem az egész osztály előtt erélyesen megleckéztetett, hogy teljesen a hatása alá kerültem egy modern írónak, egyszerűen utánzóm azt, holott senkit sem illik utánozni, éppen ezt az írókat utánozni: ez külön ízléstelenség. Én föl pattantam és önérzetesen odavágtam Kardeván tanár úrnak, hogy én igenis büszke vagyok arra, hogy az írásomon megéreztem annak az írónak a hatása, ön dicséretnek tartom azt a vádat, hogy őt utánozom. Igenis, utánozom, igenis tanulok tőle.

Kardeván tanár úr szája szélén megjelent az a bizonyos finom és fölényes mosoly. Nem igen vitatkozott velem, látta, hogy fanatizálva vagyok, hagyott büszkének lenni. És én valóban sokáig büszke voltam erre az afféromra, az egyetlenre, Kardeván tanár úrral, akit továbbra is nagyon szerettem, akinek önképzőköri fejtegetéseit ezentúl is áhítattal hallgattam. Ó, soha vissza nem térő boldog évei a diákkornak, a rajongásnak, az első szerelemnek, az ifjúságnak . . .

*

És szürkén peregtek és maradoztak el mögöttem az évek és megfakult minden a világon. Azután jött ez a mindennél szörnyűbb vérzivatar, amely végpusztulással fenyeget minden értéket. Véres embercsoportok kergetik egymást, öltre mennek, szúrják, döfik, harapják, marcangolják egymást, városok, falvak hamvadnak el, családok menekülnek égő otthonukból, fegyveres katonák törnek védtelen gyermekekre és elárvult asszonyokra, népeket kergetnek ki az országukból, a világszép rheimsi székesegyházat „operációs bázisul” használják a franciák, a csodás műremeket elpusztítja a háború; sírás, jajveszékélés, halálhörgés: teremhet ebből valami jó, valami szép?

Sohasem voltunk még olyan messze a tegnaptól, mint most és a tegnaptól a ma véres

vigasztalanságában olyan szépnek, olyan örökre elmúltottnak látszik.

*

Ezen a zord téli napon százszerosan keservesnek éreztük azt a pusztító vihart, amely tépi, gyötri, marcangolja a világnak szinte valamennyi népét és közöttük nem utolsó sorban a magyart. Ekkor volt az, hogy az oroszok megmásztak a Kárpátok hótól fehér útjait és Uzsoknál, Duklánál betörték és magyar földön jártak és úgy volt akkor, hogy Budapestig meg sem állnak. Mélázó, szomorú magyar hírlapírók, mi, igyekeztünk a front felé és ezen a napon különösen vérzett a szívünk. Este nyolc óra tájban *egy* felvidéki város állomására érkeztünk, néhány percig állott itt a vonatunk, volt tehát időnk gyorsan megvacsorázni. Az állomás háborús zűrzavarában kábultan igyekeztem a vasúti vendéglő felé és ahogy beléptem, egyszerre csak odaáll elébem egy főhadnagy. Pillanatra meghökkentem, mert egészen ismeretlennek tűnt föl nekem az előttem álló katonatiszt, aki a kezét nyújtotta felém. Látva, hogy tétovázóan szorítok kezét vele, mosolyogva kérdezte:

— Hát nem ismer?

Ezt a mosolyt, ezt a finom, fölényes, rég nem látott mosolyt megismertem.

Kardeván tanár úr!.. . — mondtam, szinte kiáltottam lelkendezve és egyszerre

lefoszlott rólam minden dermedt kábulat egyszerre elfelejtettem, hogy a Kárpátokon átjöttek az oroszok, hogy néhány kilométerrel odébb kozákok portyáznak, hogy nincs már egy pontja Európának, amelyik lángban nem állana. Mintha a múltból kilépett volna és az elmúlt idők minden bűbájos varázsát magával hozta volna, úgy állt ott előttem Kardeván tanár úr és mosolygott, mintha a versemet olvasnám föl előtte az önképzőkörben. Istenem, olyan régen nem gondoltam én már arra, hogy egyszer más is volt a világon, mint háború, hogy békés, boldog élet is volt, hogy valamikor gyönyörű, drága diákélet is volt ott a váradi iskolákban, hogy volt idő, amikor ön verseket olvastam és verseket irtani, hogy bánatos, édes diákszerelem is volt; olyan régen nem gondoltam én erre a sok mindenre és most, hogy főhadnagyi egyenruhában és a régi mosollyá] a szája szélén megjelent előttem Kardeván tanár úr, úgy előzőnlötték az emlékek, úgy beborított az elmúlt ifjúság minden színe, virága, illata. Valami nagyon-nagyon régen érzett boldogság szakadt le rám ott a felsőmagyarországi kis város vasúti vendéglőjében és néhány pillanatig nem is tudtam szóhoz jutni. Hosszú évek múltak el azóta, hogy nem láttam Kardeván tanár urat és most, hogy összesodort bennünket a háborús zivatar, mintha maga

a múlt szólalt volna meg, mindjárt így kezdte Kardeván tanár úr:

— Emlékszik még arra az időre, amikor konfliktusba keveredtünk a maga író-mestere miatt?

— Emlékszem, — feleltem én majdnem szemérmatosan és már alig láttam a főhadnagyi uniformist; sűrű tanári kabátban láttam Kardeván tanár urat, amint ül a katedrán, azután az önképzőkör tanárelnöki székében és magyaráz nekünk, boldog váradi diákembereknek és mi szájtátva hallgatjuk okos, nagyszerű előadását.

— Azóta nagyon sokat közeledett a fölfogásunk egymáshoz — fűzte tovább Kardeván tanár úr — maguk, fiatalok hamarabb megérezték bizonyos dolgokat.

És beszélgetni kezdtünk, amint egy kedves és az emlékek ködén át megnőtt tanár beszélgethet az ő tanítványával, akire szívesen gondolt mindig. Beszélgettünk régmúlt dolgokról, olyanokról, amikről ebben a szomorú, sivár világban nem beszél senki sem. Olyan jó volt visszanézni kicsit a múltba, mintha ő nem is volna egy háborút viselő katona, mintha még most is Kardeván tanár úr volna és mintha én még most is az ő diákja volnék és nem a véres idők mélyen meghatott, szomorú szívű krónikása. Beszélgettünk, fátyolos, halk, ujjongó hangon beszélgettünk Kardeván

tanár úrral és én egészen fölfrissültem, megfürödvén a múlt, az ifjúság most még ezer-szer szebbnek látszó emlékeiben. Valahogy úgy volt ez, hogy teljesen kiestünk mind a ketten a valóságból, kiszakítódott a mi találkozásunk néhány perce ebből a rémes és jajgatással, könnyel, vérrel teli világból, úgy álltunk ott emlékeink oázisán a reménytelenségnek nagy sivatagjától övezve, mint két múltba révedő álomlovag . . .

Hirtelen felhő borongott Kardeván tanár úr homloka köré, mintha észrevette volna saját katonai uniformisát és erről föleszmélve, elkomorult arccal szólt, nagyot sóhajtvá:

— Régi dolgok ezek, amelyeken olyan jó volna elmélázni. De most nincs itt ennek az ideje. Mi lesz most? Meddig tart még?...

Reménytelenül, szomorúan kérdezte ezt Kardeván tanár úr és a következő pillanatban már csöngettek, a portás beszállást hirdető rekedt hangja végigharsant az állomáson, a vonatunk indulói akart, gyorsan távozni kellett . . . Vége volt ennek az álomszerű találkozásnak, megszólítottuk egymás kezét; én azt éreztem, hogy a köny rögtön kicsordul a szememből és már ismét ott ültem a vonaton és Kardeván tanár úr kedves alakja eltűnt a szemeim elől. És eltűnt vele együtt az az egész csodás és titokzatosan szép világ, amelynek minden álomba ringató melódiája

ott muzsikált és csilingelt körülöttem azon a néhány percen keresztül, amit a felvidéki kis város állomásán töltöttem. Kardeván tanár úr, amilyen álomszerűen kilépett elébem a múlt kárpitja mögül, éppen úgy eltűnt abban a ködben, ahonnan előlépett volt. És ahogy megindult döcögve velem a vonat és elveszeit a szemem elől Kardeván tanár úr alakja, lezárult előttem a kárpit, eltűnt előlem a múlt, mintegy tündöklő álom, szertefoszlott minden, ami néhány percig édes igézetbe vont a vánszorgó életemet. Fölébredtem, ismét a dermedt kábulat nehezedett a fejemre, sebesült katonák nyögését hallottam, tudtam megint, hogy borzalmas háború pusztít a határokon és én ennek a háborúnak mélyen meghatott, szomorú szívű krónikása, vonszoló magam arra felé, ahol kidülledt szemű emberek hideg vasat döfnek egymás meleg testébe. Nem, nem történt semmi, mindössze az történt, hogy egy felsőmagyarországi város vasúti vendéglőjében találkoztam egy főhadnagygyal, aki valamikor régesrég, tanárom volt nekem.

Azóta nem láttam Kardeván tanár urat. A katonák, akik akkoriban Bártfa körül és Mezőlaborc táján verekedtek az oroszokkal, ma már — ha meg nem haltak — - Varsón és Brestlitovskon is tul vannak. Vájjon, hol lehet már azóta Kardeván tanár úr?

HÉLIA KISASSZONYÉK GYÓZNEK.

Hélia kisasszony a legillatosabb háborús emlékeim közé tartozik és mivelhogy a párfőm nem éppen nagy szerepet játszik a háborúban, úgy szeretek ennél az emléknél elidőzni, olyan jó behunytt szemmel érezni az orosz párfőm felhőző illatát. Hélia kisasszonyt Lembergben ismertem meg azokban a mámoros napokban, amikor Lemberg fölszabadult az orosz járom alól. Hélia kisasszony nem volt éppen mámoros ezekben a forró időkben, ő szép szemében könnyeket rejtegetett titokban, könnyeket, amelyek — mi tagadás — a kivonuló oroszokat siratták. Hélia kisasszony a legszebb és a legszőkébb leány volt akkor Lembergben és a Sieneveskego 6. számú házban lakott. A lengyel dámák meglehetősen intim barátságot tartottak fönn az orosz tisztekkel és több kötetes regényt fognak még Írni egyszer arról, hogy milyen intenzív szerelmi élet tobzódott és lihegett a leMBERGI orosz uralom alatt. Persze, nem volt könnyű dolog hozzáférkőzni ehhez a rejtett és titokzatos világhoz, mert a felszabadulás lázas napjaiban azok a hölgyek, akik a leMBERGI orosz uralom hosszú hónapjai alatt orosz tisztek karjaiba vetették magukat, azok most mind úgy érezték, hogy valami halálosan nagy bűnt követtek el és attól féltek, hogy szörnyű megtör-

lás jár most ki az Ő nagy vétkükért. A szét-rebrent russzofil lengyel hölgyek mind azt hitték, hogy szép fehér nyakukra most sorra kötelet fonnak és elveszik az életüket azok, akik az oroszokat kikergették Lembergől. Nagy probléma volt tehát számomra, hogy tudom áttörni a bizalmatlanságnak azt a szélesen kiépült frontját, amely mögé az orosz tisztek lemergi barátnői tartózkodóan elsáncolták magukat. Sok sikertelen próbálkozás után a lemergi City kávéház egy sápadt és sovány pincére közölte velem, hogy az orosz tisztek legünnepeltebb kedvence Hélia kisasszony volt a Sienevska utcából. Hélia kisasszony orosz tisztek társaságában szokott pompázni a lemergi korzón, velük szokott megjelenni a kávéházakban, amint ezt általában igen sok lemergi szépség tette, de a legnagyobb tisztelet a Hélia kisasszony formás alakját övezte mégis. A sápadt, sovány pincér ott a City kávéházban lázasan, lelkesen és rajongva beszélt Hélia kisasszony sugárzó szépségéről; nem volt nehéz észrevenni, hogy a pincér halálosan szerelmes Hóliába.

Elmentem a Sieneveska-utca 6. számú házba, amelynek első emeletén csinosan berendezett négy szobás lakásban lakott Hélia kisasszony, szüleivel és testvéreivel. Magam sem tudom miért, de a haditudósítói jelvényül szolgáló „Presse”-karszallagot — szokásom

ellenére a karomon felejtettem és ez nagy mértékben fokozta azt a bizalmatlanságot, amely Hélia kisasszony részéről amúgy is kijárt volna nekem. Hatósági személynek nézett engem a lengyel kisasszony és idegenkedéssel vegyes ijedtséggel fogadott. Majdnem sírvafakadt, amikor közöltem vele, hogy őt keresem és egész testében reszketett, amikor bevezetett az ő elfogadó szobájába. Odabenn végignéztam: tipikus lengyel szépség, nagy, kicsit erős, de igen arányos és karcsú szőke nő, aki méltán lehetett az orosz tiszték becézett kedvence. Otthoni neglizsájában és túlságosan házias pongyolájában is nagyszerűen érvényesült nem közönséges szépsége. Észrevettem, hogy folyton a karszallagomat nézi, érdeklődéssel vegyes borzalommal és igyekeztem megnyugtatni, hogy én nem vagyok hatósági személy, rendőrséghez, katonasághoz semmi közöm, hivatalosan nincs is jogom nála alkalmatlankodni, én pesti hírlapíró vagyok, aki egyszerűen csak érdeklődöm aziránt, hogy mit csináltak tíz hónap alatt Lembergben az oroszok.

Hélia kisasszony arról kezdett nekem roppant izgatottan, hol kipirulva, hol elhalványulva beszélni, hogy ő nem tehet semmiről, ő ártatlan, ő nem csinált semmit. Hosszú időbe került, amíg valamennyire sikerült megnyugtatnom, hogy őt senki semmivel nem

vádolja, nekem semmiféle ellenséges szándékom nincsen vele szemben, én nem vagyok hatósági személy és ha nem akar, hát nem kell neki elbeszélnie a dolgokat nekem, csak szívesség az őtőle, ha szóba áll velem, szíveség, amiért nagyon hálás lennék. Hélia kisasszony még mindig habozott, még mindig nem akart vallani, nem akarta elmondani, hogy hát milyen viszonyban is volt ő az oroszokkal.

Sokszor nekifogott, hogy elbeszélje az ő romantikus történetét, de a hangja mindig remegni kezdett és a szemeit könny futotta be. Végül is kijelentette, hogy most nem tud beszólni, annyira elfogódott és izgatott, ellenben találkozót adott nekem délután hat órára a „Wien” kávéházba. Ekkor még délelőtt tíz óra volt és én arra kértem Hélia kisasszonyt, hogy adja meg nekem valamelyik olyan barát-nőjének a címét, aki szintén jó viszonyt tartott fenn az orosz tisztekkel. Hélia némi habozás után közölte velem Stasa kisasszony címét, aki a Kurkova utca 28. számú házban lakott. Miután ismételten megállapodtunk abban, hogy délután hat órakor a Café Wien-ben találkozunk, elváltam a szőke hölgytől és megindultam Stasa úrhölgy keresésére.

*

A Kurkova-utca 23. számú házban először is a házfelügyelőt kerestem. Öregedő

háaspár jelentkezett, hogy ők a házfelügyelők. Kértem, hogy mutassák meg nekem, hogy melyik lakásban lakik Stasa kisasszony. Az öreg asszony szúrós szemmel nézett rám és azt mondta, hogy ebben a házban nem lakik és nem is lakott Stasa.

— Itt nem lakik! — erősítette meg mohón az öreg házmester is, amire én gyanakodni kezdtem, hogy félre akarnak vezetni.

— Itt lakik! — kiáltottam fenyegetően és erre a házfelügyelő ijedt és ravasz hunyorgatással azt mondotta, hogy itt lakott, de néhány héttel ezelőtt már elköltözött.

Az volt az impresszióm, hogy jól szervezett russzofil apparátus rejtegeti előlem Stasa kisasszonyt és erőltetett haraggal ordítottam a házmester párra, hogy hazugság, amit mondanak, mert én biztosan tudom, hogy Stasa itt lakik. (Heíia kisasszony, az ő jó barátnője, csak nem tévedett — gondoltam magamban) Követeltem, hogy vezessenek be hát abba a lakásba, amelyből Stasa elköltözött. A házmester-pár nem jött zavarba, nyomban fölvezettek egy elsőemeleti lakásba, amelyben bútorok voltak és amelyben senki sem tartózkodott. Még az üres lakást is készen tartották a megtévesztésemre, ezekkel tehát nehéz lesz boldogulni — gondoltam — és elhatároztam, hogy nagyon goromba leszek. Ahogy tehetetlenül lefelé megyek a már-már

győzni látszó házmester-párral a lépcsőn, egyszer csak egy magyar honvéd alakját látom feltűnni a lépcsőházban. Odaszólok a jóképű magyarnak, hogy ez a két öreg nem akarja megmondani, hol lakik az, akit én keresek, ezek még most is az oroszokat akarják szolgálni, jöjjön hát segíteni nekem: ijesszünk rá ezekre az alkalmi russzofil összeesküvőkre. Harsogó káromkodásokba tört ki a magyar honvéd és menydörgő hangon kiabálva, öklét rázva közeledett a házmester-pár felé. Ez már hatott. A vén házmester és a felesége rémült arccal és összetett kezekkel kezdtek kegyelemért esedezni és fogadkoztak, hogy most már megmutatják Stasa kisasszony lakását. A honvédet leszereltem és learattam az ő győzelmének gyümölcsét: benyitottam végre Stasa kisasszony lakásába, Mert igenis ott lakott a házban és dehogyan is költözött el. Egyelőre azonban csak a külső ajtó nyílt meg előttem. A belső ajtaja a lakásnak zárva volt. Kopogtatásomra az ajtót egy tizenöt esztendősnék látszó gyönyörű leány nyitotta ki. Tágra nyílt nagy fekete szemeiben a rémület kifejezése reszketett, üde és fiatalságában is erősen leányos alakja félénken húzódott vissza és amikor németül bocsánatot kértem tőle az alkalmatlankodásért, a gyűlöletnek és az iszonyatnak tüze lángolt föl ragyogó, kerek szemében. Lengyelül beszélt és egyre azt han-

goztatta, hogy ő egyetlen szót sem tud németül. Szeméből egyre cikkáztak a gyűlölet villámai, amíg beszélt és — ennyit megértettem — egyre azt kérdezte, hogy mit akarok. Megkérdeztem tőle, hogy vájjon ó-e Stasa kisasszony. Vad izgalommal tiltakozott ez ellen, mint macska, szökött a fal felé, lekapott onnan egy berámázott fényképet és megmutatta, hogy ez a hölgy Stasa, ő csak a nővére neki. Arra a kérdésemre, hogy hol van Stasa, azt felelte, hogy most nincs itthon és kis noteszt és ceruzát nyomva a kezembe, dühösen kezdett rimánkodni, hogy írjam föl németül, miért keresem Stasát, az majd elolvassa és meg is érti. Fölírni persze nem akartam a jövetelem célját, ellenben kérdeztem, hogy mikor lesz itthon a nővére. A bájos kis lengyel bakfis erre elővette az asztalon ketyegő órát és azon megmutatta, illetőleg jelezte, hogy délután két órakor lesz itthon Stasa. Eltávoztam azzal, hogy délután két órakor visszajövök. A gyönyörű lengyel kisleány nem mondta nekem, hogy a viszontlátásra. Sőt ellenkezőleg.

Két óra után néhány perccel én már ismét a Kurkova utcában voltam és kopogtattam Stasa kisasszony lakásának ajtaján. Ismét a kis leány nyitott ajtót és diadalmasan mutatta az órán, hogy két óra már elmúlt és

Stasa ismét elment. Én sejtettem, hogy az idő sebbik nővér pontban két órakor sem lehetett otthon, sőt akkor biztosan nem, mert hiszen ez is fél és semmiesetre sem akar velem találkozni. A kis lengyel ezután mosolyogva hellyel kínált meg. Meglepődtem. Miért ez a hirtelen kedvesség, amikor az előbb még villogó, fehér fogait csikorgatta a gyűlölettől és a dühtől ugyanez a kisasszony, amikor rám nézett. Nem tartottam valószínűnek, hogy ilyen hirtelen megtetszettem volna neki; máshoi, egészen máshol kerestem a váratlan ellágyulás okát. Mert nemcsak hogy leültetett a kisleány, akinél gyönyörűbb bakfist festeni, sőt álmodni sem lehet, hanem mosolygott rám, kacsintgatott felém, rakoncátlankodott, kacérokodott, igen, egyszerűen meg akart hódítani. A helyemben egy tapasztalatlan fiatal költő bizonyára meg is hódolt volna, sőt halálos szerelemre is gyulladt volna, de én a kisasszony szája — drága, kicsi vékony szája — szélén a napsütésként ragyogó mosoly mögött ott láttam rándulva vonaglani a gyűlöletet: istenem, hogy utált engem ez a nevető, sugárzó, incselkedő, hízelkedő kis lengyel tündér!

Ha utál, miért szeret? — tépelődtem, töprengtem és megtaláltam gyorsan a rejtelem magyarázatát. Stasa kisasszony megmondta a kis húgának, legyen hozzám elbűvölően kedves, hogy hízelegjen nekem, hogy hódítson

meg, hogy csalja ki belőlem, mit akarok, hogy nyerje meg a hajlandóságomat, amíg ő reszketve bujkál előlem. Mert ezek a szegény lengyel leányzók rendületlenül azt hitték, hogy én a rettenetes földi igazságszolgáltatás vagyok, aki számonkérni jöttem az ő orosz-barátságukat. Egy ilyen kedves gyermeket ilyen tökéletes művészettel kacérkodni, én még soha sem láttam. Ritmusos mozdulatokkal, táncos léptekkel lejtett, szaladgált a szobában, illegette, billegette hajlékony, fiatal testét, mindenáron ringatni akarta fejlődésben levő, lágyvonalú csípőjét; megható volt, ahogy ez a kedves kis lengyel fruska — jobb meggyőződése ellenére — tetszeni akart nekem, egyszerűen megindító volt az az önmegtágadás és önfeláldozás, ahogy Lembergnek ez a színes, szép kis vadvirága dolgozott a nővéréért, — ahogy ő hitte — a nővére életéért; ömlött a szájából a lengyel beszéd, amelynek — ennyit megértettem — az volt a lényege, tartalma, ezerszer variált vesszőparipája, hogy hiszen Stasa ártatlan, ő nem csinált semmit, Stasa nem szerette az oroszokat, sőt — azt lehetne mondani — inkább utálta őket. És újra és újra a kezembe nyomta a ceruzát meg a noteszt, hogy írjam föl németül: mit akarok tulajdonképpen Stasától?

És fáradhatatlanul kedves volt a csöppnyi lengyel démon, megszólaltatta a szoba egyik sarkában elhelyezett gramofont és szo-

morú, mély orosz és lengyel dalokat énekeltek bele a misztikus lemergi délutánba ismeretlen orosz művészek és művésznők. A gramofon torkán szállt, csak szállt a felhős orosz dallam, mintha a szibériai ólommezők mélyéből sírtak volna idáig a sóhajtozó, bús melódiák, és mintha Moszkva külvárosi kávéházainak fojtott, nehéz hangulata terjengett volna a lemergi puha szőnyeges, csipkés leányotthonban ... Ha elnémult a gramofon, a kis leány odafutott a zongorához, hintázva leült a székre és vakmerően közévágott a billentyűknek és primitív dalokat zongorázott és énekelt, finom, csilingelő hangon. Én egy fotelbe süppedve gyönyörködtem ebben az előttem viharzó drága és bizar tavaszi játékban, közben már teljesen megfeledkeztem Stasa kisasszonyról, már egyáltalán nem érdekelt ő, nem érdekelt az oroszokkal való viszonylatai a ruszofil lemergi dámáknak, teljesen eltávolodtam tulajdonképeni céloimtól és nem érdekelt más, mint ennek a kis lengyel gyermeknek igézetes, bűvös, küzdelme — a nővére életéért. Ez szép volt, különös volt és szírté megrendítően emberi.

Az órák teltek és a délután során a samováron teát főzött a leány és invitált maga mellé az asztalhoz. Pillanatra bolond gyaiúi támadt bennem. Eszembe jutott ugyanis, hogy ebben a házban engem ellenségnek néznek, itt éntőlem rettegnek és halálos rémületük-

ben halmoznak el a kedvességükkel. Hátha csapdába kerítettek és hátha meg akarnak most mérgezni engem — gondoltam egészen gyáván — és eltoltam magam elől a párolgó teát. A kis leány sértődötten és könnyörögve emelte rám ragyogó két szemét, amelyeket — én nem tudom, hogy csinálta, de — könnyek futottak hirtelen be és összetett kezekkel könnyörgött, hogy fogadjam el a teát, mert különben továbbra is azt fogja hinni, hogy ellenségük vagyok. Ennek a kedves rimánkodásnak nem lehetett ellentállni; ha belehalok is megiszom — gondoltam elszántan — és hősiezen megittam a teát. Percekig dermedten figyeltem magamat, hogy nem érzek-e mérgezési tüneteket, de nem éreztem semmit. Ellenben kis lengyel háziasszonyom határtalan boldogsággal körüláncolt és körülujjongott, az a bizonyos kő láthatóan most esett le a szivéről, hogy a teát megittam, most már elhitte, hogy nem vagyok ellenségük, föllélegzett, megkönynyebbült és kijelentette, hogy este hét órakor igazán itthon lesz ám Stasa.

Megnéztem az órám: fél hat körül járt. Szinte elröpült ez a színes és meleg délután, hanem most eszembe jutott Hélia kisasszony vele hat órakor találkoznom kell a Café Wienben. Fölkeltem és elbúcsúztam a drága kis lengyel hölgytől azzal, hogy este hét óra után visszajövök. Amíg a „Café Wien” felé igyekeztem, körülzsongtak és ölelgettek a gramo-

fon száján kiszállott borongó orosz-lengyel dallamok. Útközben szünet nélkül fogva tartott a délutáni titokzatos káprázat.

*

Hat órától hót óra utánig vártam a Café Wienben Hélia kisasszonyt, de persze, nem jött. Este fél nyolc  ra tájban visszamentem otasa kisasszony lakásába. Valóban otthon találtam Stas t, aki egy egészen jelentéktelen kokott benyomását tette. Eleinte még kissé vacogott a foga, amikor besz lni kezdtem vele,  m hamarosan teljesen megnyugodott. A festett arcú, kissé csúnya lengyel démon nagy bőbeszédűséggel mondotta el, hogy egy orosz zászlós volt a barátja, ez tartotta el  t a tiz hónapos orosz uralom alatt. A fényképét is megmutatta az orosz z szl snek. Vagy három barátnője is jelen volt Stasa kisasszonynak —  gy látszik, egyedül nem mert velem találkozni még sem — akik éppen olyan festettek és jelentéktelenek voltak, mint   és akik vele együtt hangoztatták, hogy orosz-szerelemről itt szó sincsen, de orosz tisztok barátsága nélkül éhen kellett volna halni, viszont az orosz tisztok gavallérosan gondoskodtak az   bar tn ikr l.  lni csak kell valamiből — fejtegette rekedtes hangján Stasa kisasszony —  s csak nem hagyhattam éhenhalni az  n drága kis h gomat, azt az  dest. Mondta és a gyönyörű kis testvérére mutatott, aki a pamlagon  lt, egy kutyát simogatott és az

egész idő alatt rám sem nézett. A varázslat megszűnt, ő már végigjátszotta délután az ő szerepét, rá itt nem volt szükség, tőlem már senki nem félt és aki délután hízelkedett, kacérkodott, gramofonozott, zongorázott, énekelt, teát főzött, rimáncodott, egy soha sem felejthető intim és sugárzó tavaszi színjátékot rendezett az én mulattatásomra, az a viruló kis lengyel bakfis most észre sem vette, hogy beléptem a szobába, nem is vette tudomásul, hogy élek, hogy itt vagyok, hogy a nővérel és a nővére barátnőivel beszélgetek, semmit, de semmit nem vett észé, oda se nézett. Ült a pamlag süppedő ölében, és kis fehér kezével simogatta, cirógatta a fehérszőrű kutyát. . .

Elbúcsúztam Stasa kisasszony otthonától és a lemergi este sötétjében ismét a Sieneveska-utca felé vettem utamat, mert most már mindenáron találkozni akartam Hélia kisasszonnyal, aki a Wien-kávéházban hiába vártott magára. Bebotorkáltam a Sieneveska-utca 6. számú házba, este fél 9 óra is elmúlt, de Hélia még mindig nem volt otthon, helyette bájos szőke húga fogadott. A kedves, fiatal lány, arcán az ártatlanság hamvával, szeretetreméltó közvetlenséggel és kifogástalan németiséggel magyarázta, hogy Hélia már délután elment hazulról és még mindig nem jött haza, de ő nem is sejtí, hogy hol van. Mondtam, hogy megvárom. Egy darabig a szoba-

ban beszélgettünk, azután lementünk sétálni az utcára, ahol a szomszédok titokzatosan suttogtak körülöttünk, gyanakodva néztek felém, a zsidók alig palástolható kárörömmel pislogtak Hélia kisasszony hűgára, mert gondolták, hogy ezek a híres orosz-barátok most nagy bajba kerültek. Majdnem tíz óra volt már, amikor Hélia kisasszony alakja föltűnt a Sieneveska utca homályában. Egy barátnőjéveljött egy viharedzett arcú, karcsú nővel. A hűgától elbúcsúztam, az fölszaladt a lakásba, én pedig Hélia elébe siettem. Összerezent, amikor észrevett és én láttam, hogy a szemei kisírtak és teljesen föl van dűlva. Kérdeztem, hogy mi a baja és miért nem jött el hat órakor a Café Wienbe.

Hélia kisasszony ismét megkérdezte, hogy valóban nem az-e a célom nekem, hogy őt bajba sodorjam. Minden ékesszólásomat elővettem, hogy megnyugtassam és szinte erőszakkal ültettem be a hallgatag és réveteg barátnőjével együtt a kocsimba és a kocsinak azt mondtam, hogy hajtson a „Renesance”-kávéházhoz. Amikor a kocsi megindult, valaki fűttyentett egyet a ház egyik homályos emeleti ablakából és nyomában valami morgó hang szólt le, amire Hélia fölnézett, intett és mondott valamit — nem is tudom milyen nyelven.

— Ki volt az? — kérdeztem kissé idegesen.

— Az öcsém — felelte Hélia — kérdezte, hogy hova megyek.

Berobogott velünk a kocsis a városba és mi helyet foglaltunk a Renaissance-kávéház egyik zugában, egy magános márványasztalnál. Este tíz órától éjfél után egy óráig beszélgettem Hélia kisasszonnyal, aki teljesen le volt törve és valósággal megrendítő volt az az őszinteség, amellyel saját magáról, az oroszokról, az ő oroszbarátságáról beszélt. Hélia kisasszony izgatott, rapszodikus szavain át be lehetett nézni az orosz uralom alatt nyögő Lemberg életének mélyébe, különösen föllebbent a fátyol az orosz Lemberg szerelmi életéről. Először is aziránt érdeklődött Hélia kisasszony elképzeldhetetlen hevevel, hogy ki adta meg nekem az ő címét, egyáltalán honnan tudtam én, hogy ő is a világon van. Persze, hogy imádóját, a „City”-kávéház szerelmes vékony pincérét a világért sem árultam el és dehogy is szolgáltattam volna ki. Igen nehezen, de végül is lemondott arról, hogy megtudja ezt a titkot és azután elmondta, hogy ő azért nem jött el a Wien-kávéházba, mert attól félt, hogy én őt és bizonyára még több társnőjét csali azért csalom oda, hogy ott összegyűjtve őket, mindet bezárassam a „kriminál”-ba, ahonnan aztán élve sosem kerülnek ki. Elbeszélése további során világos lett előttem sok minden, ami idáig érthetetlennek látszott Elmondta, hogy ő csak két-

ségbeesésében adta meg nekem Stasa címét, de mihelyt kiléptem az ő lakásából, az öccsét azonnal elküldte, hogy engem megelőzve, rohanjon Stasához, mondja meg, hogy baj van, keresni fogják, rögtön menjen el hazulról egy másik barátnőjükhöz, ahol találkoznak. Stasa a kis húgát otthon hagyta azzal, hogy ha keresik, tudja meg, mit akarnak tőle és mondja, hogy két órákor otthon lesz és ha már eltávozott az ismeretlen látogató, azonnal jöjjön utána a húga elmondani, hogy ki az és mit akar. Azután — nagyobb biztonság kedvéért — Stasa a házmestereknek azt mondta, hogy ha nem akarnak vele együtt bajba kerülni, akkor annak, aki őt most mindjárt keresni fogja, mondják, hogy ő nem is lakik a házban. Most már értettem, hogy miért hazudott az öreg házmester-pár, miért vezettek engem üres lakásba és miért kellett nekem egy derék magyar hadfi segítségét és fegyveres tekintélyét mozgósítanom ahhoz, hogy Stasa kisaszony otthonába bejuthassak. Hélia kisaszony öccse igen természetesen előbb ért oda, mint én és eltorlaszolta az éti utamat.

Elbeszélte azután Hélia, hogy ők rögtön találkoztak Stasával és összecsődítettek még egynehány leányt és együtt sírtak, együtt reszkettek, együtt tanácskoztak. Közben lélekszakadva szaladt hozzájuk Stasa húga, aki elmondta, hogy járt ott valaki, de hogy mit akar, nem lehet tudni. A kisleányt azzal küld-

ték vissza, hogy, ha én ismét jövök, mondja, hogy Stasa éppen most ment el, énhozzám pedig nagyon kedves legyen, kacérkodjék velem és minden módon igyekezzék megtudni, hogy tulajdonképen mit is akarok én. Halálos rettegésben várták a kisleányt, aki este hat óra tájban azzal jött el hozzájuk, hogy az az idegen nem akarhat semmi rosszat, hiszen teát is ivott nála, nyugodtan hazajöhet Stasa. Hélia még ekkor sem mert eljönni a „Café Wien”-be, hanem hosszas tanácskozás után abban állapodtak meg, hogy Stasa néhány barátnőjével valóban hazamegy és ha igazán túlélük az én látogatásomat, visszajönnek és elmondják Héliának, — akire mint királynőjükre néztek föl — hogy mi történt. így volt, Stasáék elmentek haza, élve és ujjongva jöttek vissza, hogy nincs semmi baj és miután mindent alaposan megtárgyaltak, ők ketten megindultak a Sieneveska-utca felé — még mindig — abban a reményben, hogy nem találkoznak velem.

Ez történt ma. De mi történt tíz hónap alatt? Hélia kisasszony erről is sok mindent elbeszél. Történeteiben az orosz tisztok finom és romantikus regényhősökként szerepeltek, akik szerették, becérték a szép lengyel kisasszonyokat és bőkezűen szórták a pénzt kedveseik kicsi lábához. Sok-sok szegény lengyel család élt Lembergben abból, hogy az egyik lánynak orosz tiszt volt a barátja. A Hélia

kisasszony esete megható. Hélia kisasszony menyasszony volt mielőtt a háború kitört, A vőlegényét elvitték a háborúba és jöttek az oroszok. Az ő apja elvesztette az állását, a szüleivel, húgával és két öccsével a legnagyobb nyomorban voltak', amikor megjelent a Sieneveska-uteában egy délceg orosz lovaskapitány. Nem volt nehéz dolga: Hélia elesett és az orosz tisztt mindennap eljött a Sieneveska-utcába Héliáért, akit bevitt a városba a bajtársai közé, a kávéházakba, a mulatókba és Hélia ünnepelt kedvence lett az orosz tiszteknek. A vőlegényéről tíz hónap alatt hírt sem hallott, de otthon volt minden, ami kellett, az öregek nem éheztek, gyönyörű, karcsú, szőke húga is tiszta, szép ruhákban járhatott és erre a lányra úgy vigyázott Hélia, mint a szeme világára.

— Csak nem hagyhattam lerongyolódni és koplalni azt a drága gyermeket? — mondta nekem Hélia kisasszony, meghatottságtól remegő hangon és a szemeit könny futotta be.

És beszélt Hélia kisasszony könnybe lábadó szemekkel az ő orosz lovagjáról, aki olyan jó volt őhöz, olyan kedves volt, ha távol volt, levelet irt, amelyet mindig úgy irt alá, hogy „csókol a te ellenséged” és kegyelettel, részvétellel szólott az oroszok ellen harcba ment vőlegényéről, akit ő szeret még most is, de, istenem, hát elment, egy szót

sem írt, szegény, tán már meg is halt, ő nem tehet semmiről, mindennek a háború az oka. A búcsúzáskor nagyon szomorú volt az orosz kapitány. Kérte Héliát, hogy menjen el Lembergbe vele, mert ha majd a németek bejönnek Lembergbe, őt biztosan fölakasztják, amiért az oroszokkal barátkozott, Hélia erre félig ijedten, félig incselkedve mondotta a búcsúzkodó orosz kapitánynak, hogy őt csak tán nem fogják bántani a németek, hiszen a németeknek is szükségük van nőkre.

— De nem tagadom — folytatta Hélia kisasszony egészen ellágyuló hangon — nagyon fájt a szyvem, amikor búcsúztunk, amikor elment az ón kapitányom azzal, hogy legyek nyugodt, nemsokára megint visszajönnek Lembergbe. Mondja, lehet az még, hogy visszajönnék?

Észrevette Hélia kisasszony, hogy ebben a kérdésben túlságosan sok orosz-szimpátiát árult el és igyekezett a hibát gyorsan jóvátenni, elhalványuló arccal mondván:

— Én nem hiszem, hogy visszajönnék és nem is szeretném. Én azt szeretném, ha a mi katonáink győznének. Ez csak természetes. Nem igaz?

És hol sápadtan, hol kipirulva beszélt a szép lengyel leány az ő tyzhónapos orosz regényéről, amely szomorú is volt, nagyon szép is volt, olyan volt, mint egy álom és most vége . . .

Éjfél után egy órakor támolyogtunk ki Hélia kisasszonnyal a Renesanc-kávéházból. A lemergi éjszaka sötét volt és elhagyatott, mint egy közkatona sírja . . .

*

Vagy egy fél esztendő telt el azóta az emlékezetes nap óta, amit a lemergi russzofil kisasszonyok illatos környezetében töltöttem. Azóta bolyongó útjaimon elkísért ennek a napnak bizar hangulata, sokszor megcsapta az orromat az orosz parfüm szaga, amely a Hélia kisasszony szőke hajából szállt felém, a Hélia kisasszony komoly, szenvedő, szép arca mellett gyakran fölbukkant a Stasa drága kis húgának mosolygó, gyönyörű feje, fölcsengett olykor a gramofon száján kiömlő bánatos orosz dallam, amely ott muzsikálta be örökre magát az emlékezetembe, a lemergi Kurkova-utca egyik házának szőnyeges, függönyös szobájában. Hat hónap múltán ismét betévedtem Lembergbe.

Elmentem a Sieneveska-utcába, Héliát kerestem Nem találtam otthon, egy névjegyet hagytam az anyjánál, amelyre ráírtam, hogy este 9 órakor várom a „Renesanc”-kávéházban. Este kilenc órakor besuhogott a kávéházba Hélia kisasszony. Szébb és ragyogóbb volt, mint valaha, a legdrágább ruha ölelte érett, plasztikus testét és földúltségnek levertségnek nyoma sem volt rajta. Dehogy is ieít most tőlem, friss volt, jókedvű, kedves és

fölényes. A régi közlékenységgel, de a fölfokozott önérzet biztosságával és kérkedésével beszélte el, hogy neki hála istennek jól megy, ő igen fontos bizalmi missziót tölt be Lembergben, rejtelmesen célozgatott nagy befolyására és magas pozíciójára a hadseregben, de már arra nem méltatott, hogy beavasson a nagy titokba, hogy tulajdonképen mi is az a nagy hivatal, amit ő betölt. Az oroszokról érzelmesen, sok gyöngédséggel beszélt most is, hogy nagyon kedves emberek, ő hozzá nagyon is jók voltak és őt szerették, nem hagy rájuk semmit mondani, de utóvégre is ő osztrák leány, — „no nem igaz?” — mondta az újjászületett Hélia — neki a monarchia érdekeit kell szolgálnia, ő nem tehet róla . . .

Büszkén beszélte el ezután, hogy a húga menyasszony lett, egy derék ember menyasszonya, ő adja férjhez a kedves gyermeket. Hogy Stasáékkal mi van, azt nem tudja „ezekkel” ő már nem érintkezik. Jellemző a Hélia kisasszony átalakulására és új világnézetére, hogy mikor kocsin hazavittem a Sieneveska utcába, mindenáron — ki akarta fizetni a kocsit. A kapu előtt — mielőtt elváltunk — megkérdeztem tőle, hogy mi van a hadbavonult vőlegényével. Felhő lebbent Hélia kisasszony fehér, sima homlokára, amíg szomorúan mondta:

— Az, szegény, bizony elesett.

Pillanatig mély hallgatásba merült és

azután maga elé merengve, könybe lábadó szemekkel nagyon halkán mondotta:

— Kerülő úton az a hír is eljutott hozzám, hogy az én szép orosz lovaskapitányom is elesett. . .

Mondta és imbolyogva, mint egy suhanó árnyék, eltűnt a kapu mögött. Ahogy visszafelé botorkáltam a Sieneveska-utcából, arra gondoltam sok elfogódottsággal, hogy Hélia kisasszony, akinek mindkét vőlegénye — az osztrák is, az orosz is — elesett, voltaképen győzött. Hélia győzött az ellenséges orosz uralom fölött és győzött a számonkérő osztrák, magyar, német uralom fölött is. O mind-egyiket legyőzte. A háború sem változtatott azon a régi és megdönthetetlen törvényen, hogy Hélia kisasszonyok mindenkit legyőznek. Héliáék mindig győznek. Mindig Héliáék győznek . . .

FREIMANN MIKSA TÖRTÉNETE.

I.

Przemysl, 1916. szeptember hó.

Freimann Miksának nagyon szép, zengő baritonhangja van, ő Przemysl város zsidó főkántora és már ebből a közjogi méltóságából is nyilvánvaló, hogy bizonyos nem rendes dolgoknak kellett mostanában vele történni. Történt is Freimann Miksával mostanában sok elmondásra érdemes dolog »amelyet, hogy kellőképen méltányolhassunk, tudni kell az előzményeket, ismerni kell a daliás főkantor úr egész viharos életét. Nem mellékes dolog ilyenformán az sem, hogy Freimann Miksa (vagy ahogy Przemyslben nevezik, Max Freimann) Budapesten, a Kertész-utcában született, viszont gyermekkorát, sőt ifjúkorát Oroszországban töltötte, különösen Grodnóban élt át hosszú és szép éveket. Már korán muzsikushajlamok ébredtek Freimann Miksában és pár évig a berlini és a bécsi zenei iskolákban fejlesztette képességeit. Freimann Miksa Oroszországban házasodott meg, egy varsói

szép, fekete leányt vett feleségül és már mint nős ember, ismét Magyarországra jött és szép hangjával hamarosan elnyerte a tatatóvárosi főkántori állást. Egy esztendeig énekelt Freimann — főkántori minőségben — a tatatóvárosi zsidótemplomban és azután elkerült — Belgrádba főkántornak. A szerb zsidók vagy hat esztendeig gyönyörködtek Freimann zengő, gyönyörű baritonjában és jött a boszniai annexió és Szerbiában magasra csapott a magyar és osztrákgyűlölet és Freimant — mint akkoriban minden magyart és minden osztrákot — kidobták a belgrádi zsinagógából, kilökték egész Szerbiából.

Ez vagy hat évvel ezelőtt történt. És — mintha csak történelmi hivatást akart volna a sors kijelölni a bolygó pesti zsidó számára — a világpolitikai alakulatok szerint igazodó karrierje Freiman Miksának stílusos fordulat-hoz ért most. A szerb fővárosból kitessékelt Freimann ugyanis, nem mint legyőzött, hanem mint győző vonult be a híres osztrák várba, Przemyslbe. Zengő baritonjával legyőzte tudniillik az összes kollegáit, akik a przemysli főkántori állásra pályáztak, a hitközség a nagy próba után őt választotta meg főkántornak. Freimann Miksa öt évig békés defenzívában élt a híres przemysli erődök mögött, egymásután születtek a gyermekei, ő maga énekelt, zongorázott, harmóniumozott, sőt — költői hajlamú férfiú lévén — komponált is

Przemyslben egyike volt Freimann Miksa a legnépszerűbb férfiakknak, akit mindenki ismert, mindenki szeretett, akinek dalait nemcsak a templomi orgona búgta, hanem szerte a városban füttyürészték, a przemzslí kávéházakban muzsikáltak. Műkedvelői előadásokat jótékony célú hangversenyeket Freimann Miksa rendezése és személyes közreműködése nélkül Przemyslben képzelni sem lehetett.

Jött azonban a háború és jött Przemysl első és második körülzárása. Freimann ezekben a történelmi időkben is a helyzet magaslátára emelkedett és úgynevezett kötelességét hiven teljesítette. Freimann az oroszok által körülzárt városban igyekezett a saját zengő eszközeivel a lelkesedést fõntartani és fokozni. Freimann az oroszoktól ostromolt Przemyslben énekelt, zongorázott, rendezett és komponált, Xuzmanek-marsot, Tamássy-indulót és egyéb lelkesítõ aktuális nótákat irt és komponált Freimann Miksa, aki a zenéhez szöveget is alkotott, mivelhogy többoldalú mûvész-lõlek volt õ, költõ és zenész egyszemélyben. Kuzmanek tábornok személyesen fogadta néhányszor a buzgó Freimant, sõt sajátkezûleg irt levélben köszönte meg Kuzmanek is, Tamássy is a nevükrõl elnevezett zenés költeményeit Freimannak.

Freiniann nagyarányú hazafias zenekart verbuvált, nyolcvan tagból álló hatalmas

orkesztart teremtett és tanított össze és a körülzárt Przemyslben két nagyszerű koncert rendezett. A koncert szereplői Freimannon kívül — aki szintén magyarnak tartja magát — többnyire magyar katonák voltak. Kuzniának és Tamássy is megjelentek ott, magyar, német és osztrák hazafias dalokat énekeltek a színpadon és a nézőtéren egyaránt, nagy tüntetések estek és ami a legfontosabb, mindegyik koncert jövedelmezett néhány ezer koronát, a Przemysl körül elesett katonák árvái és özvegyei javára. Nevezetes, nagy események voltak ezek a jótékonycélú hangversenyek az oroszoktól ostromolt Przemyslben és Freimann Miksa érthető módon büszke volt arra, hogy ezeknek a nagy eseményeknek ő a megteremtője, lelke, mozgatója és középpontja.

*

Történt azonban, hogy Przemysl elesett. Az oroszok beözönlöttek az éhes városba és Freimann Miksára kalandos, izgalmas, szomorú idők következtek. Freimann undorodott az oroszoktól és minthogy nem óhajtott velük semmiféle társadalmi érintkezést fõntartani, feleségével és hót gyermekével bezárkózott Slovaskego 50. szám alatt levõ lakásába. Vagy két hétig nem is történt semmi. Azonban régi közmondás az, hogy ha a hegy nem megy Mohamedhez, hát Mohamed megy el a hegyhez. így történt az Freimann Miksa esetében is és mint-

hogy ő nem kereste az oroszokat, az oroszok keresték meg őt. Egy szép napon, bizony, beállított az orosz csendőr-őrség a Freimann Miksa házába. Azaz, hogy tévedtem, mert nem is egy szép napon, hanem egy csúnya és morózus éjszakán törtek be az orosz csendőrök Freimannékhöz. Az ágyból cibálták ki Freimann Miksát az orosz csendőrök és föltűzött szuronnal kísérték az éjszakában egykori sikerei és ünnepeltetései színhelyén, a przemysli utcákon át az orosz csendőrparancsnok, Eristov herceg elé. Gyönyörű, hatalmas szál férfiú volt Eristov herceg, aki Freimann Miksát emigyen fogadta:

— Te Kuzmanek-kutya!

Szólt a csendőrparancsnok és a nagy-szerű przemysli főkántort saját hercegi kezével hatalmasan pofonvágtá. Freimann támolygott, majd szólni akart valamit, de alig nyitotta ki a száját, új, izmos hercegi pofon zúdult le az arcára. Szegény Freimann Miksának szikrázott a szeme, röpködő csillagokat látott, amikor Eristov herceg ezzel a szigorú paranccsal fordult — az ő fülehallatára — a csendőrökhöz:

— Ezt a Kuzmanek-kutyát rögtön vigyék le a börtönbe a legszigorúbb őrizet alatt. És holnapután délben fölakasztani a gazembert!

Freimann Miksa a hét gyermekére, meg a feleségére gondolt, élni szeretett volna még

és igazán nem lehet tőle rossz néven venni, hogy könyörögni próbált a przemysli orosz csendőrparancsnoknak. Eristov herceg azonban következetes férfiúnak látszott. Meg sem hallgatta Freimann könyörgő szavát, hanem a szó szoros értelmében kirúgta a szobájából. Freimann Miksát a csendőrök elvezették a börtönbe, egy szűk kis cellába. A költői lelkületű főkántornak még mindig nem volt sejtelve sem arról, hogy miért fogják őt holnapután délben felkötni, de miután látta, hogy a helyzet egészen komoly, elhatározta, hogy elbúcsúzik a feleségétől. A zsandárnak, aki őt a cellájába vezette, átadta az aranyóráját a következő szavak kíséretében:

— Én meg fogok halni, fogadja ezt az aranyórát tőlem örök emlékül. De legyen szíves, hívja el hozzám az én szegény feleségemet, hadd búcsúzzam el tőle.

A zsandár mohón megmarkolva az aranyórát, megígérte, hogy reggel ott lesz az asszony. És valóban, korán reggel megjelent Freimann hűséges hitvese a cellában, ahol a halálraítélt főkántor elmondta, hogy őt másnap délben felakasztják, de — mondotta büszkeségtől remegő hangon zokogó feleségének — nem mint spion, hanem mint hazafi fog meghalni. Érzékenyen elbúcsúztak, az asszonyt gyorsan elvezette a zsandár és Freimann ismét magára maradt. Egész nap és

egész éjszaka étlen-szomjan fetrengett börtö-
nében — se enni, se inni nem adtak neki —
és várta a halált.

Közben Freimann hűséges felesége sem
pihent, persze. A férje cellájából egyenesen
Eristov herceg parancsnoki szobájába ment,
oda valahogyan betolakodott és leborulván
a parancsnok lábai elé, kétségbeesett zokogás
közepette könyörgött, hogy kegyelmezzen
meg az ő ártatlan férjének, hét gyermek apjá-
nak. Az orosz herceg megkérdezte, hogy ki
az ő férje és amikor a szegény asszony elmon-
dotta, hogy ő Freimann Miksáné, a csendőr-
parancsnok a dühtől szinte magánkívül üvöl-
tötte:

— Mars ki!

És amikor az asszony nem mozdult és
zokogva könyörgött tovább, a herceg csend-
őrökkel távolíttatta el hivatalaszobájából Frei-
mannót. Az asszony a csendőrparancsnoksági
épület előtt maradt, a kapunál és amikor
Eristov herceg délben távozni akart a hiva-
talából, újra és ismét szívszakgató hangon
könyörgött neki. A herceg nem is felelt a
könyörgő asszonynak, fűtyörészve tovább
ment, de Freimanné követte, mindig a nyo-
mában volt, a vendéglőbe, a kávéházba utána
ment, délután már a hivatala előtt várta, este
tovább üldözte, követte egész a lakása ajta
jáig és — bár Eristov parancsnok soha egyet

len szóra sem méltatta és a legkétségbeesettebb rimánkodásra is csak gúnyosan fütyörészett, — Freimanne másnap reggel, a kilátásba helyezett fölakasztás napjának reggelén is ott várta már a csendőrparancsnokság épületének ajtajában a herceget, akinek átfogta a lábait és — ha lehet — még kétségbeesettebben könyörgött, mint idáig. Választ most sem kapott. Eristov herceg könnyedén fütyörészve sietett be a hivatalszobájába, ellenben most végre — néhány órával a kivégzés időpontja előtt — fölhívatta a cellájából Freimann Miksát. Amikor a főkántor megjelent Eristov herceg előtt, ez kemény hangon szólt rá:

— Freimann Miksa, mondja el, mit vétett!

Freimann Miksa, aki nem tudott másra gondolni, mint hogy rövid pár óra múlva kötelet fonnak a torkára és megszorítják a kötelet és elveszik tőle a levegőt és megfojtják, tétován nézett Eristov hercegre és reszketve, de mély meggyőződéssel mondotta:

— Én nem vétettem semmit.

Eristov herceg erre az Íróasztala aktasomójából kivett egy hivatalos iratot és maga elé tartván azt, így szólt Freimannhoz:

— Itt van följegyezve a maga bűnlajstroma. Az első vád az, hogy maga orosz állampolgár és még sem tartotta szükségesnek nálam jelentkezni, sőt az osztrákoknak tesz és tett különböző szolgálatokat.

Freimann tiltakozott:

— Kérem, én nem vagyok orosz állampolgár, én Magyarországon, Budapesten születtem és bár évekig éltem Oroszországban, ma is Przemysl város polgára vagyok.

Miután Freimann mindezeknek okmányokkal való igazolására is vállalkozott, Eristov herceg fölolvasta előtte a második vádpontot:

— Freimann Miksa deputációt vezetett Kuzmanek várparancsnok elé és arra kérték őt, hogy ne adja föl a várat, ők szereznek annyi ennivalót, hogy legalább még egy egész hónapig eltarthatják az egész védősereget. Amikor Kuzmanek megkérdezte, hogy honnan veszik ezt az élelmet, Freimann Miksa azt felelte, hogy rekvirálni fogják az eldugott eleséget Przemysl jobbmódú lakosságától. Kuzmanek hitt Freimannék Ígéretében és ezért későbbben adia fel a várat, mint egyébként tette volna. Freimann Miksa ezért a tettéért halálra ítéltetik és fölszólítom, hogy aláírásával ismerje el, hogy a vádbeli cselekményt elkövette.

Freimann emelt hangon jelentette ki:

— Én ezt nem írom alá, mert amivel vádolnak, az nem igaz. Én mindössze csak annyit tettem, hogy hazafias koncerteket rendeztem a katonák özvegyei és árvái javára, de efféle küldöttséget sohasem vezettem és így nem érzem magamat bűnösnek.

Eristov herceg dühösen mennydörögte:

— Én nem hiszek a maga hazudozásainak. Megparancsolom, hogy rögtön írja alá, hogy igaz, amivel vádoltatik!

Freimann minden bátorságát összeszedve, úgynevezett nemes páthosszal jelentette ki:

— Engem fölakasztathat kegyelmes parancsnok úr, de arra nem kényszeríthet senki, hogy egy hamis vádat igazoljak az aláírásommal. Én ezt nem írom alá!

Eristov herceg most már valósággal dühöngve ordította:

— Az akasztást úgy sem kerülöd el gazember! Zsandárok, vigyétek és még ma délben tizenkét órakor fel kell kötni!

És már cipelték is Freimann Miksát a csendőrök vissza a cellájába, ahol a przemysli hitközség népszerű és méltán kedvelt főkántora leroskadt a padozatra és búcsút mondvá férfiassága utolsó — még ellentálló — romjainak, keserves, mély és hosszú sírásra fakadt, Az elegáns és daliás főkántor, akire a nők is nagyon szívesen mosolyogtak mindig, akit valósággal ünnepelet Przemyslben a közszereket, most ott feküdt összerogyva a börtön mélyén és cellájának reménytelen homályában elfacsarodó szívvel gondolt arra, hogy egy-két óra még az egész élet, azután vége mindennek, itt marad árván a hét szép gyerek, itt marad özvegyen az a hűséges, barna

asszony, itt marad a zene, a művészet, a harmónium, a Kuzmanek-mars, a Tamássy-induló, itt marad minden, az egész világ itt marad, csak neki, Freimann Miksa főkántornak kell elmennie örökre. Szinte hallotta az időt rohanva múlni a feje fölött, az izgatottság forrósága szorongatta a torkát, fuldokolva figyelt minden neszre, az aranyóráját örök emlékül odaadta volt az orosz zsandárnak, sejtelve sem lehetett tehát, hogy hány óra van, de érezte, hogy a déli tizenkét óra már nem lehet messze, közeledett az utolsó perc, a legeslegutolsó; mindjárt, biztosan mindjárt nyílik az ajtó és öt vizsik ki és — érezte — a nyakán ott van a kötél, a hurok szorul, égő fájdalmat érzett a nyaka körül és fuldokolt a cellájában szegény, halálraítélt Freimann Miksa . . .

Elérkezett a déli tizenkét óra és a félájultan vergődő Freimann Miksáért nem jött el a hóhér. Lassanként beesteledett és még mindig nem vitték Freimannt akasztani.

— Tehát holnap! — gondolta magában a kétségbeesett főkántor és az izgalomtól elgyötörve, mély álomba merült. Reggel arra ébredt Freimann, hogy ennivalót adnak be neki a börtönbe, nem az oroszok jóvoltából jutott élelemhez, persze, hanem a felesége megvesztegette az őrséget, néhány rubelért

adták be Freimannak az ennivalót, amit a hitvese hozott. Napok óta nem evett már Freimann, gyötörte az éhség és mégis most, amikor előtte volt az étel, alig fogyasztott valamit, a szörnyű izgalom, a rettentő halálfélelem nem hagyta enni. Így tartott ez még két napig. Ez idő alatt Freimanné folyton Eristov herceg nyomában járt, a szegény asszony már nem is szólt egy szót sem, csak levette magát a herceg lábai elé és sírt, zokogott a kétségbeesésnek olyan extázisával, hogy a leghidegebb és a legkeményebb szívnek is föl kellett volna melegednie és meg kellett volna lágyúlnia. Csak Eristov herceg nem jött ki könnyed flegmájából és a lába előtt fetregő asszony láttára mindannyiszor gúnyosan füttyörészett. Őt nem hatotta meg az, hogy Freimanné napok óta állandóan a nyomában van, hogy minduntalan odadobja magát a földre és irgalmat esdeklő tekintettel néz föl reá és sir és jajgat rendületlenül. Soha, egyetlen-egyszer sem indult meg egy szó erejéig is, a földön fetregő Freimanné számára nem volt a kőszívű orosz hercegnek egyetlen szava sem.

II.

A fölakasztás első terminusától fogva már három nap telt el és a harmadik nap éjszakáján úgy két óra tájban az éppen álmat-

lanul vergődő Freimann cellájába belépett az egyik zsandár és zordonan így szólt:

— Utánam!

Freimannt a hideg majd kirázta a rémülettől, mert arra gondolt, hogy no most ütött az utolsó órája, most biztosan akasztani viszik. Tehát nem délben, nem nappal végeznek vele, hanem az éjszaka sötétjében. Föltápáskodott és reszkető lábakkal megindult az orosz csendőr után. Olyan gyöngének érezte magát, hogy a lábai föl akarták mondani minden pillanatban a szolgálatot, szédelegve támoltygott előre és érezte, hogy ez az ő legutolsó útja, hogy ilyen közel még sohasem állt a halálhoz. Legalább holnapig, legalább még csak egy napig halasztanak el az akasztást, ha még csak néhány óráig élhetnék — gondolta magában Freimann — csak ne kellene most, mindjárt, rögtön meghalni. És a sötét udvaron át, követve a szótlán orosz csendőrt, Freimann Miksa csöndesen, halk áhítattal imákat mormolt magában, olyan imákat, amilyeneket a haldoklók szoktak . . .

Beérkeztek Eristov herceg parancsnoki szobájába. A szobában nagy petróleumlámpa égett és a pislákoló fényben Eristov herceg előtt egy öreg hadnagy állott, osztrák-magyar katonai uniformisban. Freimann nyomban fölismerte a hatvan esztendősz hadnagyot: egy Plinkevics nevezetű przemysli mérnök

volt az, aki önként jelentkezett volt annak-idején katonai szolgálatra és mint hadnagy-mérnök végzett fontos hivatást az oroszoktól ostromolt Przemyslben. Valószínű, hogy Eristov herceg szándékosan hívatta Freimann Miksát éppen ebben a pillanatban, mert, amint a főkántor megállt a szobában, Eristov herceg a kísérteties félhomályban fölemelkedett és Plinkevics hadnagy felé fordulva egy papírlapról ünnepélyes hangon olvasta föl a következőket:

— Beigazolást nyert, hogy Plinkevics osztrák hadnagy öfelségének, az orosz cárnak képmását elégette. Ezért a tettéért Plinkevics hadnagy a cár nevében halálra ítéltetik.

A halálos ítélet kihirdetése után Eristov herceg odaszólt az egyik zsandárnak:

— A halálraítéltet vezessék vissza a cellájába!

Az ősz hadnagyot, aki egyetlen szót sem szólt az egész idő alatt, elvezették. Freimann Miksára megrendítő hatással volt ez a drámai jelenet, amely — úgylátszik — nem minden célzatosság nélkül folyt le ő előtte. A főkántorral forgott a világ, a rejtelmes félhomályban minden zavarosan összefolyt a szemei előtt, az íróasztal, a komoly nagy aktákkal, az orosz csendőrparancsnok impozáns alakja, a zord tekintetű zsandárok, minden forgott és remegett a szemei előtt, olyan végzetesen

félelmetes volt ez az éjszakai aktus itt a mindenható orosz herceg előtt. Régi ismerősét, az öreg Plinkevics mérnököt nagyon sajnálta Freimann, de még talán jobban sajnálta saját magát, reszketve és zihálva várta, hogy most mi fog történni, hiszen most ő reá kerül a sor. Amikor Plinkevics hadnagyot elvezették, Eristov herceg néhány pillanatig — amely egy örökkévalóságnak tűnt föl a főkántor előtt — az aktáiba mélyedt, majd fölemelve a fejét, ránézett Freimannra és szertartásos hangon szólott:

— Freimann Miksa, tudja-e, hogy miért hívattam magam elé?

Freimann összerendezve Eristov herceg hangjától, lehorgasztott fejjel, a szemét merően maga elé szegezve, alig hallhatóan rebegte azon a nevezetes baritonon:

— Sejttem . . .

— Hát mit sejt? — kérdezte élénken a herceg.

Freimann akadozva, dadogva, hebegve mondta:

— A halálos ítélet... Az ítélet végrehajtása . . . Föl fognak akasztani . . .

Mosolyogva felelte erre Eristov herceg:

— No nem egészen. Én most azért hívatam magát Freimann, mert szabadon akarom bocsátani. Most mindjárt el is mehet, de holnap délután három órakor el kell jönnie

hozzám. Pontban háromkor itt legyen, mert fontos dolgot kell megbeszélnem magával. Most elmehet.. .

Freimann Miksa néhány pillanatig azt hitte, hogy álmodik, egyik kezével tapogatta a másik kezét, hogy ébren van-e, azután azt gondolta, hogy rosszul hall, hogy talán elborult az elméje, hogy akasztani viszik és ő azt hiszi, hogy szabad, de amikor látta, hogy megnyílik előtte az ajtó és ő — maga sem tudta, hogy hogyan, valószínűleg köszönés nélkül — kikerült az orosz parancsnok szobájából és a folyosókon és a kapun át kijutott, a rég nem látott és az éjszaka sötétjében is olyan jól ismert przemysli utcákra, odakint már kezdte hinni, hogy mindez komoly dolog, ő jól hallotta, nem viszik akasztani, visszaadták az életét és visszaadták a szabadságát. A szíve örömmel és hálával telt meg, valami sohasem érzett ujjongó boldogság töltötte el egész valóját, régi — saját szerzeményű — melódiák és dallamok zsongtak a fülében, tele tüdővel szívta a szabad levegőt, énekelni, zongorázni és harmonium ózni szeretett volna, a zenében olvadt föl minden viharzó érzése és izgatottan, gyors léptekkel, ütemesen — mintha a Kuzmanek-mars tüzes taktusára lépne — megindult haza, a Slovaskego 50. számú ház felé, a feleségéhez és a hét gyerekéhez.

III.

Amikor Freimann belépett régen látott otthonába — egy örökkévalóságnak tűnt föl neki a börtönben töltött néhány nap — a feleségét egy széken ülve találta, amint a karjára lehajtott fejjel, az asztalra borulva alszik. Szegény asszony, kétségbeesésében le sem feküdt, istenem, milyen boldog lesz most — gondolta magában Freimann Miksa — és megcsókolta alvó hitvesét. Az asszony fölrezzent, fölkapta a fejét és amikor mosolyra szélesült ábrázattal ott látta maga előtt szeretett férjét, Freimant, fölsikoltott és fölugorva helyéből, rémülten kiáltozta:

— Miska, Miska, az istenért, menj rögtön vissza a börtönbe! Azonnal, de rögtön, fuss vissza, siess, már indulj is, menj, menj! . . .

És két kezével tuszkolni kezdte keserves jajgatás és sírás közepette Freimanné az ő férjét az ajtó felé. Freimann Miksa pár pillanatig zavartan állott, azután mély részvétellel nézett egyre izgatottabbá váló feleségére. Azután könnyek között mondta:

— Szegény, jó feleségem, hát megzavarodtál a nagy örömtől? Persze, persze, elő kellett volna kicsit készíteni rá, hogy hazajövök, de nagy örömben én nem gondoltam erre. Térj eszedre, drágaságom . . .

És gyöngéden simogatni kezdte Freimann

a felesége könnyektől áztatott arcát és vizsgálta az asszony pulzusát és mély szomorúsággal csóváltatta a fejét. Freimanné ijedten vette észre, hogy az ura bolondnak tartja őt és szörnyűködve kiáltozta:

— Miska, hiszen te bolond vagy! Te azt hiszed, hogy én megőrültem? Én azért akarom, hogy te rögtön menj vissza a börtönbe, mert ha észreveszik, hogy megszöktél, akkor mindjárt eljönnek érted és akkor azonnal fölakasztanak. Aki egyszer megszökött, annak számára nincsen kegyelem. Másképen tán mégis megsegít az isten. Menj vissza Miska, amíg észre nem veszik, hogy megszöktél.

Freimann Miksa kitörő örömmel vette észre, hogy a felesége mégsem bolondult meg, erre azután nagynehezen megnyugtatta, hogy ő nem szökött meg, őt Eristov herceg elbocsátotta, részletesen elmondott mindent, hogy történt, mint történt. Ekkor a Freimann-család fölött úrrá lett az ujjongó öröm. A gyermekek egymásután fölugráltak fekvőhelyükről, tapsoltak, táncoltak örömükben, Freimanné zokogott örömében, a Slovaskego 50. számú házában, a przemysli kántori lakban mérhetetlenül nagy volt a boldogság. Az öröm és a boldogság tiszta egének csak egy kis csücskét felhőzte be a szorongó aggódás: mi lesz holnap délután három órakor?

Freimann Miksa másnap délután pontban 3 órakor megjelent Eristov herceg előtt. Przemysl város nagyhatalmú csendőrparancsnoka barátságos mosollyal fogadta a főkántort, aki majd hanyatvágódott a meglepetéstől, amikor az orosz herceg magyar nyelven, sőt meglehetősen magyaros hangsúlyozással köszöntötte őt, így:

— Jónapot kívánok!

— Jónapot! — felelte Freimann szintén magyarul.

— Mi újság? — kérdezte tovább hami-sítatlan magyar kiejtéssel Eristov herceg.

— Semmi, kérem! — felelte Freimann ámulva és magyarul.

A herceg most egy székre mutatott és — még mindig magyarul udvariasan szólt Freimannak:

— Tessék leülni!

— Köszönöm! — szólt és leült Freimann, akinek kezdett nem tetszeni ez a túlságos nagy előzékenység.

Első találkozásuk alkalmával brutális orosz pofonokat kapott Eristov hercegtől és most ugyanaz a férfiú kedélyes magyar párbeszédet folytat vele, sőt leülteti őt egy székre: ez nem vezethet jóra, ennek nem lehet jó vége és itt nincs valami rendben — gondolta magában a derék főkántor és egyre növvő izgalommal várta, leste, hogy hát mit

is fog neki most mondani az orosz csendőrparancsnok.

Eristov herceg nem váratott sokáig a moridókájára, hanem — megszakítván a magyar társalgást — oroszul így kezdett beszélni:

— Freimann Miksa, én meggyőződést szereztem arról, hogy ön valóban budapesti születésű férfiú, tehát magyar ember. És mert én a magyarokkal nagyon rokonszenvezem és mivel a magyarok különben is nagyon tehetséges és tevékeny emberek, egy misszióm van az ön számára. Én tudom, hogy ön magyarul, oroszul, lengyelül és németül perfectül beszél. Igaz ez, Freimann?

— Igaz! — felelte a főkántor, aki kezdte magát nagyon rosszul érezni.

— Tehát — folytatta Eristov herceg — hallgasson meg engem és figyeljen jól ide, hiszen maga értelmes magyar ember. Most világháború van. Tudja maga Freimann, hogy mi a világháború? A világháború az, hogy mindenki rabol ott és annyit, ahol és amennyit éppen tud. Én mondom magának, Freimann — és nekem elhiheti —, hogy a világháború csak rablásokból áll. Az erősebbek rabolnak a gyöngébbektől. Hát ha már ilyen világot élünk, miért ne kereshetnél éppen te a háborún? — fűzte tovább a maga erkölcsi nézeteit Eristov herceg, hirtelen áttérvén a bizalmasabb tegező viszonyra —, miért ne

keress te, Freimann, amikor értelmes, okos és élelmes ember vagy! Akarsz sok pénzt keresni? De nehéz, nagy pénzt! Ha akarsz, akkor légy az én emberem. Én alkalmazlak téged detektívnek. Húsz kozágot kapsz a rendelkezésedre, ezeknek te leszel a parancsnoka, ennek a húsz kozáknak te fogsz parancsolni és ezek vakon engedelmeskednek majd neked. Te mindenkit ismersz Przemyslben, Freimann, a te dolgod és kötelességed tehát az lesz, hogy a városban fölkutatód a rossz elemeket, az osztrák hazafiakat és a németbarátokat és elémhurcolod őket. Hiszen te ismered őket és tudod, hogy kik Przemyslben a veszedelmes elemek. Ezért a szolgálatodért ötvenezer rubelt utalványoztatok ki neked Pétervárról. És a háború után magammal viszlek téged Szentpétervárra, ahol nagyon magas állásod lesz. Ez lesz, ha elfogadod az ajánlatomat. Ha azonban ezt nem teszed meg, akkor — figyelmeztetlek, Freimann Miksa — a halálos Ítéleted még érvényben van.

Przemysl város népszerű főkántora — mintha skorpió csípte volna meg — fölugrott helyéről. És minden izében remegve, az izgalomtól lázasan kezdett szónoki lendülettel beszólni:

— Az istenért, kegyelmes herceg úr, hát mit beszél, hát kivel beszél! Hát nem tudja, hogy én egy pap vagyok? Az én hivatásom,

az én ideálom egészen más az életben, mint akiire most kegyelmes herceg úr rá akar engem venni!

— Ne ugrálj, mint egy vad kutya! — felelte a már jól ismert könnyed közvetlenségével Eristov herceg, — tudd meg, hogy kivel beszélsz! Ül le!

— Inkább kedves nekem a halál — folytatta megrettenve és leülve Freimann — mint egy ilyen ajánlat. Soha sem volnék rá képes. Soha . . .”

— De meg kell tenned! Gondolj a gyermekeidre és a feleségedre, aki annyit rimázkodott nékem a te életedért. És én mondom neked: a háborúban mindenki rabol. Az egész világháború egy nagy rablókaland . . .

— Nem tudom megtenni! — mondta Freimann siránkozó hangon.

— Ne beszélj olyan sokat, hanem menj most haza és holnap délután három óraker pontosan itt légy. De ekkor már anyagot is hozz nékem! Értetted, Freimann, holnap délután már várok anyagot is tőled: néhány osztrák hazafinak, néhány nem kívánatos elemnek a nevét. Különben meghalsz. Elmehetsz!

Freimann meghajtotta magát és kitámolygott a parancsnoki szobából az utcára. Rettegetes kétségbeesés fogta el. Most ott vagyok, ahol a mádi hitsorsos — gondolta volna a

főkántor, ha hallott volna valaha mácli polgártársáról, így azonban csak azt gondolta, hogy szörnyű helyzetbe került, olyan irtózatos pácban van most, hogy ebből már igazán nem szabadul ki ép bőrrel. Tanácstalanul állt meg Freimann Miksa az utcán és nem tudta, hogy mihez kezdjen, nem tudta, hová menjen. Kinzó zavarában arra gondolt, hogy elmegy a przemysli hitközség legokosabb embeéréhez: Schönbach hitközségi elnökhöz, hátha tud valami tanácsot adni. Szinte szaladva ment el Schönbachhoz és elbeszélte neki az ő nagy szerencsétlenségét. A hetvenesztendős ősz hitközségi elnök keservesen sírni kezdett, amikor az ő hűséges főkántorának tragikus történetét végighallgatta. Az öreg Schönbach bölcs ember hírében áll Przemyslben, de Freimannak nem tudott tanácsot adni. Csak sírt, sírt és végül megkérdezte Freimannt, hogy hát mit fog csinálni. A szomorú főkántor azt felelte, hogy ő nem tudja, hogy mit fog csinálni, de azt tudja, hogy inkább meghal, de hazaáruló és orosz spion nem lesz.

— Menj isten hírével! — mondta a hitközségi elnök a főkántornak, miközben — akárcsak a novellákban és a regényekben — záporként hullottak alá könnyei. Freimann Miksa csüggedten hagyta el a legbölcsebb przemysli zsidó házát. Rezignáltan gondolt arra, hogy itt már csak az isten segíthet, mert,

bár a legszebb przemysli zsinagógában nagyon áhítatosan, nagyon meghatóan és meggyőződéseként szokott énekelni a hívőknek, ő maga — fölvilágosodott férfiú lévén — nem igen kedvelte azokat a helyzeteket, amikor már csak az isten segíthetett. Ne rovasék föl bűnként Freimann Miksának: ő valahogy nem bízott eléggé a jóistenben. Elvégre is főkantor volt, ő énekelt a templomban, az istenben való vak bizalom azoknak a dolga, akik hallgatják az ő énekét. Ő énekel, azok higgyenek — vélte a munkafelosztás helyes elvén Freimann Miksa, aki nagyszomorúan hazaballagott a Slovatkego 50. számú házba.

A Freimann-családban nagy lett a kétségbeesés, amikor a főkantor elbeszélte ott-hon, mi történt vele. Az asszony és a hótgyerek egész éjszaka jajveszékelték, sírtak és rettegtek a másnap délutáni 3 órától, amikor a család feje és büszkesége, Freimann Miksa főkantor vagy orosz detektív lesz, vagy meghal. Siralomházi hangulatban virradt a reggel Freimannékra, mert — mivel a főkantor halani sem akart arról, hogy spion legyen — ez a nap csak a biztos halált hozhatta. Csak azt.

Elérkezett a délutáni három óra és Freimann Miksának jelentkeznie kellett Eristov hercegnél. Úgy indult el a főkantor az orosz csendőrparancsnokhoz, mintha a vérpadra

menne. Azzal teljesen leszámolt már az első pillanatban, hogy öbelőle ugyan nem lesz orosz detektív, ő nem óhajt húsz kozáknak parancsolni. Ma már „anyagot” vár tőle Eristov herceg, ő „anyag” nélkül, „material” nélkül fog megjelenni előtte, világos tehát, hogy most azután már komolyan felkötik. Kérni fogja tőle a herceg a przemysli veszélyes hazafiak nevét és mivelhogy ő ilyen neveket nem fog mondani, a csendőrparancsnok bizonyára bösz haragra gerjed és rögtön végez vele. A családjától úgy búcsúzott el szegény Freimann Miksa, mintha többé már vissza se jönné, mert valóban nem remélték, hogy ő még egyszer az életben visszatérhessen.

Mindenre elszántan lépett Freimann Miksa Eristov herceg szobájába, aki meglátván az érkező főkántort, barátságosan szólt oda neki:

— Szervusz, Freimann!

Freimannt már megint a hideg majd kirázta ettől a nagy kedvességtől és kényszeredetten, kínlódva hebegte:

— Van szerencsém.

Rettenetesen félt Freimann attól, amit az orosz herceg most mindjárt mondani fog neki. Eristov herceg pedig az ő elragadó könnyedségével és pajtáskodó hangján így beszólt Freimannhoz:

— Tudod-e, Freimann, hogy holnap Prze-

myslbe érkezik felséges urunk, az orosz cár? Figyelmeztetek, hogy ha a cárral a legkisebb kellemetlenség történik, ha az utcán a legcsekélyebb zavargás áll elő, akkor Przemysl egész zsidóságát kiirtjuk. Te, mint főkantor és mint az én bizalmasom, köteles vagy ezt a zsidóknak megmondani!

Freimann, akiből úgy elszállott egyszerre a halálfélelem, mint a buborék és aki egyszeriben visszanyervén kedélyét, szinte ahhoz kezdett magában kedvet érezni, hogy Eristov herceget visszategezze, szaporán így felelt:

— Ha nem is mondanám meg ezt a szigorú fenyegetést azoknak, akiket illet, legyen nyugodt, kegyelmes parancsnok úr, mi, zsidók, úgy sem csinálunk semmiféle kellemetlenséget. Mi nem vagyunk forradalmárok.

— Jól van, Freimann. Holnap te is végy magadra fekete ruhát és a legszebb ünnepelődben gyere el a cár fogadtatására. Ott leszel?

— Ott leszek kegyelmes uram! — mondotta Freimann, akin enyhe melancholia vett erőt arra a gondolatra, hogy neki majd üdvözölni kell a cárt.

A herceg ezután fölállt az íróasztala mellől és a legbarátságosabb mosolyával szólt oda Freimannak:

— Most pedig gyere velem. Elmegyünk a lakásomra.

Freimann megint kezdte magát rosszul érezni, mert nem tudta, hogy mi keresnivalója lehet neki Bristov herceg lakásán. Pár perc alatt megérkeztek a herceg lakására, amely egyik leggazdagabb elmenekült przemysli polgár házában volt. Belépve az elegánsan berendezett lakásba, Freimann, legnagyobb csodálkozására, két gazdagon öltözött, csinos orosz hölgyet látott ott. A két szép orosz dáma közismert alakja volt a przemysli korzónak, amióta az oroszok a városba bevonultak és mindenki tudta róluk, hogy ők a hatalmas Eristov herceg szeretői. Amikor a herceg belépett, a hölgyek fölugráltak, versenyző kedvességgel elébe siettek és a herceg legderűsebb hangulatban így szólt hozzájuk:

— Hölgyeim, bemutatom Freimann urat: ő egy magyar művész. Az ostrom alatt nagyszerű hazafias koncerteket rendezett, amelyeken mindig ő volt a főszereplő.

Az orosz hölgyek kacéran nyújtották a kezüket a przemysli izraelita főkántor felé, aki meglehetősen nagy zavarban volt ezekben a percekben. A kézfogáson azután valahogyan esek túlesett Freimann, de a herceg a következő pillanatban így szólt hozzá, hirtelen áttérve az udvariasabb magázó viszonyra:

— Kérem, kedves Freimann úr, énekeljen nekünk valamit a koncertből. Itt van a

zongora, üljön le mellé és énekeljen nekünk. Hadd halljunk mi is valamit.

Freimann, aki frivolnak érezte ezt a helyzetet, tiszteletteljesen bár, de szabadkozott:

— Alázattal kérem, nem tudok én most énekelni. Nem tudok . . .

A két félvilági orosz démon erre hízelkedve fogta körül Freimannt és az arcát és komoly főkántori szakállát simogatni, cirógatni kezdték, nagyon kacéran és — a herceg biztató tekintetétől még jobban fölbátorítva — szinte ingerlően kedveskedtek körülötte, kérlelték, ugratták, a szakállával csintalanul játszadoztak, úgy hogy Freimann nagyon röstelte a dolgot, nagyon kínos, nagyon ordináre volt a helyzet, a világ szinte forgott veii, amíg utolsó, tiltakozó erejét összeszedve, szabadkozni próbált:

— Kérem szépen, nem tudok én most énekelni, én nagyon gyöngé vagyok . . .

— Az nem tesz semmit, igyék egy kis konyakot, ha gyöngé ... — mondta kedvesen az egyik hölgy és már suhogott a konyakos üvegért és öntött egy pohárával Freimannnak, aki — mit tehetett volna okosabbat? — élénk lendülettel fölhajtotta a pohár konyakot

— Remélem, most már megerősödött és előad nekünk valamit abból a híres koncert-

ből — folytatta a konyakos hölgy, miközben megcirógatta a rokonszenves főkántort.

Itt már úgy sem lehetett tovább ellentállni, különben is egy kis énekelés még nem hazaárulás — gondolta magában Freimann — és leült a zongorához és belevágott a billentyűkbe és elkezdett énekelni és játszani egy Verdi-darabot. Freimann Miksa nevezetes baritonja még sohasem zengett ilyen mélabúsan, ennyi nemes szomorúság és melancholia még sohasem áradt a przemysli főkántor torkából. Szárnyalva zúgott, szállt és zengett Freimann Miksa csüggedt szakálla fölött Verdi mélységes áriája, a hölgyek csillogó szemekkel és — azt lehet mondani — elbűvölten figyeltek és élveztek és igazán nem lehet rossz néven venni a derék főkántortól, ha minden nemes melancholiája mellett is észrevette, hogy hallgatósága ugyancsak meg van vele elégedve Elvégre is a zene volt a Freimann Miksa egyetlen gyöngéje, ez volt ama bizonyos Achilles-sarok ahol Freimann mindenkor és bárki által sebezhető volt, nem lehet tehát csodálkozni azon, hogy ha már egyszer — akármilyen kedvetlenül is — énekelt Freimann, szerette, hogy tetszik az éneke. Szerette, ha mindjárt csak — egy orosz herceg is az, aki előtt énekel és ha az ő selyembe bugyolált barátnői is azok, akik az ő baritonjáért lelkesednek. Elhangzott Frei-

mann éneke, a hölgyek tapsoltak, bravóztak, ünnepelték Freimannt, a hangulat valóban lelkes volt és forró és Eristov herceg megveregetvén a főkántor vállát, magyarul szólt oda Freimannak:

— Halljuk a Tamássy-indulót!

És Freimann Miksa rázendített a Tamássy-indulóra, pattogtak a tüzes akkordok, ezt már egész szívéből énekelte és zongorázta Freimann, a hölgyek majdnem táncra perdültek és vége hossza nem volt az ovációknak, amiben Freimannt részesítették. Azután még egy dalt énekelt Freimann és még egy pohár konyakot öntöttek belé és körülbelül egy óráig tartó házi koncert után elbocsátotta őt Eristov herceg azzal, hogy:

— Holnap a cár fogadtatásánál találkozunk. A legszebb ünneplő ruhába, Freimann!

A hölgyek nagyon szívélyesen búcsúztak Freimanntól, aki végül is azzal az érzéssel távozott el Eristov herceg lakásából, hogy őt most tulajdonképen valami nagyon nagy szégyen érte.

A przemysli főkántor történetének krónikása a történelmi igazság kedvéért tartozik ezúttal megemlíteni, hogy Przemysl városában mindenki úgy beszéli, hogy Freimann Miksának azon a nevezetes házikoncerten Eristov herceg lakásán ugyancsak épületes látványban volt része. Eszerint a verzió szo-

rint Eristov herceg teljesen meztelenre vetkőztette a két orosz hölgyet és különböző szerelmi enyvelések közben erotikus táncokat lejtettek a dámák és ehhez a zenekíséretet szegény Freimann Miksa volt kénytelen szolgáltatni. Hogy mi az igazság ebben és hogy Freimann szolid és szégyenlős elbeszélése, vagy pedig a városban elterjedt pletyka felel meg a valóságnak, azt ám döntsék el a történetírók.

IV.

Freimann Miksa családjában ismét nagy volt az öröm, amikor a családfeje váratlanul és kissé bátyadtan újra hazaérkezett. Freiraann állítólag mindent elmondott a feleségének, ami vele és előtte Eristov herceg lakásában történt. Azután elkövetkezett a másnap, egy emlékezetes pénteki nap, és szegény Freimann Miksának készülnie kellett a cár fogadtatására. Fekete ünneplő ruhát, frakkot öltött Freimann, cilindert, fehér nyakkendőt és fehér keztyűt vett föl és lehorgaszott fejjel elindult fogadni az oroszok cáriját. Mártírnak, igenis vértanúnak érezte magát Freimann Miksa, a megdicsőültség halvány glóriáját érezte ragyogni a homloka fölött. Csöndes, kimért, szédelgő léptekkel, a szegénytől szinte a föld alá süllyedve ment ünneplőjében

a Kuzmanek-mars és a Tamássy-induló hazafias szerzője és visszagondolván a körülzárás izgalmas, felejthetetlen napjaira, a koncertre, a hazafias tüntetésekre, Kuzmaneknél tett hódoló látogatásaira, sírni, hosszasan és keservesen sírni szeretett volna Freimann Miksa, hogy neki, éppen ő neki kell most ünneplőben fogadni az orosz cárt, akitől olyan mélyen, olyan nagyon undorodott.

Az utcán, amerre Freimann elhaladt, a zsidók ujjal és részvétellel mutogattak rá. Sok mindent suttoztak az utóbbi időben Freimann Miksa szenvedéseiről és látván őt ünneplő ruhában menni a cár fogadására, a hitsorsosai azt hitték, hogy szegény Freimann, bizony megbolondult. Hiszen, ha egy csöpp esze volna — töprengtek a przemysli zsidók — nem öltözne így ki ezen a gyásznapon és nem menne fogadni az orosz cárt. Szegény Freimann nem magyarázhatta meg mindenkinek, hogy neki muszáj menni, ő fontos személyiség lesz a fogadtatáson, őt várják ott. Egy vértanú szótlan némaságával ballagott tehát és odament a — többnyire orosz katonákból álló — tömeghez, amely a cár érkezésére várakozott. Amikor Eristov herceg, csendőrei élén, meglátta Freimant, barátságosan közeledett felé és ott, az orosz katonai előkelőségek szemeláttára, kezett fogott vele és tüntetőleg, megelégedetten mondogatta:

— Szép, szép, jól van, Freimann — tehát a mi emberünk.

Freimannak alig volt ideje arra gondolni, hogy jaj, istenem, mi lesz már ebből és automobilján már robogott is a tömeg sorfala között a cár, viharosan éltették; szegény Freimann — úgy mint körülötte mindenki — a cylinderét lengette a cár felé, az Atyuska barátságosan integetett jobbra-balra mindenkinek, Freimannak is; azután ez is elmúlt. A cár továbbrobogott a lakására, Freimann is hazasompolygott, nem mert az emberek szemébe nézni az egész úton, meggyalázzottnak érezte magát és otthon a délceg főkántor sírva roskadt össze. Ez már sok volt, ez már több volt, mint amennyit az ő idegei elbírtak, heves sírógörcsöket és idegrohamokat kapott és mint komoly beteg, ágynak dőlt. Vagy nyolc napig feküdt Freimann betegen, miközben Eristov herceg többször elküldött érte, de mindannyiszor visszaüzente, hogy beteg. A herceg végül orvost küldött a főkántorhoz, aki konstataálta is, hogy Freimann súlyos idegbántalomban szenved. Az orvos a herceg megbízásából megkérdezte Freimann-tól, hogy nincs-e szüksége pénzre, de Freimann megköszönte a szíves érdeklődést és kijelentette, hogy nincs semmire szüksége. Közben teljesen kipihente magát Freimann, sokkal jobban lett, de nem mert fölkelni az

ágyból, mert rettegett a herceggel való találkozástól.

*

Egy napon azzal a meglepő hírrel jött haza a városból Freimann felesége, hogy Eris-tov herceget hirtelen visszahívták Szentpétervárra, már el is utazott Przemyslből. Freimann erre a hírre nyomban meggyógyult, fölkel az ágyból és a két heti szobafogság után ismét megjelent a városban.

Nemsokára megjött azután a parancs, hogy minden zsidónak távoznia kell Przemyslből. Freimannék a legelsőek voltak, akik boldogan engedelmeskedtek a parancsnak és Przemyslből elmentek Lembergbe. Amikor azután Przemysl, majd Lemberg is fölszabadult, ismét Freimann Miksa volt az első, aki családjával együtt visszatért Przemyslbe és bizony, a Slovaskego 50. szám alatt levő lakását földúlva és teljesen kifosztva találta. Mindent, mindent elraboltak Freimann Miksától az oroszok, de gyönyörű, zengő baritonját nem tudták elrabolni, az meg van ma is és meg van a Kuzmanek-mars, a Tamássy-induló és meg van — a becsület is. Freimann Miksa a legbüszkébb és a legboldogabb férfiú ma Przemyslben és népszerű alakját a régi közszeretet övezi. És Freimann egészen el akarja felejteni azt, ami övele az orosz uralom idején történt, ő csak azokra az időkre akar emlé-

kezni, amikor a miénk volt Przemysl vára és amikor ő a Kuzmanek-marsot és a Tamássy-indulót komponálta. Most is folyton ezeket dúdolgatja . . .

*

Ennek a történetnek során szó esett bizonyos Plinkevics nevezetű osztrák hadnagyról, akinek a halálos ítéletét Eristov herceg Freimann Miksa előtt fölolvasta. A olvasó megnyugtatóra meg kell itt említeni, hogy Plinkevics hadnagyot sem végezték ki, sőt az öreg przemisli mérnök — valami útonmódon — kimenekült az oroszok kezéből és ma is Przemyslben van. Hanem ez már megint egy másik történet. És itt a Freimann Miksa regényéről van szó, amelynek pedig ezennel már vége.

TARTALOM.

	Oldal
Levél egy halott magyar katonához	3
I.	
A besszarábiai front felé	10
Magyarok a besszarábiai fronton	17
A Strypa mentén	26
A kassai honvédek árkaiban.....	33
Ha a dombóvári tanár kiáll a mellvédre.....	46
A munkácsi honvédek között.....	54
A föld felett, a föld alatt.....	58
II.	
A meghódított Belgrádban.....	68
A szerb szocialisták feldúlt otthonában.....	79
A szerb szocialisták hősieis békeharca.....	87
III.	
Infanterist.....	104
Amikor még a Kárpátokban állt az orosz	106
Emlékezés J. Klutschinszkyre, lodzi hírlapíró társamra. . .	113
Tábori kártya Etilekből	120
Lengyel tájkép.....	126
Kardeván tanár úr.....	131
Hélia kisasszonyok győznek	141
IV.	
Freimann Miksa története	163